ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Науково-практичний коментар

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Науково-практичний коментар

Видання четверте,
доповнене і перероблене

за заг. ред. д.ю.н., професора,
академіка Академії наук вищої школи України
М. М. Ясинка

ПРАВОВА ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ВИДАНЬ

Київ • Алерта • 2024

УДК 347.9(477)
Ц57

Ц57 Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 4-те, перероб. та доп. / За заг. ред. д. ю. н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2024. 928 с.

ISBN 978-617-566-852-8

В даному науково-практичному коментарі Цивільного процесуального кодексу України, з урахуванням останніх його змін, проведено науково-системний аналіз норм цивільного процесуального права з роз'ясненнями і коментуванням всіх його положень.

Коментар розрахований на працівників суду, прокуратури, адвокатури, юрисконсультів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів та широкого наукового загалу.

УДК 347.9(477)

ISBN 978-617-566-852-8

© Авторський колектив, 2024
© Видавництво «Алерта», 2024

Авторський колектив

Богдан Й. Г. – к.ю.н., доцент Львівський національний університет ім. І. Франка

Гетманцев О. В. – к.ю.н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Гетманцев М. О. – к.ю.н., старший дослідник, старший науковий співробітник, НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Запара С. І. – д.ю.н., професор, перший заступник Голови Національної служби посередництва і примирення

Кіріяк О. В. – к.ю.н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Кройтор В. А. – д.ю.н., професор, Харківський національний університет внутрішніх справ

Кармаза О. О. – д.ю.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор Університету штучного інтелекту та цифровізації

Курило М. П. – д.ю.н., професор, Сумський національний аграрний університет

Кармаза Л. О. – к.ю.н., доцент, Інститут права та суспільних відносин

Каращук К. Л. – приватний виконавець, медіатор, адвокат, голова Комітету медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при РПВУ, голова профспілки Національної спілки приватних виконавців у м. Києві

Паскар А. Л. – к.ю.н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Притика Ю. Д. – д.ю.н., професор, Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка

Татулич І. Ю. – к.ю.н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Риков В. В. – адвокат, заступник голови кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури міста Києва

Савчин Н. М. – к.ю.н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стасів Н. С. – к.ю.н., помічник судді, Львівський окружний адміністративний суд

Угриновська О. І. – к.ю.н., доцент, Львівський національний університет ім. І. Франка

Федоренко Т. В. – к.ю.н., доцент, Інститут права та суспільних відносин університету «Україна»

Феннич В. П. – к.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права і процесу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Ясинок М. М. – д.ю.н., професор, академік, Сумський національний аграрний університет

Ясинок Д. М. – доктор філософії в галузі права, викладач кафедри міжнародних відносин, Сумський національний аграрний університет

Авторський колектив щодо коментованих статей

Кройтор В.А.	–	ст. 1–18 ЦПК України
Кіріяк О.В.	–	ст. 19–32, 209–273 ЦПК України
Риков В. В.	–	ст. 33–41 ЦПК України
Паскар А.Л.	–	ст. 42–75 ЦПК України
Гетманцев М.О.	–	ст. 76–119 ЦПК України
Гетманцев О.В.	–	ст. 120–142 ЦПК України
Запара С.І.	–	ст. 143–159 ЦПК України
Угриновська О.І.	–	ст. 160–173 ЦПК України
Стасів Н. С.	–	ст. 160–173 ЦПК України
Феннич В.П.	–	ст. 174–200 ЦПК України
Ясинок М.М.	–	201–205, 274–279, 293–356 ЦПК України
Курило М.П.	–	ст. 206–208, 280–292 ЦПК України
Татулич І.Ю.	–	ст. 357–387 ЦПК України
Богдан Й. Г.	–	ст. 388–429 ЦПК України
Савчин Н.М.	–	ст. 430–453 ЦПК України
Притика Ю.Д	–	ст. 454–461 ЦПК України
Кармаза Л.О.	–	ст. 462–487, 496–502 ЦПК України
Кармаза О.О.	–	ст. 488–495 ЦПК України
Каращук К. Л.	–	ст. 466, 476, 484, 491, 492 ЦПК України
Федоренко Т.В.	–	ст. 488–495 ЦПК України
Ясинок Д. М.	–	п. 4–1 ст. 251, п. 4–1 ч. 1 ст. 253, п. 1 ст. 247, ч. 4 ст. 248, ст. 259, ст. 300–1 – 300–5–ЦПК України

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40–41, 42, ст. 492)

{Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2709-IV від 23.06.2005, ВВР, 2005, № 32, ст. 422; Кодексом № 2747-IV від 06.07.2005, ВВР, 2005, № 35–36, № 37, ст. 446; Законами № 2875-IV від 08.09.2005, ВВР, 2005, № 52, ст. 562; № 3538-IV від 15.03.2006, ВВР, 2006, № 35, ст. 295; № 3551-IV від 16.03.2006, ВВР, 2006, № 35, ст. 298; № 3570-IV від 16.03.2006, ВВР, 2006, № 35, ст. 303; № 424-V від 01.12.2006, ВВР, 2007, № 9, ст. 67; № 483-V від 15.12.2006, ВВР, 2007, № 9, ст. 77; № 543-V від 09.01.2007, ВВР, 2007, № 12, ст. 103; № 962-V від 19.04.2007, ВВР, 2007, № 31, ст. 405}

{Щодо визнання конституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду № 8-рп/2008 від 22.04.2008}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 1397-VI від 21.05.2009, ВВР, 2009, № 41, ст. 596; № 1474-VI від 05.06.2009, ВВР, 2009, № 44, ст. 656; № 1568-VI від 25.06.2009, ВВР, 2010, № 1, ст. 5; № 1720-VI від 17.11.2009, ВВР, 2010, № 8, ст. 51}

{Офіційне тлумачення до Кодексу див. в Рішенні Конституційного Суду № 3-рп/2010 від 27.01.2010}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 1837-VI від 21.01.2010, ВВР, 2010, № 12, ст. 120; № 1691-VI від 18.02.2010, ВВР, 2010, № 19, ст. 154; № 1876-VI від 11.02.2010, ВВР, 2010, № 18, ст. 139}

{Офіційне тлумачення до Кодексу див. в Рішенні Конституційного Суду № 12-рп/2010 від 28.04.2010}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2167-VI від 11.05.2010, ВВР, 2010, № 31, ст. 416; № 2289-VI від 01.06.2010, ВВР, 2010, № 33, ст. 471; № 2387-VI від 01.07.2010, ВВР, 2010, № 37, ст. 495; № 2398-VI від 01.07.2010, ВВР, 2010, № 38, ст. 509}

{Офіційне тлумачення до Кодексу див. в Рішенні Конституційного Суду № 18-рп/2010 від 08.07.2010}

{Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2453-VI від 07.07.2010, ВВР, 2010, № 41–42, № 43, № 44–45, ст. 529}

{Щодо визнання неконституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду № 19-рп/2010 від 09.09.2010}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2536-VI від 21.09.2010, ВВР, 2011, № 5, ст. 34; № 2677-VI від 04.11.2010, ВВР, 2011, № 19–20, ст. 142; № 2748-VI від 02.12.2010, ВВР, 2011, № 18, ст. 124; Кодексом № 2755-VI від 02.12.2010, ВВР, 2011, № 13–14, № 15–16, № 17, ст. 112; Законами № 2979-VI від 03.02.2011, ВВР, 2011, № 33, ст. 330; № 2981-VI від 03.02.2011, ВВР, 2011, № 33, ст. 332; № 3038-VI від 17.02.2011, ВВР, 2011, № 34, ст. 343}

{Офіційне тлумачення до Кодексу див. в Рішенні Конституційного Суду № 4-рп/2011 від 31.05.2011}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 3674-VI від 08.07.2011, ВВР, 2012, № 14, ст. 87; № 3776-VI від 22.09.2011, ВВР, 2012, № 21, ст. 195}

{Офіційне тлумачення до Кодексу див. в Рішенні Конституційного Суду № 13-рп/2011 від 02.11.2011}

{Із змінами, внесеними згідно із Законом № 3932-VI від 20.10.2011, ВВР, 2012, № 22, ст. 221}

{Щодо визнання конституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду № 16-рп/2011 від 08.12.2011; № 17-рп/2011 від 13.12.2011}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 4176-VI від 20.12.2011, ВВР, 2012, № 29, ст. 340; № 4190-VI від 20.12.2011, ВВР, 2012, № 29, ст. 342; № 4416-VI від 21.02.2012, ВВР, 2012, № 42, ст. 522; № 4452-VI від 23.02.2012, ВВР, 2012, № 50, ст. 564; № 4565-VI від 22.03.2012, ВВР, 2012, № 51, ст. 574; № 4566-VI від 22.03.2012, ВВР, 2012, № 51, ст. 575; № 4652-VI від 13.04.2012, ВВР, 2013, № 21, ст. 208; № 4847-VI від 24.05.2012, ВВР, 2013, № 16, ст. 139; № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, № 23, ст. 218; № 5041-VI від 04.07.2012, ВВР, 2013, № 25, ст. 247; № 5076-VI від 05.07.2012, ВВР, 2013, № 27, ст. 282; № 5288-VI від 18.09.2012, ВВР, 2013, № 37, ст. 490; № 5477-VI від 06.11.2012, ВВР, 2013, № 50, ст. 693; № 245-VII від 16.05.2013, ВВР, 2014, № 12, ст. 178; № 406-VII від 04.07.2013, ВВР, 2014, № 20–21, ст. 712; № 721-VII від 16.01.2014, ВВР, 2014, № 22, ст. 801 – втратив чинність на підставі Закону № 732-VII від 28.01.2014; № 767-VII від 23.02.2014, ВВР, 2014, № 17, ст. 593}

{Офіційне тлумачення до Кодексу див. в Рішенні Конституційного Суду № 4-рп/2014 від 22.04.2014}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 1206-VII від 15.04.2014, ВВР, 2014, № 24, ст. 885; № 1261-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, № 28, ст. 937; № 1263-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, № 27, ст. 915; № 1697-VII від 14.10.2014, ВВР, 2015, № 2–3, ст. 12; № 1700-VII від 14.10.2014, ВВР, 2014, № 49, ст. 2056; № 192-VIII від 12.02.2015, ВВР, 2015, № 18, № 19–20, ст. 132; № 198-VIII від 12.02.2015, ВВР, 2015, № 17, ст. 118; № 484-VIII від 22.05.2015, ВВР, 2015, № 33, ст. 323; № 541-VIII від 18.06.2015, ВВР, 2015, № 32, ст. 315; № 629-VIII від 16.07.2015, ВВР, 2015, № 43, ст. 386; № 772-VIII від 10.11.2015, ВВР, 2016, № 1, ст. 2; № 835-VIII від 26.11.2015, ВВР, 2016, № 2, ст. 17; № 901-VIII від 23.12.2015, ВВР, 2016, № 4, ст. 44; № 922-VIII від 25.12.2015, ВВР, 2016, № 9, ст. 89; № 990-VIII від 04.02.2016, ВВР, 2016, № 10, ст. 107; № 1404-VIII від 02.06.2016, ВВР, 2016, № 30, ст. 542; № 1533-VIII від 20.09.2016, ВВР, 2016, № 44, ст. 747; № 1847-VIII від 09.02.2017, ВВР, 2017, № 12, ст. 133; № 1977-VIII від 23.03.2017, ВВР, 2017, № 20, ст. 240; № 1982-VIII від 23.03.2017, ВВР, 2017, № 18, ст. 222; № 2037-VIII від 17.05.2017, ВВР, 2017, № 25, ст. 291; № 2136-VIII від 13.07.2017, ВВР, 2017, № 35, ст. 376}

{В редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 48, ст. 436}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2205-VIII від 14.11.2017, ВВР, 2017, № 51–52, ст. 448; № 2229-VIII від 07.12.2017, ВВР, 2018, № 5, ст. 35; № 2234-VIII від 07.12.2017, ВВР, 2018, № 6–7, ст. 40; № 2268-VIII від 18.01.2018, ВВР, 2018, № 10, ст. 54; № 2475-VIII від 03.07.2018, ВВР, 2018, № 36, ст. 272; № 2581-VIII від 02.10.2018, ВВР, 2018, № 46, ст. 371; № 142-IX від 02.10.2019, ВВР, 2019, № 45, ст. 291; № 198-IX від 17.10.2019, ВВР, 2019, № 50, ст. 356; № 263-IX від 31.10.2019, ВВР, 2020, № 2, ст. 5; № 390-IX від 18.12.2019, ВВР, 2020, № 15, ст. 95; № 440-IX від 14.01.2020, ВВР, 2020, № 28, ст. 188; № 460-IX від 15.01.2020, ВВР, 2020, № 29, ст. 194; № 540-IX від 30.03.2020, ВВР, 2020, № 18, ст. 123; № 590-IX від 13.05.2020, ВВР, 2020, № 40, ст. 314; № 720-IX від 17.06.2020, ВВР, 2020, № 47, ст. 408; № 731-IX від 18.06.2020, ВВР, 2020, № 46, ст. 399; № 738-IX від 19.06.2020; № 768-IX від 14.07.2020; № 1089-IX від 16.12.2020; № 1416-IX від 27.04.2021, ВВР, 2021, № 27, ст. 232; № 1587-IX від 30.06.2021; № 1588-IX від 30.06.2021, ВВР, 2021, № 37, ст. 316; № 1875-IX від 16.11.2021, ВВР, 2022, № 7, ст. 51}

{Щодо визнання неконституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду № 2-р(II)/2022 від 06.04.2022}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2345-IX від 01.07.2022; № 2627-IX від 21.09.2022; № 2689-IX від 18.10.2022, ВВР, 2023, № 28, ст. 95; № 2801-IX від 01.12.2022, ВВР, 2023, № 54, ст. 159; № 2849-IX від 13.12.2022, ВВР, 2023, №№ 47–50, ст. 120; № 2888-IX від 12.01.2023, ВВР, 2023, № 59, ст. 182; № 2974-IX від 20.03.2023, ВВР, 2023, № 63, ст. 209; № 3022-IX від 10.04.2023, ВВР, 2023, № 65, ст. 225; № 3111-IX від 29.05.2023, ВВР, 2023, № 73, ст. 259; № 3200-IX від 29.06.2023, ВВР, 2023, № 81, ст. 297; № 3302-IX від 09.08.2023; № 3310-IX від 09.08.2023; № 3424-IX від 19.10.2023}

{Щодо визнання конституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду № 10-р(II)/2023 від 22.11.2023}

{Щодо визнання неконституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду № 10-р(II)/2023 від 22.11.2023}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 3585-IX від 22.02.2024; № 3723-IX від 22.05.2024; № 3755-IX від 23.05.2024; № 3831-IX від 19.06.2024}

{У тексті Кодексу слова «психіатричний заклад» та «наркологічний або психіатричний заклад» в усіх відмінках і числах замінено словами «заклад з надання психіатричної допомоги» у відповідному відмінку і числі згідно із Законом № 2205-VIII від 14.11.2017}

{У тексті Кодексу слова «електронний цифровий підпис» в усіх відмінках і числах замінено словами «електронний підпис» у відповідному відмінку і числі згідно із Законом № 1416-IX від 27.04.2021}

{У тексті Кодексу слово «інформаційно-телекомунікаційна» в усіх відмінках і числах замінено словом «інформаційно-комунікаційна» у відповідному відмінку і числі згідно із Законом № 2801-IX від 01.12.2022}

{У тексті Кодексу слова «засоби масової інформації» в усіх відмінках і числах замінено словом «медіа» згідно із Законом № 2849-IX від 13.12.2022}

{У тексті Кодексу слова «Єдина судова інформаційно-комунікаційна система» в усіх відмінках замінено словами «Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система» у відповідному відмінку згідно із Законом № 3200-IX від 29.06.2023}

Глава 2.
Цивільна юрисдикція

§ 1 Предметна та суб'єктна юрисдикція

Стаття 19. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів

1. Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

2. Цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку:

1) наказного провадження;

2) позовного провадження (загального або спрощеного);

3) окремого провадження.

3. Наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

4. Спрощене позовне провадження призначене для розгляду:

1) малозначних справ;

2) справ, що виникають з трудових відносин;

3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;

4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

5. Умови, за яких суд має право розглядати вимоги про стягнення грошових сум у наказному провадженні, а справи – у загальному або спрощеному позовному провадженні, визначаються цим Кодексом.

6. Для цілей цього Кодексу малозначними справами є:

{Пункт 1 частини шостої статті 19 визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 10-р(II)/2023 від 22.11.2023. Пункт 1 частини шостої статті 19 утрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України Рішення}

1) справи, у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

{Пункт 1 частини шостої статті 19 в редакції Закону № 3831–IX від 19.06.2024}

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

{Пункт 2 частини шостої статті 19 в редакції Закону № 3831–IX від 19.06.2024}

3) справи про стягнення аліментів, збільшення та зменшення їх розміру, припинення стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, індексацію

Для максимально повної реалізації цілей цивільного процесуального законодавства у 2024 році було деталізоване уточнення категорій справ, які можуть бути віднесені до малозначних, зокрема в частині розміру позовних вимог (ціни позову):

1) справи, у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення та зменшення їх розміру, припинення стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує шістдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Прикметно, що попередня редакція пункту 1 частини шостої статті 19 ЦПК України стосувалася справ, у яких ціна позову не перевищувало ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Проте Рішенням Конституційного Суду №№ 10-р(II)/2023 від 22.11.2023 року цей пункт було визнано таким, що не відповідає Конституції України (інакше кажучи, є неконституційним) і він втратив чинність через шість місяців із дня ухвалення вищезгаданого Рішення Конституційним Судом України.

Аналогічна ситуація відбулася і з пунктом 5 частини шостої статті 19 ЦПК України, яка була доповнена пунктом 5 у 2020 році згідно із Законом № 460-IX і у попередній редакції була викладена у такому вигляді: «5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.» Але Рішенням Конституційного Суду №№ 10-р(II)/2023 від 22.11.2023 року цей пункт також було визнано таким, що не відповідає Конституції України (тобто, є неконституційним) і тому він так само втратив чинність через шість місяців із дня ухвалення вищезгаданого рішення Конституційним Судом України.

Для врегулювання існуючої невідповідності законодавець прийняв 19 червня 2024 року Закон № 3831-IX «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах», яким змінив пункти 1, 2 і 5 частини шостої статті 19, зменшивши граничний розмір ціни позову, при якому допускається розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження. При цьому, прикінцевими положенням цього Закону встановлено, що позовні заяви і апеляційні скарги, які подані і розгляд яких не закінчено до набрання чинності цим Законом, розглядаються в порядку, що діяв до набрання чинності цим Законом.

За загальним правилом, не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом. Прикметно, що наведене правило майже дослівно відтворюється у тексті ч. 1 ст. 20 та ч. 4 ст. 188 ЦПК України і однаковою мірою стосується випадків, коли вимоги, що підлягають розгляду за правилами різних

видів судочинства, закріплені у будь-якому виді заяв по суті справи (ст. 174 ЦПК України). Найчастіше таке закріплення відбувається у позовній заяві (ст. 175 ЦПК України) незалежно від того, чи йдеться про основну чи похідну позовну вимогу (ч. 1 ст. 188 ЦПК України).

У випадку об'єднання в одне провадження вимог, які не підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, згідно п. 2) ч. 4 ст. 185 ЦПК України, позовна заява підлягає поверненню. Якщо така позовна заява не була повернена, або якщо різнорідність вимог була встановлена судом після відкриття провадження у справі (наприклад, після внесення змін позивачем до змісту позовних вимог) суд своєю ухвалою повинен закрити провадження у справі (п. 1) ч. 1 ст. 255 ЦПК України). При цьому суд повинен поінформувати заявника про належний суд, до юрисдикції якого віднесено розгляд таких вимог (ч. 1 ст. 256 ЦПК України). Ухвала про закриття провадження у справі може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 15) ч. 1 ст. 353 ЦПК України). Недотримання приписів ст. 255 ЦПК України в цьому контексті призводить до скасування повністю або частково судового рішення І інстанції, яким було закінчено розгляд справи щодо вимог, які не піддягають розгляду за правилами цивільного судочинства в апеляційному (ч. 1 ст. 377 ЦПК України) або касаційному порядку (ч. 1 ст. 414 ЦПК України).

Відповідно до Висновку Верховного Суду України № 6–2852цс16 від 22.03.2017 р., суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження або закриває провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд має проводитися за правилами іншого виду судочинства.

Наведені процесуальні дії не поширюються на випадки, коли в одній позовній заяві об'єднуються декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами (ст. 188 ЦПК України). Головною відмінністю є те, що у ст. 20 ЦПК України йдеться про різні пов'язані між собою вимоги, одні з яких підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства, а інші, наприклад, у порядку кримінального, господарського чи адміністративного судочинства (в такому випадку позовна заява підлягає поверненню); натомість у ст. 188 ЦПК України мова йде про різні пов'язані між собою вимоги, всі з яких підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства (у цьому випадку вони можуть бути розглянуті як у одному провадженні, так і бути роз'єднаними). Питання роз'єднання позовних вимог вирішується у підготовчому засіданні суду (п. 4) ч. 2 ст. 197 ЦПК України), про що постановляється ухвала (ч. 7 ст. 188 ЦПК України).

Важливою новелою процесуального законодавства є положення про те, що в залежності від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданням цивільного судочинства, зокрема, необгрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи (п. 4) ч. 2 ст. 44 ЦПК України).

Невід'ємною складовою, закріпленої у ч. 3 ст. 2 ЦПК України, диспозитивності, як однієї з основних засад цивільного судочинства, є право сторін на передачу спору на розгляд третейського суду, що регламентується ст. 21 ЦПК України.

Стаття 2 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15 визначає третейський суд – як недержавний, незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку,

встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Диспозитивність цивільного судочинства, задекларована і роз'яснена у п. 5) ч. 3 ст. 2 та ч. ст. 13 ЦПК України, дозволяє сторонам вільно обирати не лише способи, але й форми захисту своїх порушених, невизнаних або оспорених прав і свобод. Саме тому, відповідно до ч. 4 ст. 4 ЦПК України, угода сторін про передачу будь-якого спору, що виникає з цивільних правовідносин, на розгляд третейського суду законодавчо допускається, крім випадків, установлених законом.

Перелік цих випадків, при яких неможлива передача справи на розгляд третейського суду міститься у ст. 6 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15, а саме:

1) справи у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справи, пов'язаних з державною таємницею;

4) справи у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справи, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справи у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справи у спорах, що виникають з трудових відносин;

10) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

11) інші справи, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справи, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України;

13) справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Окремі обмеження встановлені й процесуальним законодавством. Зокрема, ч. 5 ст. 249 ЦПК України, закріплює, що справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду.

Основною вимогою законодавця до передачі спору на розгляд третейського суду є наявність між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам законодавства (ст. 5 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15). У свою чергу законодавець установлює декілька форм укладення третейської угоди:

1) у вигляді третейського застереження у договорі,

2) у вигляді третейського застереження у контракті,

3) у вигляді окремої письмової угоди.

Третейська угода має укладатися у письмовій формі, містити відомості про найменування сторін та їх місцезнаходження, предмет спору, місце і дату укладання угоди, а також має бути або підписана сторонами, або укладена шляхом обміну листами чи з використанням засобів електронного зв'язку, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна зі сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує.

У цьому контексті цілком логічним видається і зміст положення ч. 2 ст. 21 ЦПК України про те, що будь-які неточності в тексті угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду та (або) сумніви щодо її дійсності, чинності та виконуваності повинні тлумачитися судом на користь її дійсності, чинності та виконуваності.

Оскарження рішення третейського суду, згідно ч. 1 ст. 454 ЦПК України відбувається у формі звернення до суду із заявою про скасування рішення третейського суду. Така заява подається до апеляційного суду за місцем розгляду справи третейським судом протягом 90 днів (ч. 3 ст. 454 України).

У справах цієї категорії, відповідно до ч. 5 ст. 42 ЦПК України, учасниками справи є сторони третейського розгляду справ, особи, які не брали участі в третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки.

Певною новелою цивільного процесуального законодавства є положення статті 22 ЦПК України, які закріплюють важливе для доступного правосуддя правило, котре в умовах світової відкритості та мобільності населення набуває вирішального значення. Відтепер, згідно ч. 1 ст. 22 ЦПК України, у випадках, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, спір, який відноситься до юрисдикції загального суду, може бути переданий за угодою сторін на вирішення суду іншої держави.

Для реалізації цього положення на практиці необхідною є одночасна наявність усіх перерахованих нижче обставин:

1) Спір має відноситися до юрисдикції загального суду;

2) Сторони повинні укласти між собою угоду на передачу справи на вирішення до суду іноземної держави;

3) Наявність відповідного закону або міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Як бачимо, законодавець не встановлює обмежень щодо категорії справ чи ціни позову, не закріплює переліку країн чи спеціальних вимог до учасників спору. Проте відсутність хоча б однієї з перелічених вище передумов, унеможливлює вчинення відповідної процесуальної дії.

Стаття 20. Розгляд кількох пов'язаних між собою вимог

1. Не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Закріплене у коментованій статті правило майже дослівно відтворюється також у тексті ч. 4 ст. 188 ЦПК України і однаковою мірою стосується випадків, коли вимоги, що підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, закріплені у будь-якому виді заяв по суті справи (ст. 174 ЦПК України). Найчастіше таке закрі-

плення відбувається у позовній заяві (ст. 175 ЦПК України) незалежно від того, чи йдеться про основну чи похідну позовну вимогу (ч. 1 ст. 188 ЦПК України).

У випадку об'єднання в одне провадження вимог, які не підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, згідно п. 2) ч. 4 ст. 185 ЦПК України, позовна заява підлягає поверненню. Якщо така позовна заява не була повернена, або якщо різнорідність вимог була встановлена судом після відкриття провадження у справі (наприклад, після внесення змін позивачем до змісту позовних вимог) суд своєю ухвалою повинен закрити провадження у справі (п. 1) ч. 1 ст. 255 ЦПК України). При цьому суд повинен поінформувати заявника про належний суд, до юрисдикції якого віднесено розгляд таких вимог (ч. 1 ст. 256 ЦПК України). Ухвала про закриття провадження у справі може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 15) ч. 1 ст. 353 ЦПК України). Недотримання приписів ст. 255 ЦПК України в цьому контексті призводить до скасування повністю або частково судового рішення І інстанції, яким було закінчено розгляд справи щодо вимог, які не піддягають розгляду за правилами цивільного судочинства в апеляційному (ч. 1 ст. 377 ЦПК України) або касаційному порядку (ч. 1 ст. 414 ЦПК України).

Відповідно до Висновку Верховного Суду України № 6–2852цс16 від 22.03.2017 р., суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження або закриває провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд має проводитися за правилами іншого виду судочинства.

Наведені процесуальні дії не поширюються на випадки, коли в одній позовній заяві об'єднуються декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами (ст. 188 ЦПК України). Головною відмінністю є те, що у ст. 20 ЦПК України йдеться про різні пов'язані між собою вимоги, одні з яких підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства, а інші, наприклад, у порядку кримінального, господарського чи адміністративного судочинства (в такому випадку позовна заява підлягає поверненню); натомість у ст. 188 ЦПК України мова йде про різні пов'язані між собою вимоги, всі з яких підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства (у цьому випадку вони можуть бути розглянуті як у одному провадженні, так і бути роз'єднаними). Питання роз'єднання позовних вимог вирішується у підготовчому засіданні суду (п. 4) ч. 2 ст. 197 ЦПК України), про що постановляється ухвала (ч. 7 ст. 188 ЦПК України).

Важливою новелою процесуального законодавства є положення про те, що в залежності від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданням цивільного судочинства, зокрема, необгрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи (п. 4) ч. 2 ст. 44 ЦПК України).

Стаття 21. Право сторін на передачу спору на розгляд третейського суду

1. Сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом.

2. Будь-які неточності в тексті угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду та (або) сумніви щодо її дійсності, чинності та виконуваності повинні тлумачитися судом на користь її дійсності, чинності та виконуваності.

3. Рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Стаття 2 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15 від 11.05.2004 року визначає третейський суд – як недержавний, незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Диспозитивність цивільного судочинства, задекларована і роз'яснена у п. 5) ч. 3 ст. 2 та ч. ст. 13 ЦПК України, дозволяє сторонам вільно обирати не лише способи, але й форми захисту своїх порушених, невизнаних або оспорених прав і свобод. Саме тому, відповідно до ч. 4 ст. 4 ЦПК України, угода сторін про передачу будь-якого спору, що виникає з цивільних правовідносин, на розгляд третейського суду законодавчо допускається, крім випадків, установлених законом.

Перелік цих випадків, при яких неможлива передача справи на розгляд третейського суду міститься у ст. 6 Закону України «Про третейські суди» від 11.05.2004 року № 1701–15, а саме:

1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справ, пов'язаних з державною таємницею;

4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справ у спорах, що виникають з трудових відносин;

10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України;

13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень;

14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Поряд із цим, окремі обмеження встановлені й діючим процесуальним законодавством. Зокрема, ч. 5 ст. 249 ЦПК України, закріплює, що справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду.

Основною вимогою законодавця до передачі спору на розгляд третейського суду є наявність між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам законодавства (*ст. 5 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15 від 11.05.2004 року*).

У свою чергу, законодавець установлює декілька форм укладення третейської угоди:

1) у вигляді третейського застереження у договорі,

2) у вигляді третейського застереження у контракті,

3) у вигляді окремої письмової угоди.

Третейська угода має укладатися у письмовій формі, містити відомості про найменування сторін та їх місцезнаходження, предмет спору, місце і дату укладання угоди, а також має бути або підписана сторонами, або укладена шляхом обміну листами чи з використанням засобів електронного зв'язку, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна зі сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує.

У цьому контексті цілком логічним видається і зміст коментованого положення про те, що будь-які неточності в тексті угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду та (або) сумніви щодо її дійсності, чинності та виконуваності повинні тлумачитися судом на користь її дійсності, чинності та виконуваності.

За загальним правилом, оскарження рішення третейського суду, згідно ч. 1 ст. 454 ЦПК України відбувається у формі звернення до суду із заявою про скасування рішення третейського суду. Така заява подається до апеляційного суду за місцем розгляду справи третейським судом протягом 90 днів (ч. 3 ст. 454 України).

У справах цієї категорії, відповідно до ч. 5 ст. 42 ЦПК України, учасниками справи є сторони третейського розгляду справ, особи, які не брали участі в третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки.

Стаття 22. Право сторін на передачу спору на розгляд іноземного суду

1. У випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, спір, який відноситься до юрисдикції загального суду, може бути переданий за угодою сторін на вирішення суду іншої держави.

1. Коментована стаття є новелою цивільного процесуального законодавства і закріплює важливе для доступного правосуддя правило, котре в умовах світової відкритості та мобільності населення набуває вирішального значення. Відтепер, згідно ч. 1 ст. 22 ЦПК України, у випадках, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, спір, який відноситься до юрисдикції загального суду, може бути переданий за угодою сторін на вирішення суду іншої держави.

Для реалізації цього положення на практиці необхідною є одночасна наявність усіх перерахованих нижче обставин:

– спір має відноситися до юрисдикції загального суду;

– сторони повинні укласти між собою угоду на передачу справи на вирішення до суду іноземної держави;
– наявність відповідного закону або міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Як бачимо, законодавець не встановлює обмежень щодо категорії справ чи ціни позову, не закріплює переліку країн чи спеціальних вимог до учасників спору. Проте відсутність хоча б однієї з перелічених вище передумов, унеможливлює вчинення відповідної процесуальної дії.

§ 2. Інстанційна юрисдикція

Стаття 23. Суд першої інстанції

1. Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства,
1. Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених частинами другою – четвертою цієї статті.

{Частина перша статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019}

2. Справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).

3. Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються:

1) якщо місце арбітражу знаходиться на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу;

2) якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

4. Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються Вищим антикорупційним судом.

{Статтю 23 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019}

Як закріплено у Конституції України, судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, систему судоустрою складають: 1) місцеві суди, 2) апеляційні суди, 3) Верховний Суд.

Частина перша статті 23 ЦПК України є деталізованим продовженням змісту ч. 1 ст. 1 ЦПК України, де зазначається, що саме Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів. Зокрема, усі справи, що підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами, як судами першої інстанції, окрім наступних справ:

І. Справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).

ІІ. Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються:

- якщо місце арбітражу знаходиться на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу;
- якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

ІІІ. Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються Вищим антикорупційним судом.

Які ж справи підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства? Відповідь на це запитання містить ч. 1 ст. 19 ЦПК України: «Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється у порядку іншого судочинства. Окрім цього, суди розглядають у порядку цивільного судочинства також і вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору, щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Повноваження суду на розгляд справ про оскарження рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародних комерційний арбітражі, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів задекларовано у ч. 6 ст. 19 ЦПК України і конкретизовано у ч. 3 ст. 21 ЦПК України (*рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому цим Кодексом*). Стаття 23 ЦПК України лиш юрисдикційно деталізує процедурний порядок розгляду цієї категорії справ, закріплюючи, що справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражі, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції, відповідно, за місцем розгляду справи третейським судом або за місцезнаходженням арбітражу.

Ч. 8 ст. 13 Закону України № 1402–19 «Про судоустрій і статус суддів» закріплює, що судові рішення інших держав, рішення міжнародних арбітражі, рішення міжнародних судових установ та аналогічні рішення інших міжнародних організацій щодо вирішення спорів є обов'язковими до виконання на території України, за умов, визначених законом, а також відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У цілому, можливість визнання та виконання рішень іноземних арбітражів закріплена у ч. 1 ст. 81 Закону України № 2709 «Про міжнародне приватне право». Більш детально ці питання розглядаються у Законі України № 4002-XII «Про міжнародний комерційний арбітраж», у якому деталізовані окремі процесуальні повноваження апеляційного загального суду при розгляді справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу.

Частина 3 статті 23 ЦПК України деталізує, що справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються:

1) якщо місце арбітражу знаходиться на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу;

2) якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи є однією з основних засад судочинства, відповідно до ст.ст. 55 і 129 Конституції України.

Апеляційними судами з розгляду цивільних справ, як зазначено у ч. 2 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах, тобто на території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду. Указом Президента України № 452/2017 від 29.12.2017 р. «Про ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах» в Україні було створено 26 апеляційних округів, у яких діють:

1) Кримський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим, з місцезнаходженням у містах Сімферополі та Феодосії;

2) Вінницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку область, з місцезнаходженням у місті Вінниці;

3) Волинський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Волинську область, з місцезнаходженням у місті Луцьку;

4) Дніпровський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську область, з місцезнаходженням у містах Дніпрі та Кривому Розі;

5) Донецький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Донецьку область, з місцезнаходженням у містах Бахмуті, Донецьку і Маріуполі;

6) Житомирський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Житомирську область, з місцезнаходженням у місті Житомирі;

7) Закарпатський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Закарпатську область, з місцезнаходженням у місті Ужгороді;

8) Запорізький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Запорізьку область, з місцезнаходженням у місті Запоріжжі;

9) Івано-Франківський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Івано-Франківську область, з місцезнаходженням у місті Івано-Франківську;

10) Кропивницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Кіровоградську область, з місцезнаходженням у місті Кропивницькому;

11) Луганський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Луганську область, з місцезнаходженням у містах Луганську та Сєвєродонецьку;

12) Львівський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Львівську область, з місцезнаходженням у місті Львові;

13) Миколаївський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську область, з місцезнаходженням у місті Миколаєві;

14) Одеський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Одеську область, з місцезнаходженням у місті Одесі;

15) Полтавський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Полтавську область, з місцезнаходженням у місті Полтаві;

16) Рівненський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Рівненську область, з місцезнаходженням у місті Рівному;

17) Сумський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Сумську область, з місцезнаходженням у місті Сумах;

18) Тернопільський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Тернопільську область, з місцезнаходженням у місті Тернополі;

19) Харківський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Харківську область, з місцезнаходженням у місті Харкові;

20) Херсонський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Херсонську область, з місцезнаходженням у місті Херсоні;

21) Хмельницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Хмельницьку область, з місцезнаходженням у місті Хмельницькому;

22) Черкаський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Черкаську область, з місцезнаходженням у місті Черкасах;

23) Чернівецький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Чернівецькій області, з місцезнаходженням у місті Чернівцях;

24) Чернігівський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Чернігівську область, з місцезнаходженням у місті Чернігові;

25) Київський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Київську область і місто Київ, з місцезнаходженням у місті Києві;

26) Севастопольський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає місто Севастополь, з місцезнаходженням у місті Севастополі.

Водночас, слід врахувати, що 17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів», згідно якої у нашій державі тепер 136 районів на противагу попереднім 490. Очевидно, що новий адміністративно-територіальний поділ внесе ще свої корективи і до судоустрійного поділу України. Проте фактична реорганізація районів розпочнеться після місцевих виборів і в цілому перехідний період триватиме до середини 2021 року.

Зважаючи на зміст ч. 1 ст. 24 ЦПК України, апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом,– як суди першої інстанції. В останньому випадку, ухвалені апеляційним судом рішення можуть бути оскаржені до Верховного Суду України. Апеляційний перегляд таких рішень віднесений до повноважень Верховного Суду України п. 1 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Частина 2 статті 24 ЦПК України закріплює, що Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції. Фактично зміст коментованої статті продубльовано також у ч. 2 ст. 351 ЦПК України.

Аналогічне дублювання містить Цивільний процесуальний кодекс і в питаннях визначення юрисдикції справ про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Частина 4 статті 24 та ч. 3 ст. 351 ЦПК України закріплюють, що судом апеляційної інстанції у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, окрім випадків, передбачених частиною 3 статті 26 ЦПК України, про що йтиметься нижче.

Право на касаційне оскарження – є одним зі складових елементів права на судовий захист, виступає одночасно його надійною гарантією та умовою реалізації на практиці, проте більш детально особливості касаційного оскарження судових рішень буде висвітлено у наступних параграфах *(див. коментар до статей 388–422 ЦПК України)*. Відповідно до частини 1 статті 25 ЦПК України, Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій.

Відповідно до ст. 125 Конституції України, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Саме Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики (ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»), до повноважень якого серед інших належить і здійснення правосуддя в якості суду касаційної інстанції. Тому у складі Верховного Суду одночасно функціонують декілька касаційних судів: Касаційний цивільний суд, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд, до складу кожного з яких входять, відповідно, судді відповідної спеціалізації. Очолює касаційний суд його голова, який обирається строком на чотири шляхом таємного голосування зборів суддів відповідного касаційного суду з числа суддів відповідного суду. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Персональний склад судових палат, які очолюються секретарем, та кількість суддів у них визначаються зборами суддів відповідного касаційного суду.

Стаття 24. Суд апеляційної інстанції

1. Апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

2. Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

3. Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в апеляційному порядку переглядаються Апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду.

{Статтю 24 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019}

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи є однією з основних засад судочинства, відповідно до ч. 2 ст. 55 і п. 8) ст. 129 Конституції України. У нашій державі кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Зміст та доцільність такої редакції Основного Закону двічі ставала предметом розгляду Конституційного суду України, який резюмував, що: кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді (*Рішення Конституційного суду України від 25.11.1997 року № 6-зп*);

В аспекті конституційного звернення положення частини другої статті 55 Конституції України (254к/96-ВР) необхідно розуміти так, що конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом (*Рішення Конституційного суду України від 14.12.2011 року № 19-рп/2011*).

Апеляційними судами з розгляду цивільних справ, як зазначено у ч. 2 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 року, є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах, тобто на території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду.

Указом Президента України № 452/2017 від 29.12.2017 року «Про ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах» в Україні було створено 26 апеляційних округів, у яких діють:

1) Кримський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим, з місцезнаходженням у містах Сімферополі та Феодосії;

2) Вінницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку область, з місцезнаходженням у місті Вінниці;

3) Волинський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Волинську область, з місцезнаходженням у місті Луцьку;

4) Дніпровський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську область, з місцезнаходженням у містах Дніпрі та Кривому Розі;

5) Донецький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Донецьку область, з місцезнаходженням у містах Бахмуті, Донецьку і Маріуполі;

6) Житомирський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Житомирську область, з місцезнаходженням у місті Житомирі;

7) Закарпатський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Закарпатську область, з місцезнаходженням у місті Ужгороді;

8) Запорізький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Запорізьку область, з місцезнаходженням у місті Запоріжжі;

9) Івано-Франківський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Івано-Франківську область, з місцезнаходженням у місті Івано-Франківську;

10) Кропивницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Кіровоградську область, з місцезнаходженням у місті Кропивницькому;

11) Луганський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Луганську область, з місцезнаходженням у містах Луганську та Сєвєродонецьку;

12) Львівський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Львівську область, з місцезнаходженням у місті Львові;

13) Миколаївський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську область, з місцезнаходженням у місті Миколаєві;

14) Одеський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Одеську область, з місцезнаходженням у місті Одесі;

15) Полтавський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Полтавську область, з місцезнаходженням у місті Полтаві;

16) Рівненський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Рівненську область, з місцезнаходженням у місті Рівному;

17) Сумський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Сумську область, з місцезнаходженням у місті Сумах;

18) Тернопільський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Тернопільську область, з місцезнаходженням у місті Тернополі;

19) Харківський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Харківську область, з місцезнаходженням у місті Харкові;

20) Херсонський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Херсонську область, з місцезнаходженням у місті Херсоні;

21) Хмельницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Хмельницьку область, з місцезнаходженням у місті Хмельницькому;

22) Черкаський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Черкаську область, з місцезнаходженням у місті Черкасах;

23) Чернівецький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Чернівецькій області, з місцезнаходженням у місті Чернівцях;

24) Чернігівський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Чернігівську область, з місцезнаходженням у місті Чернігові;

25) Київський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Київську область і місто Київ, з місцезнаходженням у місті Києві;

26) Севастопольський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає місто Севастополь, з місцезнаходженням у місті Севастополі.

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 року, апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом,– як суди першої інстанції. В останньому випадку, ухвалені апеляційним судом рішення можуть бути оскаржені до Верховного Суду, який також забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування.

Апеляційний перегляд таких рішень віднесений до повноважень Верховного Суду п. 1 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 року.

Фактично зміст коментованої статті продубльовано також у ст. 351 ЦПК України (див. відповідний коментар), згідно якої:

- судом апеляційної інстанції у цивільних справах є апеляційний суд, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується, якщо інше не передбачено ЦПК України,
- судом апеляційної інстанції у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, крім випадків, передбачених частиною третьою статті 26 ЦПК України,

Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Коментована стаття була доповнена частиною четвертою на виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-IX від 31.10.2019 року.

Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 16 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 року № 2447-VIII, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду є самостійним структурним підрозділом Вищого антикорупційного суду, очільник якої контролює ефективність діяльності самостійного структурного підрозділу. Голова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду обирається в порядку та здійснює повноваження, що передбачені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII.

Додатково див. також коментар до ч. 2 ч. 351 ЦПК України.

Стаття 25. Суд касаційної інстанції

1. Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій.

1. Відповідно до ст. 125 Конституції України, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України.

Саме Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики (ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII), до повноважень якого серед інших належить і здійснення правосуддя в якості суду касаційної інстанції.

Тому у складі Верховного Суду одночасно функціонують декілька касаційних судів, до складу кожного з яких входять, відповідно, судді відповідної спеціалізації:

- Касаційний цивільний суд,
- Касаційний адміністративний суд,
- Касаційний господарський суд,
- Касаційний кримінальний суд.

Очолює касаційний суд його голова, який обирається строком на чотири шляхом таємного голосування зборів суддів відповідного касаційного суду з числа суддів відповідного суду. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Персональний склад судових палат, які очолюються секретарем, та кількість суддів у них визначаються зборами суддів відповідного касаційного суду.

Право на касаційне оскарження – є одним зі складових елементів права на судовий захист, виступає одночасно його надійною гарантією та умовою реалізації на практиці, проте більш детально особливості касаційного оскарження судових рішень буде висвітлено у наступних параграфах *(див. коментар до статей 388–422 ЦПК України)*.

§ 3. територіальна юрисдикція

Стаття 26. Підсудність справ, у яких однією зі сторін є суд або суддя

1. Підсудність справи, у якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін.

2. Підсудність справ, у яких однією зі сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності.

3. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується.

{Статтю 26 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019}

З метою забезпечення справедливого і неупередженого розгляду справи, у якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, стаття 26 ЦПК України містить положення про те, що незалежно від правил територіальної підсудності, підсудність таких справ визначається ухвалою суду вищої інстанції.

Слід зазначити, що норма аналогічного змісту містилася і у ЦПК України попередньої редакції, що викликало жваві наукові дискусії з приводу того, чи не порушується тут закріплений у статті 24 Конституції України принцип рівності громадян, і чи не заперечується тут принцип, зафіксований у ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, відповідно до якого ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом.

Збереження цього положення у новій редакції ЦПК свідчить про те, що досліджувана норма пройшла випробування часом і жодною мірою не порушує принципів рівності громадян, оскільки водночас гарантує дотримання і решти засад (принципів) цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також не суперечить ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, адже в силу ч. 1 ст. 1 ЦПК України, є саме тим цивільним процесуальним законом, який відносить певні категорії справ до юрисдикції відповідних судів.

В інакшому випадку, за відсутності такої норми, це дало б сторонам справи та іншим заінтересованим особам сумніватися в об'єктивності та неупередженості судді, що розглядав би такий спір за загальними правилами підсудності, тобто фактично проти свого колеги чи свого місця роботи. Більше того, відсутність нормативного закріплення коментованого положення могла б паралізувати роботу окремого суду, на розгляд якому була б подана така справа, оскільки кожен суддя цього суду підпадав би під дію норм про відвід (самовідвід) судді в силу, зокрема, п. 3 чи п. 5 ч. 1 ст. 36 ЦПК України.

Частина 2 статті 26 ЦПК України за своїм змістом закріплює кардинально інший підхід до визначення підсудності справ, у яких однією зі сторін є Верховний суд або суддя цього суду. Якщо частина перша цієї статті відносить вирішення питання підсудності справи, у якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до компетенції суду вищої інстанції, то частина друга, навпаки, закріплює, що при вирішенні аналогічного питання щодо Верховного Суду діють загальні правила підсудності.

Логіка законодавця у цьому випадку цілком зрозуміла, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, найвищим судом у системі судоустрою нашої держави є Верховний Суд України. Тож віднесення вирішення цього питання до повноважень іншої судової установи, неможливе у зв'язку з відсутністю вищестоящого національного органу для Верховного Суду України. Саме тому питання визначення підсудності справ, у яких однією зі сторін є Верховний суд або суддя цього суду, належить розглядати відповідно до загальних правил підсудності.

Важливо, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються

повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується (частина 3 статті 26 ЦПК України).

Територіальна юрисдикція (підсудність) є, до речі, однією з найбільш поширених у нашій державі. Природно, що особливості застосування цього виду підсудності залежать від конкретного суб'єкта – учасника відповідних правовідносин (фізичної чи юридичної особи). Відповідно до ч. 1 ст. 24 ЦК України, людина як учасник цивільних правовідносин вважається фізичною особою.

Стаття 27. Підсудність справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача

1. Позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом.

2. Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

За загальним правилом, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом (ч. 1 ст. 27 ЦПК України). Як бачимо, визначення територіальної підсудності відповідної справи за участю фізичної особи залежить від двох юридичних категорій: місце проживання фізичної особи та місце перебування.

Що стосується першої з них, то варто зазначити у принципі послідовний підхід законодавця до визначення цієї термінології. Так, ст. 29 ЦК України закріплює, що місцем проживання фізичної особи, є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Стаття 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» № 1382–15 також відзначає, що місцем проживання є житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини.

Що ж стосується місця перебування фізичної особи, то в цьому випадку, на жаль, мають місце неконкретизоване висвітлення цього питання. Так, стаття 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» № 1382–15 встановлює, що місце перебування – це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше 6 місяців на рік.

Відповідно до змісту ст. 80 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка може бути позивачем та відповідачем у суді. Віднедавна позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (надалі – ЄДР), тобто згідно єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб (п. 7) ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 755–15).

Метою створення ЄДР, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону № 755–15, є забезпечення державних органів та органів місцевого самоврядування, а також учасників цивіль-

ного обороту достовірною інформацією про юридичних осіб, громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців з ЄДР.

Учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи (ч. 1 ст. 131 ЦПК України), що має дуже важливе значення для подальшого перебігу цивільного процесу. При цьому, згідно ч. 7 ст. 128 ЦПК України, у разі ненадання учасниками справи інформації щодо їх адреси судова повістка надсилається:

Юридичним та фізичним особам-підприємцям – за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; окрім цього судова повістка юридичній особі направляється за її місцезнаходженням або за місцезнаходженням її представництва, філії, якщо позов виник у зв'язку з їхньою діяльністю.

Фізичним особам, які не мають статусу підприємців,– за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку.

Водночас, відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи (ч. 11 ст. 128 ЦПК України).

Суддя з метою визначення підсудності, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, не пізніше наступного дня з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві місцезнаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ч. 4 ст. 165 ЦПК України).

Стаття 28. Підсудність справ за вибором позивача

1. Позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

{Частина перша статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2475-VIII від 03.07.2018}

2. Позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них.

3. Позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди.

{Частина третя статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом № 720-IX від 17.06.2020}

4. Позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

5. Позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору.

6. Позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди.

7. Позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, а також відокремленого підрозділу органу державної влади без статусу юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням.

{Частина сьома статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом № 440-IX від 14.01.2020}

8. Позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів.

9. Позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи).

10. Позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні.

11. Позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

12. Позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання.

13. Позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів.

14. Позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред'являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи).

15. Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

16. Позивач має право на вибір між кількома судами, яким згідно з цією статтею підсудна справа, за винятком виключної підсудності, встановленої статтею 30 цього Кодексу.

17. Позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача.

{Статтю 28 доповнено новою частиною згідно із Законом № 2268-VIII від 18.01.2018}

1. Так звана альтернативна підсудність закріплена у статті 28 ЦПК України, що дозволяє позивачу обирати підсудність справ певної категорії. Перелік справ, підсудність яких може бути визначена позивачем, має вичерпний характер, хоча при цьому окремі частини статті передбачають можливість обирати між декількома різновидами судів.

Більшість цих питань регулюються переважно Сімейним кодексом України. Важливим серед новел вітчизняного законодавства є нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів», яким в якості відповідальності за несплату/несвоєчасну сплату аліментів передбачено суспільні роботи, а також накладається ряд нових обмежувальних заходів, у тому числі виїзд за кордон.

У частині 1 статті 28 ЦПК України дозволено позивачу обирати суд для звернення із позовною заявою (окрім загальних правил територіальної підсудності) або за зареєстрованим місцем проживання чи за місцем перебування позивача у таких категоріях справ:

- позови про стягнення аліментів,
- позови про збільшення розміру аліментів,
- позови про індексацію аліментів,
- позови про зміну способу стягнення аліментів,
- позови про визнання батьківства відповідача,
- позови, що виникають з трудових правовідносин.

Зверніть увагу, що у всіх випадках, де згадуються аліменти, мова йде не лише про аліменти на малолітніх/неповнолітніх дітей (ст. 88 СК України), але й про аліменти на утримання іншого з подружжя (ст. 75 СК України), повнолітніх дітей (ст. 200 СК України), а також батьків (ст. 203 СК України) тощо.

Положення, унормоване у частині другій статті 28 ЦПК України, закріплене також у п. 5 Постанови Пленуму Верховного суду України № 11 від 21.12.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя».

Вищезгадана частина статті 28 ЦПК України закріплює можливість використання альтернативної підсудності для справ щодо позовів про розірвання шлюбу (як правило, йдеться про випадки, коли сторони вже проживають окремо і для звернення до суду за загальними правилами підсудності позивачу довелося б залишити своє місце проживання) за таких умов:

- Якщо на утриманні позивача є малолітні діти,
- Якщо на утриманні позивача є неповнолітні діти,
- Якщо позивач не може за станом здоров'я виїхати до місця проживання відповідача,
- Якщо позивач має інші поважні причини, що унеможливлюють його виїзд до місця проживання відповідача (до прикладу, здійснює догляд за батьками-інвалідами тощо).

Усі ці обставини позивач повинен підтвердити відповідними документами (свідоцтво про народження, довідка від лікаря тощо), додавши їх оригінали або належним чином завірені копії до позовної заяви.

Окрім цього, в якості передумови для невикористання територіальної підсудності є наявність попередньої домовленості подружжя. І хоча законодавець не регламентує у коментованій частині вимог, яким така домовленість подружжя має відповідати, вочевидь, вона має бути письмово закріплена (чи у формі окремого доданого до позову документу, чи текстуально розміщена у позовній заяві), щоб на момент вирішення питання про відкриття провадження у справі, зміст цієї домовленості був доступний для стороннього сприйняття за відсутності сторін. Також слід звернути увагу на той факт, що у більшості випадків альтернативної підсудності, на вибір місця розгляду справи впливає воля однієї сторони – позивача, у цьому ж випадку (що дозволяє окремим авторам доводити договірний, а не альтернативний характер підсудності) – вибір суду залежатиме від спільної волі обох сторін.

Частина третя статті 28 ЦПК України закріплює, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення злочину, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди. Позивачем, виходячи із характеру заявлених вимог, у випадку відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи можуть бути здебільшого фізичні особи, а шкоди, заподіяної внаслідок вчинення злочину – як фізичні, так і юридичні особи. В останньому випадку особа також має можливість заявити відповідну вимогу у формі цивільного позову у порядку кримінального судочинства.

Важливо, що згідно п. 3) ч. 1 ст. 268 ЦК України, на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю позовна давність не поширюється (крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію).

Частина четверта статті 28 ЦПК України дозволяє звертатися з позовом, пов'язаним з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, до суду за зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача, що особливо важливо для випадків, коли особа утримується у місцях позбавлення волі чи тимчасового тримання тощо.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють це питання, є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94-ВР від 01.12.1994 р.; Положенням «Про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 6/5/3/41 від 04.03.1996 року. Загальне правило закріплене у ст. 1176 ЦК України, відповідно до якої, шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою на загальних підставах у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Частина п'ята статті 28 ЦПК України присвячена питанню підсудності позовів про захист прав споживачів, які можуть подаватися також і за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору.

Звернення до суду або до інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав, відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023-XII від 12.05.1991 р., є одним із основних прав споживачів під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України та придбана ними для задоволення своїх особистих потреб.

За загальним правилом, що підтверджується аналізом судової практики з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів Верховного суду України (2009–2012 рр.), (*джерело: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0006700–13*) судовий захист прав споживачів здійснюється загальними судами за правилами цивільного судочинства у порядку позовного провадження за позовами споживачів товарів, робіт і послуг. Позивачем у цій категорії справ можуть бути лише фізичні особи (що випливає зі змісту п. 22) ч. 1 с. 1 до Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023-XII від 12.05.1991 р. Оскільки цей нормативно-правовий акт не визначає певних меж своєї дії, судам слід мати на увазі, що до відносин, які ним регулюються, відповідно до ч. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» № 5 від 12.04.1996 р., належать зокрема ті, що виникають із договорів купівлі-продажу, майнового найму, побутового прокату, безоплатного користування майном, підряду (у тому числі побутового замовлення чи абонементського обслуговування), доручення, перевезення громадян та їх вантажу, комісії, схову, страхування, із договорів про надання фінансово-кредитних послуг для задоволення власних побутових потреб громадян тощо.

Тож, позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися:

- за зареєстрованим місцем знаходження відповідача,
- за зареєстрованим місцем проживання споживача чи,
- за зареєстрованим місцем перебування споживача,
- за місцем заподіяння шкоди,
- за місцем виконання договору.

Позови у справах, закріплених у частині шостій статті 28 ЦПК України, можуть розглядатися або за загальними правилами територіальної підсудності (тобто за зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача), або за місцем заподіяння шкоди. Позивачем у цій категорії справ можуть бути потерпілі – фізичні або юридичні особи, майну яких було завдано шкоди.

За загальним правилом, будь-яка майнова шкода відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 1 ст. 1166 ЦК України). При цьому, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі, що визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі (ст. 1192 ЦК України).

Частина сьома статті 28 ЦПК України регламентує, що позови, які виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням. При цьому, стаття 95 ЦК України закріплює, що філією

є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. І філії, і представництва не є юридичними особами, наділяються майном юридичної особи, що їх створила, та діють на підставі затвердженого нею положення, а відомості про них вносяться до єдиного державного реєстру (ч. 4 ст. 89, ч. 5 ст. 95 ЦК України).

Частина восьма статті 28 ЦПК України регламентує питання подання позовів, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів. Це надзвичайно важливе положення дозволяє на практиці реалізувати положення частини першої ст. 629 ЦК України, якою задекларовано, що договір є обов'язковим для виконання сторонами. Більш деталізовано питання «місця виконання договору» розкрито у ст. 532 ЦК України, якою імперативно утверджено, що місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі, а у всіх інших випадках, виконання провадиться за такими правилами:

1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;

2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення,– за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів,– за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторові на момент виникнення зобов'язання;

4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа,– за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Територіальне «прикріплення» підсудності цієї категорії справ до місця, зафіксованого у договорі, як місце виконання договірних умов, дозволяє максимально наблизити суд до предмету спору, полегшити сторонам процедуру подання доказів у справі, оптимізує проведення експертизи та мінімізує витрати сторін та інших учасників судового провадження у зв'язку з відривом від звичних занять та добиранням до суду.

За загальним правилом, позови до відповідача подаються за місцем його проживання (яким, згідно статті 29 ЦК України, є житло, у якому вона проживає постійно або тимчасово), або за місцем постійного перебування (яким згідно ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік;). Частина дев'ята коментованої статті закріплює правило, відповідно до якого позови до відповідача, місце реєстрації, проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання чи постійного його заняття (роботи).

Варто зазначити, що відповідач, місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликається до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи. (ч. 11 ст. 128 ЦПК України).

Частина десята статті 28 ЦПК України унормовує, що позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (див. коментар до попередньої частини цієї статті).

Частина одинадцята статті 28 ЦПК України закріплює, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна. У цьому контексті варто окремо визначити, що ж законодавець розуміє під поняттями «зіткнення суден» і «рятування на морі».

Як правило до зіткнення суден прирівнюються випадки, коли збитки заподіяні одним судном іншому або особам, вантажу чи іншому майну, що знаходяться на судні, виконанням чи невиконанням маневру чи недотриманням правил судноплавства, навіть якщо при цьому не трапилося фізичного зіткнення суден (ст. 297 Кодексу торговельного мореплавства України). Стаття 296 Кодексу торговельного мореплавства України декларує загальне правило, відповідно до якого відносини, пов'язані з відшкодуванням збитків від зіткнення суден у внутрішніх водах або у територіальному морі, регулюються законодавством держави, де трапилося зіткнення. У випадку, коли всі судна, що зіткнулися, плавають під одним прапором і не зачіпать інтересів третьої сторони, застосовується законодавство держави прапора цих суден, незалежно від того, де трапилося зіткнення.

11 частина статті 28 ЦПК України встановлює, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної таким зіткненням, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна. При цьому, справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна (ч. 5 ст. 30 ЦПК України).

Що ж стосується рятування на морі, то ст. 3268 Кодексу торговельного мореплавства встановлює, що будь-яка з корисним результатом дія щодо рятування судна, що наразилося на небезпеку, вантажів та інших предметів, що знаходяться на ньому, а також щодо збереження фрахту і плати за перевезення пасажирів і багажу, або іншого майна, так само як і навколишнього природного середовища дає право на отримання певної винагороди. Розмір такої винагороди, згідно ст. 332 Кодексу торговельного мореплавства України, визначається угодою сторін, а за відсутності угоди – судом, господарським судом або Морською арбітражною комісією. Важливо, що будь-яка угода про рятування, котра була укладена в момент чи під впливом небезпеки, може бути на вимогу однієї з сторін визнана недійсною або змінена у судовому порядку, якщо буде визнано, що умови угоди є несправедливими. При цьому, сума винагороди не може перевищувати врятованої вартості судна та іншого майна.

За загальним правилом, якщо судно, яке рятувало, і врятоване судно плавають під прапором однієї держави, застосовується законодавство цієї держави. При розподілі винагороди за рятування між власником і екіпажем судна, яке рятувало, а також між членами екіпажу застосовується законодавство держави, під прапором якої плавало судно. Окрім цього, ця частина статті 28 ЦПК України встановлює, що позови про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

Частина дванадцята статті 28 ЦПК України закріплює, що позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання. Згідно статті 42 Закону України «Про нотаріат», за обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулася до суду та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорює право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом. У зв'язку з цим якраз і важлива можливість звернутися до суду з позовом про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса саме за місцем його виконання.

Частина тринадцята статті 28 ЦПК України встановлює, що позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів. Діяльність Міністерства юстиції України регламентується Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228, що до основних завдань мінюст відносить забезпечення представництва інтересів держави у судах України, здійснення захисту інтересів України у Європейському суді з прав людини, під час урегулювання спорі і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України (пп. 4) п. 3 Положення).

Частина чотирнадцята статті 28 ЦПК України закріплює, що позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред'являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи). Більш детально про заходи забезпечення позову йтиметься у коментарі до ст. ст. 149–159 ЦПК України.

Варто зазначити, що диспозитивність цивільного судочинства виражається не лише у тому, що законодавець надає позивачеві можливість обирати, до якого суду звертати свої позовні вимоги, але й дозволяє варіювати ці правила в залежності від особливостей кожного конкретного спору. Так, частина 15 статті 28 ЦПК України зафіксовує, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Доцільність закріплення відповідного правила обумовлена тим, що саме позивач найперший у спірній ситуації вимушений зазнавати негативних наслідків перебування у правовідносинах з відповідачами: спочатку через порушення ними, наприклад, договірних

зобов'язань, а потім через необхідність витрачати свій час і кошти на звернення до суду. Враховуючи це законодавець закріплює за позивачем у цій ситуації право обирати до якого суду за місцем проживання кого саме з декількох відповідачів подавати свою позовну заяву.

Частина 16 статті 28 ЦПК України, закріплюючи принцип диспозитивності цивільного судочинства (п. 5) ч. 3 ст. 2, ст. 13 ЦК України), дозволяє позивачеві обирати між кількома судами, яким, згідно цієї норми, підсудна його справа. При цьому встановлене єдине обмеження – випадки виключної підсудності, регламентовані ст. 30 ЦПК України, а саме:

- Позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини;
- Позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;
- Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини;
- Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника;
- Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна;
- Зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову;
- У випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання;
- Вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

На початку 2018 року досліджувані нами положення статті 28 ЦПК України були доповнені частиною 17, яка повністю відповідає запропонованому нами у попередньому виданні цього підручника доповненню щодо збройного конфлікту та тимчасової окупації території України. Таким чином, позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача. Відзначимо, що така нова редакція цілком відповідає положенням ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. № 1632-VII.

Стаття 29. Підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами

1. Підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається суддею Верховного Суду, визначеним у порядку, передбаченому статтею 33 цього Кодексу, одноособово.

Стаття 29 ЦПК України врегульовує питання визначення підсудності справ з іноземним елементом, у таких випадках:

1) за участі громадян України, якщо обидві сторони проживають за межами України (наприклад, ч. 2 ст. 301, ч. 2 ст. 316 тощо ЦПК України),

2) справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем, які проживають за межами України,

3) справ про розірвання шлюбу між громадянином України та особою без громадянства, які проживають за межами України.

В усіх цих випадках, для врегулювання правового конфлікту сторони можуть звернутися і до юрисдикційних органів держави свого перебування, проте у ситуації, коли вони вважають за потрібне вдатися до українського правосуддя, їм слід звернутися до Верховного Суду України, суддя якого одноособово визначить підсудність такої справи. У свою чергу визначення уповноваженого судді Верховного Суду України здійснюватиметься Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час реєстрації поданої сторонами заяви (ч. 1 ст. 33 ЦПК України).

Раніше питання розлучення громадянина України з іноземцем чи особою без громадянства врегульовувався також і положеннями Сімейного Кодексу України (ст. 280). Нині лиш Закон України «Про міжнародне приватне право» № 2709–15 містить положення про те, що припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу (ч. 1 ст. 63 цього Закону).

Стаття 30. Виключна підсудність

1. Позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою.

2. Позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини.

3. Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини.

4. Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника.

5. Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна.

6. Зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Це правило не застосовується, коли відповідно

до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов.

7. У випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання.

8. Вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

1. Серед решти різновидів підсудності цивільних справ, саме виключна підсудність, закріплена у статті 30 ЦПК України, покликана виконувати важливу роль в гарантуванні справедливого і оперативного розгляду цивільних справ по суті. Це відбувається шляхом нормативного закріплення своєрідного алгоритму, що дозволяє закріпити за певними судами відповідні категорії, що унеможливлює одночасний розгляд однієї справи декількома судами, сприяє концентрації доказового матеріалу в одному місці та обумовлює оперативність судового розгляду.

Варто відзначити, що нова редакція ЦПК України істотно розширює список позовів, на які поширюються правила про виключну підсудність, хоча раніше таких категорій справ було всього 4:

- Позови, що виникають з приводу нерухомого майна,
- Позови про виключення майна з опису,
- Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини,
- Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти.

Чинна редакція основного цивільного процесуального закону нашої держави значно розширює цей перелік, додавши до раніше закріплених також і нові категорії позовів, подання яких відбувається за правилами виключної підсудності.

Частина перша статті 30 ЦПК України закріплює, що позови, які виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою. За загальним правилом, об'єктом нерухомості вважається земельна ділянка, будинок, споруда, квартира, приміщення, незавершене будівництво та інші об'єкти, переміщення яких у просторі є неможливим без втрати цільового призначення.

Фіксування такого правила пояснюється тим фактом, що у ході розгляду відповідної справи у суду може виникнути потреба оглянути об'єкт спору безпосередньо або призначити експертне дослідження, що буде неможливо зробити у випадку, коли, наприклад, згаданий позов було б подано не за правилами виключної підсудності, а за місцем проживанням відповідача. Окрім цього, за місцезнаходженням нерухомого майна повинні пред'являтися також позови про визнання недійсними правочинів щодо нерухомого майна, яке буде створено в майбутньому (щодо інвестиційних договорів про будівництво нерухомого майна, договорів про участь у фонді фінансування будівництва тощо)

2. Аналогічна логіка законодавця зберігається і у другій частині вищезгаданої статті. При цьому, для застосування правил виключної підсудності не матиме жодного значення ні суб'єкт накладення арешту на майно (суд, державний викона-

вець тощо), ні підстава накладення арешту на майно (норми кримінального права, цивільного чи господарського права/процесу), ні мета накладення такого арешту (задля виконання вироку у кримінальній справі, за рішенням суду у цивільній справі, згідно постанови господарського суду, для забезпечення позову тощо).

3. Частина третя статті 30 ЦПК України присвячена спадковим правовідносинам, зокрема пред'явленню позовів кредиторами спадкодавця. Важливим доповненням у цьому контексті є факт прийняття спадщини, оскільки у такому випадку правила виключної підсудності не діють і позов з відповідними вимогами подаватиметься за загальними правилами підсудності. Проте у ситуації, коли спадкоємці ще не прийняли спадщину (як у частині третій наведеної статті) кредитори спадкодавця повинні використати правила виключної підсудності і адресувати свої позовні вимоги до суду за місцезнаходженням спадкового майна або його основної частини. У такому випадку, відповідно до ч. 2 ст. 61 Закону України «Про нотаріат», нотаріус повинен призначити хранителя майна.

Відповідно до частини четвертої статті 30 ЦПК України, позови до перевізників, що виникають з договорі перевезення вантажів (ст. 909 ЦК України), пасажирів, багажу, пошти (ст. 910 ЦК України), пред'являються за місцезнаходженням перевізника. Відповідачем у цій категорії справ, як правило, виступають транспортні організації або фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти. Їх місцезнаходженням є офіційне місце реєстрації, вказане у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. У контексті коментованої статті не матиме значення сутність конкретної вимоги до перевізника, за умови, що вона прямо випливає зі змісту транспортного договору перевезення.

Важливо, що згідно п. 6) ч. 2 ст. 258 ЦК України та ч. 3 ст. 925 ЦК України, до вимог, що випливають із договору перевезення вантажу, пошти застосовується спеціальна позовна давність у один рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних статутів (кодексів).

Частина п'ята статті 30 ЦПК України декларує, що справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги. При цьому, ст. 42 Кодексу торговельного мореплавства визначає морську вимогу як вимогу, що виникає з права власності та інших майнових прав на судно, будівництво судна, управління, експлуатацію або комерційне використання судна, заставу судна чи здійснення заходів, пов'язаних з рятуванням судна тощо.

Таким чином, справи пов'язані з арештом судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги можуть на вибір позивача розглядатися або:

- судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно;
- судом, до якого прямує відповідне судно,
- судом відповідно до порту реєстрації цього судна.

Це положення цілком узгоджується зі змістом ч. 11 ст. 28 ЦПК України, якою регламентовано, що позови про відшкодування шкоди, завданої зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

Такі основоположні принципи вітчизняного цивільного процесу, як змагальність, диспозитивність і рівність сторін, передбачають активну участь у судовому провадженні не лише позивача, але й відповідача, що також наділений відповідними засобами захи-

сту своїх прав та інтересів у суді, серед яких чільне місце посідає зустрічний позов. Частина шоста статті 30 ЦПК України закріплює очевидне правило, що зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Логіка законодавця в цьому контексті є цілком зрозумілою, оскільки в інакшому випадку, не вдалося би уникнути ситуації, коли різні суди постановляли б різні рішення у одній і тій самій справі, що аж ніяк не відповідає принципам та завданням цивільного судочинства і в жодному випадку не спроможне було б забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Дві останні частини згаданої вище статті 30 ЦПК України носять дещо відсильний характер, оскільки вони ставлять підсудність окремих вимог у залежність від інших вимог, наприклад, від підсудності уже поданого позову (ч. 7) чи підсудності первісних вимог (ч. 8). Так, частина сьома статті 30 ЦПК України зазначає, що у випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання.

За деякими експертними оцінками в нашій державі досі не склався повноцінний цивільно-правовий механізм реєстрації прав на нерухоме майно. При цьому, частина восьма статті 30 ЦПК України регламентує, що вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

Стаття 31. Передача справи з одного суду до іншого

1. Суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

1) справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;

2) після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;

3) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу.

2. Справа, прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду.

3. Передача справи на розгляд іншого суду за встановленою цим Кодексом підсудністю з підстави, передбаченої пунктом 1 частини першої цієї статті, здійснюється на підставі ухвали суду не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення.

4. Передача справи з підстави, передбаченої пунктом 2 частини першої цієї статті, здійснюється на підставі розпорядження голови суду на розгляд суду, найбільш територіально наближеного до цього суду.

5. У разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

6. Справа, у якій однією зі сторін є суд, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, або суддя цього суду, не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви передається на підставі розпорядження голови суду до суду вищої інстанції для визначення підсудності.

На практиці непоодинокими є випадки, коли об'єктивні підстави змушують суддю передавати справу до іншого суду на розгляд, що унормовано частиною першою статті 31 ЦПК України, де зазначається:

Якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду. В такому випадку передача справи на розгляд іншого суду за встановленою ЦПК України підсудністю здійснюється на підставі ухвали суду не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення;

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи. У цій ситуації передача справи здійснюється на підставі розпорядження голови суду на розгляд суду, найбільш територіально наближеного до цього суду;

Якщо ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу. У разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено

Як бачимо, усі ці підстави носять не суб'єктивний, а суто об'єктивний характер, тобто своїм підґрунтям вони мають цілком об'єктивні обставини, незалежні від волі людей взагалі (приналежність справи до територіальної юрисдикції іншого суду) або залежні побічно (задоволення відводів або заявлення самовідводів тощо).

Важливим доповненням до викладеного вище, є правило, закріплене у частині другій статті 31 ЦПК України, яка регламентує неможливість припинення розгляду справи чи передачі до іншого суду у тому випадку, коли вже під час судового розгляду з'ясувалося, що судова справа стала підсудна іншому суду (хоча була прийнята цим судом до свого провадження з додержанням усіх правил підсудності), за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду. Зокрема, у випадку розгляду справи, де однією зі сторін є суд, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, або суддя цього суду, не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви передається на підставі розпорядження голови суду до суду вищої інстанції для визначення підсудності.

Стаття 32. Недопустимість спорів про підсудність

1. Спори між судами про підсудність не допускаються.

2. Справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому статтею 31 цього Кодексу, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана.

Частина перша статті 32 ЦПК України закріплює норму-принцип про недопустимість спорів про підсудність. Очевидно, що за умов катастрофічної перевантa-

женості судів, отримання «додаткової» справи для розгляду і вирішення цивільної справи по суті, могло б стати небажаним наслідком, настанню якого всіма силами могли би противитися судді. Проте існування імперативної заборони законодавця про те, що спори про підсудність не допускаються, унеможливлює виникнення таких ситуацій на практиці.

При цьому чітко окреслюється суб'єктний склад адресатів цього припису – коментована норма стосується виключно судів, оскільки будь-які спори про підсудність справи між сторонами спору вирішуються в ході судового засідання. Норма аналогічного змісту містилася також і у попередній редакції ЦПК, що свідчить про доцільність її застосування у правовому полі нашої держави.

Логічним продовженням частини 1 коментованої статті є її друга частина, котра уточнює та деталізує процедурні аспекти передачі справи з одного суду до іншого. Єдиною умовою у досліджуваному контексті є дотримання порядку передачі відповідних справ з одного суду до іншого, який установлено у статті 31 ЦПК України.

При цьому, використовуючи положення частини 9 ст. 10 ЦПК України (аналогія закону), можна припустити, що це правило може бути поширене також і на випадки, коли справа, передана з одного суду до іншого з порушенням порядку, встановленого ст. 31 ЦПК України, також має бути прийнята до свого провадження судом, до якого вона була надіслана. В інакшому випадку, матиме місце пряме порушення ч. 1 ст. 32 ЦПК України, що неприпустимо.

Глава 3.
Склад суду. Відводи

Стаття 33. Визначення складу суду

1. Визначення судді, а в разі колегіального розгляду – судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою під час реєстрації документів, зазначених у частині другій статті 14 цього Кодексу, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного судді, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ.

2. Справа, розгляд якої відповідно до цього Кодексу здійснюється колегією суддів в обов'язковому порядку, розглядається постійною колегією суддів відповідного суду, до складу якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою суддя-доповідач.

3. Персональний склад постійних колегій суддів визначається зборами суддів відповідного суду.

4. До складу об'єднаної палати входять по два судді, що обираються зборами суддів Касаційного цивільного суду, зі складу кожної із судових палат Касаційного цивільного суду та голова Касаційного цивільного суду.

5. Якщо справа має розглядатися колегією у складі більше трьох суддів, до складу такої колегії входять судді зі складу постійної колегії суддів, до якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою суддя-доповідач, та судді, додатково визначені Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою.

Глава 6.
Розгляд справи по суті

§ 1. Загальні положення

Стаття 209. Завдання розгляду справи по суті

1. Завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Коментована стаття чітко диференціює завдання розгляду справи по суті в цивільному процесі, вказуючи, що ним є сукупність комплексних дій, які умовно можуть бути об'єднані у дві підгрупи:

- сутнісні дії, які виражаються у здійсненні розгляду та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, що цілком відповідає завданням цивільного судочинства, задекларованих у ст. 2 ЦПК України;
- процедурні дії, які включають у себе, насамперед, розподіл судових витрат, що відбувається за правилами, закріпленими у ст.ст. 133–142 ЦПК України.

Стаття 210. Строки розгляду справи по суті

1. Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку.

2. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

3. Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1–3, 4–1 частини першої статті 251 та пунктами 1–3 частини першої статті 252 цього Кодексу.

{Частина третя статті 210 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1875-IX від 16.11.2021}

Коментована стаття закріплює строки розгляду судом цивільної справи по суті, що в принципі враховує, регламентовану ст. 11 ЦПК України, пропорційність цивільного судочинства, що охоплює розумний баланс між приватними і публічними інтересами; особливості предмета спору; складність справи; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій тощо. Все це на практиці досить часто призводить до розтягування у часі процедури розгляду і вирішення цивільної справи по суті.

Слід зазначити, що попередня редакція цієї норми містила положення про два місяці, як загальне правило, і в якості винятку виділяло – один місяць для справ про поновлення на роботі та про стягнення аліментів.

Чинна редакція цивільного процесуального закону подібного нормотворчого підходу не підтримує і в якості загального строку для початку розгляду справи, як вже відзначалося, закріплює 60 днів з дня відкриття провадження у справі. Натомість у якості винятку містить прив'язку до тривалості підготовчого провадження,

зазначаючи, що у випадку продовження строку підготовчого провадження, суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Зауважимо, що ч. 3 ст. 189 ЦПК України, установлює, що підготовче провадження має бути проведене протягом 60 днів з дня відкриття провадження у справі, а у виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на 30 днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду. Тож у випадку продовження строку підготовчого провадження (що максимально може становити 90 днів у сумі), частина перша коментованої статті унормовує, що суд має розпочати розгляд справи по сутні не пізніше наступного дня з дня закінчення строку, на який було продовжено підготовче провадження.

Суд повинен розглянути справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Як бачимо, в сукупності ці строки розгляду справи по суті не можуть гарантувати особі, яка звернулася до суду за захистом свого порушеного, невизнаного чи оспореного права, оперативного розв'язання відповідної проблеми. Проте нормативно закріпленим залишається пріоритет швидкого вирішення справ лише для справ спрощеного позовного провадження (ч. 4 ст. 19 ЦПК України). Для всіх решти категорій проваджень законодавець невипадково оперує поняттям «своєчасний» розгляд і вирішення цивільних справ (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), що цілком узгоджується із наведеними у коментованій статті строками розгляду справи по суті. При цьому розумність строків розгляду справи судом виділена законодавцем у якості однієї з основних засад (принципів) цивільного судочинства (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

Частина третя коментованої статті є своєрідним втіленням принципу безперервності судового розгляду, оскільки вона регламентує, що провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється лише з таких підстав:

Встановлених пунктами 1–3 та 4–1 частини 1 статті 251 ЦПК України, що закріплюють обов'язок зупинити провадження у справі у таких випадках:

- смерть або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;
- перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;
- звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації;
- призначення або заміна законного представника у таких випадках (ст. 63 ЦПК України):
- у разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників;
- якщо при розгляді справи буде встановлено, що малолітня чи неповнолітня особа, позбавлена батьківського піклування, не має законного представника, суд ухвалою встановлює над нею відповідно опіку чи піклування за поданням органу опіки та піклування, призначає опікуна або піклувальника та залучає їх до участі у справі як законних представників;

– у разі якщо законний представник не має права вести справу в суді з підстав, установлених законом, суд за поданням органу опіки та піклування призначає опікуна або піклувальника та залучає їх до участі у справі як законних представників.
– встановлених пунктами 1–3 частини 1 статті 252 ЦПК України, а саме:
– перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі,
– захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу,
– перебування учасника справи у довгостроковому відрядженні.

Згадані статті 251, 252 ЦПК України можуть призвести до зупинення провадження у справі на будь-якій стадії, проте лише ті з них, які наведені вище – обумовлюють зупинення провадження у справі на стадії її розгляду по суті.

Стаття 211. Судове засідання

1. Розгляд справи відбувається в судовому засіданні.

2. Про місце, дату і час судового засідання суд повідомляє учасників справи.

3. Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів.

4. Судове засідання проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду.

5. Під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін.

Частина перша коментованої статті встановлює, що розгляд справи відбувається в судовому засіданні, що є процесуальною формою проведення судового розгляду, як основної стадії цивільного процесу. Судове засідання може проводитись у відкритій або закритій формі *(див коментар до ст. 7 ЦПК України)*.

Частина друга коментованої статті покладає на суд обов'язок попіклуватися про те, щоб сторони були належним чином завчасно повідомлені про те, коли і де саме відбуватиметься судове засідання у тій справі, в якій вони беруть участь. Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЦПК України, ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Для реалізації цього положення суд повідомляє учасників справи про дату, час і місце судового засідання за допомогою судової повістки-повідомлення *(див. коментар до ст. 128 ЦПК України)*, що, згідно ч. 5 ст. 14, ч. 6 ст. 128 ЦПК України, направляється учасникам судового процесу на їхні офіційні електронні адреси, або разом з розпискою рекомендованим листом з повідомленням про вручення у випадку, якщо така адреса відсутня, або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи.

Окрім цього, інформування про судове засідання та виклик до суду відповідача, третьої особи, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, може бути здійснено через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України не пізніше ніж за 10 днів, що згідно ч. 11 ст. 128 ЦПК України, вважається належним повідомленням особи про дату, час і місце розгляду справи.

Якщо ж місце перебування відповідача у справах за позовами про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, невідоме, що унеможливлює його належне повідомлення про дату, час і місце розгляду справи, тоді в порядку ч. 1 ст. 132 ЦПК України, суд ухвалою оголошує його розшук, який проводиться органами Національної поліції.

В цілому ж, неявка у судове засідання будь-якого учасника справи за умови, що його належним чином було повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених статтею 223 ЦПК України (див відповідний коментар).

Частина третя коментованої статті унормовує, що будь-яка особа, що має процесуальний статус учасника справи, може заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. При цьому, з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою, є обов'язком учасника справи (п. 3) ч. 2 ст. 43 ЦПК України). Тому важливо, щоб таке клопотання, як заява з процесуальних питань (ст. 182 ЦПК України), не мало на меті безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи, що в силу п. 1) ч. 2 ст. 44 ЦПК України, суд може визнати зловживанням процесуальними правами і в залежності від конкретних обставин справи застосувати або заходи процесуального примусу (ч. 3 ст. 43, ст.ст. 143–144 ЦПК України), або вжити інших негативних наслідків процесуального характеру (до прикладу, у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизи, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може в силу ч. 1 ст. 109 ЦПК України, визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

Водночас, цивільне судочинство допускає чимало випадків, коли участь осіб у проведенні певних процесуальних дій є необов'язковою. Наприклад, про дату, час і місце судового розгляду заяви про забезпечення доказів повідомляються заявник та інші особи, проте їх неявка не перешкоджає розгляду поданої заяви (ст. 118 ЦПК України). В любому випадку учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про причини своєї неявки у судове засідання, оскільки в інакшому випадку, згідно ч. 3 ст. 131 ЦПК України, вважатиметься, що учасники судового процесу не з'явилися в судове засідання без поважних причин. З огляду на це, якщо особа точно знає, що не матиме можливості бути присутньою при розгляді в суді її справи, краще направити до суду клопотання про перенесення судового засідання чи про розгляд справи за її відсутності.

При цьому клопотання про розгляд справи за їх відсутності можуть заявити одразу всі учасники справи. В такому випадку судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів.

Частина четверта коментованої статті окреслює умови, в яких має відбуватися судове засідання, а саме: проводитися тільки у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань, проте окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду. Наприклад, письмові, речові та електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 85 ЦПК України.

У цьому контексті також важливо, що всі учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення

суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, згідно ст. 212 ЦПК України. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, то відповідно до ч. 5 ст. 7 ЦПК України, здійснюється транслювання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку.

Частина п'ята коментованої статті закріплює, що під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін. Зокрема для цього суддя з'ясовує чи не бажають сторони укласти мирову угоду (п. 2) ч. 2 ст. 197 ЦПК України), що відбувається за правилами статей 207–208 ЦПК України. Також це може виражатися у тому, що, наприклад, у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати 6 місяців (ч. 7 ст. 240, п. 4) ч. 1 ст. 251 ЦПК України). Окрім цього сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 49 ЦПК України). Новелою вітчизняного процесуального законодавства у цьому контексті є також і врегулювання спору за участі судді, що, поряд із іншим, також переслідує мету виявити шляхи мирного врегулювання спору (ч. 4, 5 ст. 203 ЦПК України).

Стаття 212. Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції

1. Учасник справи, його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою.

2. Учасник справи, його представник подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи.

У заяві про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні іншого суду в обов'язковому порядку зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення.

3. Суддя (суддя-доповідач) розглядає заяву учасника справи, його представника про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду без повідомлення учасників справи. За результатами розгляду заяви постановляється ухвала.

В ухвалі про участь учасника справи, його представника у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні іншого суду зазначається суд, який має забезпечити її проведення. Копія такої ухвали негайно, але не пізніше наступного дня з дня її постановлення, надсилається учаснику справи чи його представнику відповідно та суду, який має забезпечити проведення відеоконференції.

4. Учасник справи, його представник бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та засобів електронної ідентифікації, що мають високий рівень довіри, відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

У разі відсутності в учасника справи, його представника засобів електронної ідентифікації, передбачених абзацом першим цієї частини, ідентифікація такої особи здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про Єдиний державний

демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус».

5. Ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, його представник, який подав відповідну заяву, крім випадку коли суд після призначення судового засідання чи під час такого засідання втратив технічну можливість забезпечити проведення відеоконференції.

6. Свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно у приміщенні суду.

7. Суд, який забезпечує проведення відеоконференції, перевіряє явку і встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників.

8. Використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, здійснювати інші процесуальні права та обов'язки.

9. Відеоконференція, в якій беруть участь учасники судового процесу, їх представники, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції долучаються до матеріалів справи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

10. Суд у порядку, передбаченому цією статтею, за власною ініціативою або за заявою учасника судового процесу, який тримається в установі попереднього ув'язнення або в установі виконання покарань, може постановити ухвалу про його участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду у приміщенні такої установи. При цьому дії, передбачені абзацом другим частини третьої цієї статті, здійснюються службовою особою такої установи.

{Стаття 212 із змінами, внесеними згідно із Законами № 540-IX від 30.03.2020, № 1089-IX від 16.12.2020, № 1416-IX від 27.04.2021, № 2801-IX від 01.12.2022, № 3200-IX від 29.06.2023, № 3302-IX від 09.08.2023; в редакції Закону № 3755-IX від 23.05.2024}

Коментована стаття присвячена процесуально-правовому регулювання можливості брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, що первинно було запроваджено у вітчизняне судочинства Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції» від 04.07.2012 р. № 5041-VI.

Станом на сьогоднішній день у режимі відеоконференції можуть бути розглянені справи як на всіх стадіях цивільного процесу (ч. 1 ст. 203 ЦПК України), так і усіх видів проваджень (ч. 1 ст. 299, ч. 3 ст. 341 тощо ЦПК України), за винятком випадків закритого судового засідання (ч. 11 ст. 7 ЦПК України). Участь учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції забезпечує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система відповідно до ч. 3 ст. 14 ЦПК України.

Останні зміни були внесені до тексту коментованої статті Законом № 3755-IX від 23.05.2024 р., який набрав чинності 19 липня 2024 року і дещо видозмінив підхід законодавця до досліджуваних процедур та інститутів.

Найпершою відмінністю коментованої статті у порівнянні з минулою редакцією, є розширення кола її адресатів, зазначених у ч. 1 ст. 212 ЦПК України. Якщо попередня версія містила згадку лише про учасника справи, то тепер реалізувати

приписи норми, закріпленої у статті 212 ЦПК України, можуть не лише учасники справи, але й їхні представники. Очевидно, що зазначена новела стосується переважно текстуального оновлення цивільного процесуального законодавства, а не його змістовної сторони (оскільки фактично представники і так завжди брали участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, без окремої спеціальної вказівки про це в тексті цивільно-процесуального закону).

Дещо оновлена процедура участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції була запроваджена для тих учасників справи, які тримаються в установі попереднього ув'язнення або в установі виконання покарань. Зокрема, відповідно до ч. 10 ст. 212 ЦПК України, суд у порядку, передбаченому цією статтею, за власною ініціативою або за заявою учасника судового процесу, який тримається в установі попереднього ув'язнення або в установі виконання покарань, може постановити ухвалу про його участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду у приміщенні такої установи. При цьому дії, передбачені абзацом другим частини третьої цієї статті, здійснюються службовою особою такої установи.

Учасник справи, його представник подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Важливо, що копія заяви про це так само у 5-денний строк має також бути надіслана іншим учасникам справи.

Іншою прикметною відмінністю оновленої редакції є також доповнення ч. 2 коментованої статті абзацом другим наступного змісту: «У заяві про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні іншого суду в обов'язковому порядку зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення».

Частина третя статті 212 ЦПК України теж зазнала певного редагування, зокрема у частині строкових меж реалізації її приписів. Тож процедурно розгляд такої заяви відбувається наступним чином: Суддя (суддя-доповідач) розглядає заяву учасника справи, його представника про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду без повідомлення учасників справи. За результатами розгляду заяви постановляється ухвала.

В ухвалі про участь учасника справи, його представника у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні іншого суду зазначається суд, який має забезпечити її проведення. Проте дещо незрозумілим видається доповнення абз 2 ч. 3 коментованої статті положенням щодо строків надсилання учаснику справи чи його представнику відповідно та суду, який має забезпечити проведення відеоконференції, копії ухвали про участь в судовому засіданні у режимі відеоконференції. Так, якщо попередня редакція досліджуваного положення містила чітку імперативну вказівку на негайність надсилання такого процесуального документу (ухвали) учаснику чи його представнику, а також відповідному суду, то останнє редагування доповнило це положення конкретизуючим формулюванням: «не пізніше настурного дня з дня її постановлення», що, з нашої точки зору, є безпідставним розширенням тексту цієї норми.

Принагідно зауважимо, що попередня редакція частини 4 коментованої статті стосувалася здійснення правосуддя в режимі відеоконференції в залежності від епідеміологічної ситуації. Зокрема, під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від

інфекційних хвороб», учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів.

Водночас для того, щоб взяти участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, учасник справи та його представник повинні бути технічно оснащені відповідними пристроями та бути здатними пройти електронну ідетифікацію, як цього вимагає частина 4 коментованої статті. Так, учасник справи, його представник бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду виключно із використанням власних технічних засобів та засобів електронної ідентифікації, що мають високий рівень довіри, відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Частина 4 статті 212 ЦПК України була доповнена уточнюючим абзацом 2, де закріплено, що у випадку відсутності в учасника справи, його представника засобів електронної ідентифікації, передбачених абзацом першим цієї частини, ідентифікація такої особи здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус».

Важливо, що будь-які ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, його представник, який подав відповідну заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції з приміщення іншого суду, крім випадку коли суд після призначення судового засідання чи під час такого засідання втратив технічну можливість забезпечити проведення відеоконференції.

Проте незалежно від причини такої неможливості підключення, суд повинен відкласти розгляд справи у судовому засіданні з підстав виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції, крім випадків, коли судове засідання може відбуватися без участі такої особи (п. 3) ч. 2 ст. 223 ЦПК України).

В любому випадку, використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології, відповідно до вимог частини восьмої цієї статті, мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, здійснювати інші процесуальні права та обов'язки.

При цьому, якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслювання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку (ч. 5 ст. 7 ЦПК України).

У коментованій статті (частина 6) закріплено правило, відповідно до якого свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду. Ці учасники судового провадження, як правило, беруть участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції за відсутності заперечень з боку учасників судової справи (ч. 2 ст. 69, ч. 4 ст. 72, ч. 2 ст. 73, ч. 3 ст. 74, ч. 3 ст. 75 ЦПК України). Водночас, суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень

учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин. У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд (ч. 2–3 ст. 69 ЦПК України).

У частині 7 коментованої статті закріплено також повноваження суду, який забезпечує проведення відеоконференції, перевіряти явку і встановлювати особи тих, хто з'явився, а також перевіряти повноваження представників. Це положення деталізується у інших статтях цивільного процесуального законодавства. Зокрема, п. 2 ч. 1 ст. 67 і ч. 2 ст. 217 ЦПК України уповноважують секретаря судового засідання перевіряти, хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і доповідає про це головуючому.

Зі свого боку, суд, який розглядає справу, зобов'язаний фіксувати відеоконференцію, в якій беруть участь учасники судового процесу, їх представники, за допомогою власних технічних засобів відео- та звукозапису. Такі відео- та звукозапис відеоконференції долучаються до матеріалів справи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Стаття 213. Безпосередність судового розгляду. Перерви в судовому засіданні

1. Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі.

2. Справа розглядається одним і тим самим складом суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

3. У судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали.

Коментована стаття присвячена розкриттю сутності безпосередності судового розгляду, що є важливим міжгалузевим принципом судочинства, який виступає запорукою стабільності судового провадження та сприяє ухваленню законного і обґрунтованого рішення у справі.

Частина перша коментованої статті (зазначаючи, що суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі), фактично дублює зміст ч. 1 ст. 89 ЦПК України (де вказано, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів), що значно посилює ефективність відповідного положення. Сутність зазначеного положення виражається у тому, що суд повинен особисто сприймати подані у справі докази з метою формування власної суддівської думки з приводу обставин справи, що мають значення для її вирішення. Згідно ч. 11 ст. 33 ЦПК України, справа, розгляд якої розпочато одним суддею чи колегією суддів, повинна бути розглянути цим же суддею чи колегією суддів.

Окрім цього, положення безпосередності судового процесу стосуються не лише суду, але й суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, яким належить кореспондуючий обов'язок сторін та інших учасників справи подавати докази у справі безпосередньо до суду (ч. 1 ст. 83 ЦПК України).

Частина друга коментованої статті закріплює, що справа розглядається одним і тим самим складом суду, а у разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку. Серед причин, що обумовлюють необхідність заміни суду, можна виділити різноманітні: смерть судді, заявлення відводу (самвідводу) тощо.

Якщо справа розглядається колегією суддів і виникає потреба замінити одного з суддів, то у випадку, якщо він не є суддею-доповідачем у цій справі, що може перешкодити розгляду справи, його заміна здійснюється з ініціативи судді-доповідача за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою з числа резервних суддів (ч. 8 ст. 33 ЦПК України), а якщо змінити вибулого судді неможливо з числа резервних суддів, то його заміна здійснюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою (ч. 9 ст. 33 ЦПК України).

При цьому, різними будуть процесуально-правові наслідки заміни судді в залежності від стадії судового провадження, а саме (ч. 12 ст. 33 ЦПК України):

- у разі зміни складу суду на стадії підготовчого провадження розгляд справи починається спочатку,
- у разі зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті, суд повторно розпочинає розгляд справи по суті, окрім випадку, коли суд ухвалить рішення про повторне проведення підготовчого провадження.

Частина третя коментованої статті присвячена нормативному врегулюванню питань оголошення перерв у судовому засіданні. Хоча відправлення правосуддя є вкрай важливою діяльністю, що переслідує високу мету відновлення справедливості, проте на практиці її здійснення вимагає залучення певної кількості учасників, котрі у силу своєї людської природи потребують певних проміжків часу як для відновлення власних сил (відпустка, лікарняний, закінчення робочого часу), так і для здійснення окремих дій професійного чи процесуального характеру (виклик свідка, заміна судді, ознайомлення з новими доказами тощо).

Чинне законодавство не містить вимог до підстав оголошення перерви у судовому засіданні, проте вказує, що тривалість перерв визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали. Стаття 121 ЦПК України закріплює, що суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій, тобто такі, що передбачають час, достатній (з урахуванням обставин справи) для вчинення процесуальної дії та відповідає завданням цивільного судочинства. Як і будь-які інші строки у вітчизняному законодавстві, перерви можуть обраховуватися у годинах, днях, тижнях, місяцях (ч. 1 ст. 252 ЦК України).

Перерви у судовому засіданні можуть бути використані, як для виконання певних процесуальних дій (наприклад, для заміни перекладача ч. 2 ст. 145 ЦПК України), так і для допуску до зали судових засідань осіб, які бажають бути присутніми у судовому засіданні (ч. 2 ст. 7 ЦПК України). відповідно до ч. 6 ст. 240 ЦПК України, якщо в судовому засіданні було оголошено перерву, провадження у справі після її закінчення продовжується зі стадії, на якій було оголошено перерву.

Стаття 214. Головуючий у судовому засіданні

1. При одноособовому розгляді справи суддя, який розглядає справу, є головуючим у судовому засіданні.

При колегіальному розгляді справи головуючим у судовому засіданні є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою під час розподілу справи.

2. Головуючий відповідно до завдання цивільного судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи.

3. У разі виникнення заперечень у будь-кого з учасників справи, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до протоколу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу.

4. Головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку.

5. Головуючий розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що постановляє ухвалу.

{Стаття 214 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1089-IX від 16.12.2020}

Коментована стаття присвячена висвітленню питань процесуально-правового статусу головуючого у судовому засіданні судді і, водночас, є фактичним дубляжем частини першої стаття 34 ЦПК України, яка утверджує, що цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду, якщо інше не передбачено законом. У свою чергу, частина перша коментованої статті теж відзначає, що при одноособовому розгляді справи суддя, який розглядає справу, є головуючим у судовому засіданні. Натомість при колегіальному розгляді справи головуючим у судовому засіданні є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою під час розподілу справи. Важливо, що питання, які виникають під час колегіального розгляду справи судом, вирішуються більшістю голосів, і, відповідно до ч. 1 ст. 35 ЦПК України, головуючий голосує останнім.

Коментована стаття закріплює наступні повноваження головуючого у судовому засіданні судді:

Керує ходом судового засідання відповідно до завдань цивільного судочинства,

Забезпечує послідовність і порядок вчинення процесуальних дій,

Забезпечує послідовність і порядок здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків,

- спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи,
- вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку,
- розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що постановляє ухвалу.

Проте цивільне процесуальне законодавство містить також і інші повноваження головуючого судді:

- відкриває судове засідання, чим розпочинає розгляд справи по суті (ч. 1, 3 ст. 217 ЦПК України),

- надає доручення секретарю судового засідання, що стосуються розгляду справи, і приймає його доповіді, зокрема, про те, хто з учасників судового процес з'явився у судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції тощо (ч. 1 ст. 67 ЦПК України),
- установлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представника (ч. 4 ст. 217 ЦПК України),
- оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює учасникам справи право заявляти відводи (ч. 1 ст. 220 ЦПК України),
- з'ясовує обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками та роз'яснює їх у разі необхідності, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат (ч. 1 ст. 221 ЦПК України),
- з'ясовує чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи (ч. 1 ст. 222 ЦПК України),
- надає розпорядження, вказівки та доручення судовому розпоряднику щодо приведення до присяги перекладача, експерта, свідка (ч. 1 ст. 68 ЦПК України),
- одержує через судового розпорядника документи та інші матеріали, котрі передаються учасниками справи (ч. 5 ст. 216 ЦПК України),
- вирішує питання про застосування до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого, попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання (ч. 1 ст. 156 ЦПК України),
- допускає відходження від вимог щодо вставання осіб, присутніх в залі судового засідання, коли входить і виходить суд (ч. 2 ст. 216 ЦПК України),
- реалізує інші права та виконує обов'язки судді, згідно ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У разі виникнення заперечень у будь-кого з учасників справи, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до протоколу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу.

Стаття 215. Звертання до суду у судовому засіданні

1. Учасники справи, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь».

Коментована стаття закріплює традиційно-незмінне звертання до суду словами «Ваша честь», що уособлює водночас повагу до високої місії відправлення правосуддя і шанобливе ставлення до його уособлення у конкретній справі (судді). Таке звертання до судді є обов'язковим як для учасників справи, так і для свідків, перекладачів, експертів, спеціалістів, а також для усіх присутніх у залі судових засідань. Слова «Ваша честь» є актуальними на всіх стадіях цивільного процесу та використовуються у всіх без винятку провадженнях.

Стаття 216. Обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання

1. Особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, надають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи.

2. Відступ від вимог, встановлених частиною першою цієї статті, допускається з дозволу головуючого.

3. Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

4. За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання.

5. Учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

Коментована стаття регламентує загальні правила поведінки учасників судового процесу та решти осіб, присутніх у залі судових засідань. Зокрема, виражаючи свою повагу до суду, як органу правосуддя, особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Окрім цього, стоячи заслуховуються усі рішення суду, а також відбуваються звертання до суду (зі словами «Ваша честь», згідно ст. 215 ЦПК України) чи один до одного учасників процесу, надаються пояснення, показання, висновки, консультації тощо.

Відступ від цих загальних для всіх вимог, допускається лише з дозволу головуючого у судовому засіданні судді з врахуванням усіх обставин справи і конкретної ситуації (можливо особа-учасник судового провадження в силу похилого віку чи стану здоров'я не може підводитися для звертання до суду в ході реалізації свого права на захист).

Про вхід та вихід суду із зали судового засідання присутнім особам повідомляє судовий розпорядник, який в силу п. 3) ч. 1 ст. 68 ЦПК України, пропонує їм встати.

Частина третя коментованої статті містить доповнення до загального переліку обов'язків учасників судового процесу, що закріплений у частині другій статті 43 ЦПК України, а саме:

- виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу,
- сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи,
- з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою,
- подавати усі наявні у них докази в порядку та в строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази,
- надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні,

– виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки,
– виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Коментована стаття розширює цей перелік, доповнюючи його наступними обов'язками:

– безперечно виконувати розпорядження головуючого,
– додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку,
– утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

При цьому будь-який вияв неповаги до суду, згідно ч. 3 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання. У разі вчинення особою дій, що свідчать про неповагу до суду або учасників судового процесу, така особа за вмотивованим судовим рішенням може бути видалена із зали судового засідання (ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Частина п'ята коментованої статті закріплює, що учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника. Це положення цілком узгоджується зі змістом п. 6) ч. 1 ст. 68 ЦПК України, якою закріплено обов'язок судового розпорядника під час судового засідання приймати у всіх присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передавати їх до суду.

§ 2. Відкриття розгляду справи по суті

Стаття 217. Відкриття судового засідання

1. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядатиметься.

2. Секретар судового засідання доповідає суду хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання у порядку, передбаченому цим Кодексом.

3. З оголошенням головуючим судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи по суті.

4. Головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представників.

Коментована стаття присвячена важливому етапу судового процесу – відкриттю судового засідання, від якого починають обраховуватися основні процесуальні строки та створюється практична можливість для гарантованого захисту порушених, невизнаних чи оспорених прав і свобод.

При цьому текст самої є певним зосередженням в одній нормі положень, котрі паралельно висвітлюються у інших статтях цивільного процесуального закону. (Див коментар до ст. ст. 67, 210, 214 та ін. ЦПК України).

Стаття 218. Роз'яснення перекладачеві його прав та обов'язків. Присяга перекладача

1. Головуючий роз'яснює перекладачу його права та обов'язки, встановлені цим Кодексом, і попереджає перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

2. Головуючий приводить перекладача до присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки перекладача, використовуючи всі свої професійні можливості».

3. Текст присяги підписується перекладачем. Підписаний перекладачем текст присяги та розписка приєднуються до справи.

Стаття, що коментується, може бути використана судом лише у тих випадках, коли участь у справі бере перекладач, тобто особа, яка згідно ч. 1 ст. 75 ЦПК України, вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинства, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

На початку судового засідання головуючий зобов'язаний роз'яснити перекладачу його права (право брати участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції, право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі в цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду) та обов'язки (з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють). Перекладач може брати участь у судовому провадженні як безпосередньо у залі судових засідань, так і при огляді доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 85 ЦПК України), при огляді доказів, які швидко псуються (ч. 2 ст. 86 ЦПК України), йому може бути заявлено відвід (ст. 38 ЦПК України), а витрати на його залучення у справу відносяться до витрат, пов'язаних з розглядом справи (п. 2) ч. 2 ст. 133 ЦПК України) тощо.

Поряд із цим, головуючий повинен попередити перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Зокрема, ст. 384 КК України передбачає, що завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем для суду, карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років. Натомість ст. 385 КК України, встановлює, що відмова перекладача без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді карається штрафом від 50 до 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Окрім цього, до усіх учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій перекладачем – суд оголошує перерву і надає час для його заміни (ч. 2 ст. 145 ЦПК України).

До обов'язків головуючого входить також приведення перекладача до присяги наступного змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати

– виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки,
– виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Коментована стаття розширює цей перелік, доповнюючи його наступними обов'язками:

– безперечно виконувати розпорядження головуючого,
– додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку,
– утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

При цьому будь-який вияв неповаги до суду, згідно ч. 3 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання. У разі вчинення особою дій, що свідчать про неповагу до суду або учасників судового процесу, така особа за вмотивованим судовим рішенням може бути видалена із зали судового засідання (ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Частина п'ята коментованої статті закріплює, що учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника. Це положення цілком узгоджується зі змістом п. 6) ч. 1 ст. 68 ЦПК України, якою закріплено обов'язок судового розпорядника під час судового засідання приймати у всіх присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передавати їх до суду.

§ 2. Відкриття розгляду справи по суті

Стаття 217. Відкриття судового засідання

1. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядатиметься.

2. Секретар судового засідання доповідає суду хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання у порядку, передбаченому цим Кодексом.

3. З оголошенням головуючим судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи по суті.

4. Головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представників.

Коментована стаття присвячена важливому етапу судового процесу – відкриттю судового засідання, від якого починають обраховуватися основні процесуальні строки та створюється практична можливість для гарантованого захисту порушених, невизнаних чи оспорених прав і свобод.

При цьому текст самої є певним зосередженням в одній нормі положень, котрі паралельно висвітлюються у інших статтях цивільного процесуального закону. (Див коментар до ст. ст. 67, 210, 214 та ін. ЦПК України).

Стаття 218. Роз'яснення перекладачеві його прав та обов'язків. Присяга перекладача

1. Головуючий роз'яснює перекладачу його права та обов'язки, встановлені цим Кодексом, і попереджає перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

2. Головуючий приводить перекладача до присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки перекладача, використовуючи всі свої професійні можливості».

3. Текст присяги підписується перекладачем. Підписаний перекладачем текст присяги та розписка приєднуються до справи.

Стаття, що коментується, може бути використана судом лише у тих випадках, коли участь у справі бере перекладач, тобто особа, яка згідно ч. 1 ст. 75 ЦПК України, вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинства, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

На початку судового засідання головуючий зобов'язаний роз'яснити перекладачу його права (право брати участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції, право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі в цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду) та обов'язки (з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють). Перекладач може брати участь у судовому провадженні як безпосередньо у залі судових засідань, так і при огляді доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 85 ЦПК України), при огляді доказів, які швидко псуються (ч. 2 ст. 86 ЦПК України), йому може бути заявлено відвід (ст. 38 ЦПК України), а витрати на його залучення у справу відносяться до витрат, пов'язаних з розглядом справи (п. 2) ч. 2 ст. 133 ЦПК України) тощо.

Поряд із цим, головуючий повинен попередити перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Зокрема, ст. 384 КК України передбачає, що завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем для суду, карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років. Натомість ст. 385 КК України, встановлює, що відмова перекладача без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді карається штрафом від 50 до 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Окрім цього, до усіх учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій перекладачем – суд оголошує перерву і надає час для його заміни (ч. 2 ст. 145 ЦПК України).

До обов'язків головуючого входить також приведення перекладача до присяги наступного змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати

обов'язки перекладача, використовуючи всі свої професійні можливості». За розпорядженням головуючого, до присяги приводить перекладача судовий розпорядник (п. 5) ч. 1 ст. 68 ЦПК України). Текст присяги прилюдно оголошується в залі судових засідань перекладачем, підписується та приєднується до матеріалів справи разом із розпискою про попередження перекладача про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Стаття 219. Видалення свідків із зали судового засідання

1. Свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання.

2. Судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав.

Відповідно до ст. 65 ЦПК України, свідок належить до числа інших учасників судового процесу, яким може бути кожна особа, котрій відомі будь-які обставини, що стосуються відповідної справи (ч. 1 ст. 69 ЦПК України).

Коментована стаття закріплює процедуру реалізації на практиці фундаментального завдання цивільного судочинства – справедливого та неупередженого розгляду і вирішення цивільних справ, що було б неможливо у випадку, коли свідок (невидалений із зали судових засідань) мав би можливість ознайомлюватися з перебігом судового провадження, в результаті чого могли б зазначити певних впливів його покази щодо обставин, які мають значення для справи. Задля цього усі свідки видаляються із зали судових засідань у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання.

Обов'язок слідкувати за тим, щоб свідки, які вже були допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав, покладається на судового розпорядника, який законом зобов'язується вжити для цього достатніх заходів (ч. 2 ст. 219 ЦПК України), на якого також покладається обов'язок запрошувати свідків до зали судових засідань (п. 7) ч. 1 ст. 68 ЦПК України), а також забезпечення за вказівкою головуючою дотримання вимог процесуального законодавства щодо унеможливлення спілкування допитаним судом свідків з тими, яких суд ще не допитав (пп. і) п. 2.6. Інструкція про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами від 18.10.2004 р. № 182/04.

На практиці виконання цього припису досягається шляхом залишення тих свідків, які уже дали показання суду, в залі судових засідань. Це положення може бути навіть поширене на випадки закритого розгляду справи (ч. 10 ст. 7 ЦПК України). Хоча у випадку відкладення судового розгляду забезпечити відсутність контактів, а отже шансів на підсвідоме викривлення чи усвідомлену зміну змісту сутності своїх показів певним свідком практично неможливо.

Стаття 220. Оголошення складу суду і роз'яснення права відводу

1. Головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює учасникам справи право заявляти відводи.

Коментована стаття містить правило, яке є органічним продовженням, закріпленого у ст. 7 ЦПК України принципу гласності судового процесу. Відповідно до цього головуючий у судовому засіданні повинен виконати наступні обов'язки:

- оголосити склад суду – стаття 34 ЦПК України установлює такий склад суду для розгляду цивільних справ, а саме:
- цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючий і діє від імені суду,
- перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів,
- перегляд судових рішень першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів,
- перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально),
- перегляд судових рішень за виключними обставинами здійснюється або колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів, або Великою Палатою Верховного Суду.
- оголосити прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання – виконання цього обов'язку покликано забезпечити максимально прозорий, відкритий та зрозумілий судовий розгляд відповідної справи.
- роз'яснити учасникам справи право заявляти відводи – чинне цивільне процесуальне законодавство досить детально регламентує підстави та порядок оголошення відводу судді (див коментар до ст. ст. 36 ЦПК України), секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту, перекладачу (ст. 38 та ін. ЦПК України) тощо.

Стаття 221. Роз'яснення прав та обов'язків

1. Головуючий з'ясовує обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками та роз'яснює їх у разі необхідності, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат.

Коментована стаття закріплює процедурні аспекти в діяльності головуючого в судовому засіданні судді, які мають не менш важливе значення ніж сам процес відправлення правосуддя у цивільних справах. Такі дії судді охоплюють:

- з'ясування обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками, що має неабияке значення для цивільного судочинства, оскільки всі учасники процесу мають рівні права щодо здійснення власних прав та обов'язків (ч. 2 ст. 12 ЦПК України), і кожен із них розпоряджається своїми правами на власний розсуд (ч. 3 ст. 13 ЦПК України). Перелік процесуальних прав та обов'язків учасників судового провадження закріплено у ст. 43 ЦПК України (див відповідний коментар);
- роз'яснює учасникам справи їхні права та обов'язки, що цілком узгоджується із п. 13 ч. 5 ст. 12 ЦПК України, де поряд із роз'ясненням прав і обов'язків суб'єктам цивільних процесуальних відносин, суддя повинен також повідомити їм про наслідки вчинення або не вчинення певних процесуальних дій;
- не роз'яснює учасникам справи їхні права та обов'язки, у випадку, коли учасника справи представляє адвокат. Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України

учасники справи мають право користуватися правничою допомогою, різновидом якої є представництво у суді, що здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків установлених законом. Роз'яснення учасникам справи в такому випадку здійснює не суддя, а кваліфікований юрист, що здійснює представництво їх інтересів у суді.

Стаття 222. Розгляд заяв та клопотань

1. Головуючий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи.

2. Суд залишає без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом.

Коментована стаття містить досить детально прописану процедуру розгляду заяв і клопотань учасників справи на стадії судового розгляду.

На цьому етапі судового провадження учасники справи мають додаткову нагоду реалізувати, закріплене у п. 3) ч. 1 ст. 43 ЦПК України, право подавати заяви та клопотання, якому кореспондує, зафіксований у ч. 2 ст. 214 ЦПК України, обов'язок головуючого судді забезпечити здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків.

У зв'язку з цим, головуючий суддя повинен з'ясувати у учасників судового провадження, чи мають вони заяви і клопотання, пов'язані з розглядом справи. Прикметно, що такі заяви і клопотання повинні відповідати певним строковим обмеженням, а саме:

- не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні;
- не були заявлені з поважних причин у інший, визначений судом, строк.

Це важливе доповнення щодо наявності поважних причин неповідомлення суду раніше відповідних заяв чи клопотань кардинальним чином впливає на можливість їх задоволення, оскільки, згідно частини другої коментованої статті, усі заяви і клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, залишаються судом без розгляду.

Якщо ж у учасників справи були досить поважні причини, то після заслуховування цих заяв і клопотань, головуючий надає можливість іншим присутнім у судовому засіданні учасникам справи висловити свої думки та міркування з цього приводу. Лише після цього, забезпечивши послідовність і порядок вчинення процесуальних дій в силу ч. 2 ст. 214 ЦПК України, головуючий вирішує по суті заявлені учасниками справи заяви і клопотання.

При цьому варто пам'ятати, що подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи, може бути визнано судом, в силу п. 1) ч. 2 ст. 44 ЦПК України, зловживанням процесуальними правами, і тому, як наслідок, суддя з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути таку заяву чи скаргу відповідному учаснику судового провадження.

Стаття 223. Наслідки неявки в судове засідання учасника справи

1. Неявка у судове засідання будь-якого учасника справи за умови, що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених цією статтею.

2. Суд відкладає розгляд справи в судовому засіданні в межах встановленого цим Кодексом строку з таких підстав:

1) неявка в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання;

2) перша неявка в судове засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив про причини неявки, які судом визнано поважними;

3) виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції, крім випадків, коли відповідно до цього Кодексу судове засідання може відбутися без участі такої особи;

4) необхідність витребування нових доказів, у випадку коли учасник справи обґрунтував неможливість заявлення відповідного клопотання в межах підготовчого провадження;

5) якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати позивача або відповідача для особистих пояснень можна і тоді, коли в справі беруть участь їх представники.

3. Якщо учасник справи або його представник були належним чином повідомлені про судове засідання, суд розглядає справу за відсутності такого учасника справи у разі:

1) неявки в судове засідання учасника справи (його представника) без поважних причин або без повідомлення причин неявки;

2) повторної неявки в судове засідання учасника справи (його представника), крім відповідача, незалежно від причин неявки;

3) неявки представника в судове засідання, якщо в судове засідання з'явилася особа, яку він представляє, або інший її представник;

4) неявки в судове засідання учасника справи, якщо з'явився його представник, крім випадків, коли суд визнав явку учасника справи обов'язковою.

4. У разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення).

5. У разі повторної неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору.

6. Наслідки, визначені частинами третьою – п'ятою цієї статті, настають і в разі, якщо учасник справи (його представник) залишить залу судового засідання.

7. У разі розгляду справи за відсутності позивача або відповідача суддя-доповідач оголошує стислий зміст позовної заяви або відзиву відповідно.

8. У разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які з'явилися. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

9. Про відкладення розгляду справи постановляється ухвала.

Коментована стаття розкриває зміст наслідків неявки у судове засідання учасника судової справи, якого було належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання. Цивільне процесуальне законодавство закріплює обов'язок суду завчасно повідомляти учасників судового провадження про дату, час і місце судового засідання.

Здійснюється це за допомогою судової повістки, котра, відповідно до ч. 6 ст. 128 ЦПК України, може бути надіслана на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи, відправлена засобами поштового зв'язку рекомендованим листом з повідомленням про вручення, за допомогою кур'єрів або сторін (чи їх представників), а у разі відкладення розгляду справи про дату, час і місце наступного судового засідання може бути повідомлено під розписку. Зокрема під розписку повідомляються учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, присутні в судовому засіданні, про відкладення розгляду справи, місце, дату і час нового судового засідання, відповідно до правил, закріплених у ч. 3 ст. 240 ЦПК України.

За загальним правилом, неявка у судове засідання будь-якого учасника справи за умови, що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, згідно ч. 1 ст. 223 ЦПК України, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених коментованою статтею, а саме:

1) неявка в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання;

2) перша неявка в судове засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив про причини неявки, які судом визнано поважними;

3) виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції, крім випадків, коли відповідно до ЦПК України судове засідання може відбутися без участі такої особи;

4) необхідність витребування нових доказів, у випадку коли учасник справи обгрунтував неможливість заявлення відповідного клопотання в межах підготовчого провадження;

5) якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати позивача або відповідача для особистих пояснень можна і тоді, коли в справі беруть участь їх представники.

Частина третя коментованої статті унормовує ситуації, при яких якщо учасник справи або його представник були належним чином повідомлені про судове засідання, суд розглядає справу за відсутності такого учасника справи у разі:

1) неявки в судове засідання учасника справи (його представника) без поважних причин або без повідомлення причин неявки;

2) повторної неявки в судове засідання учасника справи (його представника), крім відповідача, незалежно від причин неявки. Що стосується відповідача у судовій справі, то у разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення);

3) неявки представника в судове засідання, якщо в судове засідання з'явилася особа, яку він представляє, або інший її представник;

4) неявки в судове засідання учасника справи, якщо з'явився його представник, крім випадків, коли суд визнав явку учасника справи обов'язковою.

У разі повторної неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору.

Частина восьма коментованої статті фактично дублює зміст частини 4 ст. 240 ЦПК України, яка унормовує, що у разі відкладення розгляду справи суд повинен

допитати свідків, які прибули. Здійснюється це з метою максимально раціонального використання інформаційних ресурсів, носієм яких є свідок певних обставин, які мають значення для справи. Окрім цього, загальновідомо, що з часом людина здатна забувати певні деталі минулих подій, чого слід не допустити з огляду не поставлені перед судом завдання цивільного судочинства.

Із таких же міркувань у разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні є неможливою. Учасники справи мають право висловити своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення (ч. 1 ст. 233 ЦПК України)

Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову. Про які саме виняткові випадки йдеться законодавець не уточнює ні у ч. 8 ст. 223, ні у ч. 4 ст. 240 ЦПК України; очевидно, що це залежатиме від конкретної судової справи і щоразу вирішуватиметься на розсуд суду.

Водночас, наслідки неявки в судове засідання свідка зафіксовані у ст. 224 ЦПК України (див відповідний коментар).

Частина 9 коментованої статті закріплює положення, відповідно до якого про відкладення розгляду справи постановляється ухвала, що є досить актуальним для усіх різновидів проваджень, де законодавець установив, що всі процедурні питання, пов'язані з відкладенням розгляду справи вирішуються шляхом постановлення ухвали судом І інстанції (ч. 2 ст. 258 ЦПК України), судом апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 381 ЦПК України) та судом касаційної інстанції (ч. 2 ст. 415 ЦПК України). Звідси випливає, що відкладення розгляду справи можливе і на інших стадіях цивільного процесу. Так, підстави і порядок відкладення підготовчого судового засідання регламентовано ст. 198 ЦПК України. Поряд із цим, суд апеляційної інстанції відкладає розгляд справи в разі неявки у судове засідання учасника справи, щодо якого немає відомостей про вручення йому судової повістки, або за його клопотанням, коли повідомлені ним причини неявки буде визнано судом поважними (ч. 1 ст. 372 ЦПК України). У разі потреби відкладення розгляду справи може відбутися і під час розгляду справи судом касаційної інстанції (ч. 8 ст. 402 ЦПК України).

Відомий інститут відкладення судового розгляду і заочному провадженню. Частина третя ст. 280 ЦПК України закріплює, що у разі зміни позивачем предмета або підстави позову, зміни розміру позовних вимог, суд відкладає розгляд для повідомлення про це відповідача.

Якщо відкладення розгляду справи таки відбулося, то незалежно від виду провадження чи етапу цивільного судочинства, суд продовжує провадження у справі зі стадії, на якій розгляд справи було відкладено. У випадку відкладення розгляду справи під час її розгляду по суті, відповідно до ч. 5 ст. 240 ЦПК України, суд може почати розгляд справи по суті спочатку.

Стаття 224. Наслідки неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача

1. У разі неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача суд заслуховує думку учасників справи про можливість розгляду справи за відсут-

ності свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася.

Хоча законодавець об'єднує у одній процесуальній нормі уніфіковані правила щодо дій судді у випадку неявки у судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, проте на практиці вирішення питання продовження чи відкладення судового розгляду справи перебуватиме у прямій залежності від процесуального статусу відсутньої особи. Так, відсутність перекладача у судовому засіданні практично завжди унеможливлює подальший розгляд справи, оскільки в інакшому випадку буде порушено принцип рівності учасників судового процесу (ст. 6 ЦПК України), насамперед, за мовною ознакою (ч. 2 ст. 9 ЦПК України), а також особі (учаснику судового провадження) не буде забезпечено доступ до інформації про розгляд його судової справи (ч. 1 ст. 8 ЦПК України) тощо.

Натомість у випадку неявки в судове засідання свідка, експерта чи спеціаліста, настання процесуальних наслідків залежатиме від того, на якій стадії перебуває судовий розгляд відповідної справи і чи є об'єктивна можливість вчинення певних процесуальних дій без участі відсутніх осіб.

У будь-якому випадку своє рішення суд викладає у формі ухвали.

Одночасно суд вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася. Наприклад, щодо притягнення до відповідальності експерта, то п. 2.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, закріплює можливість притягнення експерта до кримінальної відповідальності за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (що може виражатися у відсутності під час судового засідання), до адміністративної відповідальності судового експерта може бути притягнуто за ухилення від явки до суду, а також до матеріальної відповідальності у разі завдання його діями майнової шкоди.

Стаття 225. Роз'яснення прав та обов'язків експерта. Присяга експерта

1. Головуючий роз'яснює експертові його права та обов'язки, встановлені цим Кодексом, і попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

2. Головуючий приводить експерта до присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості».

3. Текст присяги підписується експертом. Дія присяги поширюється і на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи.

4. Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відповідальність роз'яснюються головуючим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі.

5. Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків,

за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду.

Коментована стаття регламентує процесуально-правовий порядок роз'яснення експертам їх прав і обов'язків у судовому засіданні.

За своїм процесуально-правовим статусом у судовому провадженні, експерт, як учасник судового процесу (ч. 1 ст. 65 ЦПК України), який володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи (ч. 1 ст. 72 ЦПК України), який повинен зареєструвати офіційну електронну адресу в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі в обов'язковому порядку (ч. 6 ст. 14 ЦПК України).

Належне роз'яснення експертові його процесуальних прав та обов'язків має надзвичайно важливе значення, оскільки експерти належить до тієї категорії учасників судового провадження, які в силу ч. 10 ст. 7 ЦПК України, можуть бути присутніми у закритому судовому засіданні з обов'язковим попередженням про обов'язок не розголошувати інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувається в закритому судовому засіданні.

Головуючий роз'яснює експертові його права та обов'язки, встановлені ст. 72 ЦПК України, і попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Окрім цього права та обов'язки експерта в судовому провадженні закріплені також у ст.ст. 12–13 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 року № 4038-XII та у п.п. 2.1.–2.3. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відповідальність роз'яснюються головуючим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі.

Головуючий у справі суддя, за допомогою судового розпорядника (п. 5) ч. 1 ст. 68 ЦПК України) приводить експерта до присяги наступного змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Одразу після цього, експерт підписує текст цієї присяги, дія якої поширюється і на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи.

Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду.

Стаття 226. Роз'яснення спеціалістові його прав та обов'язків

1. Головуючий роз'яснює спеціалістові його права та обов'язки, встановлені цим Кодексом.

Коментована стаття присвячена регламентації процедурних моментів у діяльності судді під час відправлення правосуддя. Зокрема, йдеться про обов'язок головуючого роз'яснити спеціалістові його права та обов'язки. Слід зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 74 ЦПК України, спеціалістом є особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Попри інше спеціалістові у цивільному процесі належать такі права:

- знати мету свого виклику до суду,
- відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками,
- звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів,
- на оплату виконаної роботи,
- на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Окрім цього, спеціаліст зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

§ 3. З'ясування обставин справи та дослідження доказів

Стаття 227. Вступне слово учасників справи

1. Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи.

2. У вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них.

3. Якщо разом зі стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після сторони, третьої особи заслуховує їх представників. За клопотанням сторони, третьої особи виступати зі вступним словом може тільки представник.

4. Якщо в справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших учасників справи дати окремо пояснення щодо кожної з них.

5. Учасники справи з дозволу головуючого можуть ставити питання один одному. Питання ставляться у такій черговості:

1) позивачу та (або) особі, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи – відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи;

2) відповідачу – позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь у справі на стороні позивача, інші учасники справи;

3) іншим учасникам справи – позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь на стороні позивача, відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи.

6. Головуючий з власної ініціативи або за усним клопотанням учасника справи може зняти питання, що не стосуються предмета спору, поставити питання учаснику судового процесу.

7. Якщо учасники судового процесу висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Коментована стаття присвячена нормативному врегулюванню процесуального порядку реалізації учасниками судового провадження своїх прав, зафіксованих у ст. ст. 43,49 та ін. ЦПК України (див відповідний коментар), першим кроком у межах якого буде право на вступне слово.

Так, суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи. Такий порядок викладу своєї позиції перед судом повністю збігається із послідовністю виступу учасників судового провадження з останнім словом у судових дебатах, регламентованих ст. 242 ЦПК України (див коментар до відповідної статті). Виступ зі вступним словом перед судом – це не лише нагода підтвердити свої вимоги і заперечення проти аргументів іншої сторони, але й можливість внести корективи у раніш озвучену (у позовній заяві, у відзиві на позов тощо) позицію із врахуванням нових обставин справи чи нюансів, на які звернув увагу суд на етапі підготовки цивільної справи до розгляду. Саме тому, згідно ч. 2 коментованої статті, у вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них. У випадку, якщо разом зі стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після сторони, третьої особи заслуховує їх представників. За клопотанням сторони, третьої особи виступати зі вступним словом може тільки представник.

Для зручності і послідовності судового розгляду справи у випадку, коли в справі одночасно заявлено декілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших учасників справи дати окремо пояснення щодо кожної з них, на підставі чого може бути вирішено питання об'єднання або роз'єднання позовних вимог.

Аналогічна послідовність прослідковується в ситуації, коли учасники справи виявляють бажання реалізувати своє право ставити запитання один одному. В такому випадку, законодавець закріплює наступну черговість для цих дій:

1) позивачу та (або) особі, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи – відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи;

2) відповідачу – позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь у справі на стороні позивача, інші учасники справи;

3) іншим учасникам справи – позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь на стороні позивача, відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи.

Диспозитивність і повна автономія волі учасників судового провадження на цьому етапі розгляду відповідної справи виражається у тому, що сторони та інші особи вільні у виборі змісту, кількості та адресатів своїх запитань. При цьому головуючий наділяється додатковими повноваженнями з керування цього процесу опитування, які може застосувати з власної ініціативи, або за усним клопотанням учасника справи, а саме:

1) він може зняти питання, що не стосуються предмета спору, поставити питання учаснику судового процесу;

2) якщо учасники судового процесу висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Стаття 228. Порядок з'ясування обставин справи та дослідження доказів

1. Суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються.

2. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Як відзначається у коментованій статті, після заслуховування вступного слова учасників судового провадження, суддя послідовно виконує дві комплексні процесуальні дії:

1) з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень;

2) досліджує у порядку, визначеному у підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються.

Важливо, що порядок дослідження доказів визначається у кожній конкретній справі суддею самостійно, в залежності від особливостей спірних правовідносин з урахуванням побажань сторін та процесуальної доцільності, оскільки, згідно ч. 1 ст. 5 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд повинен захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором.

При цьому особи, які беруть участь у справі, можуть запропонувати свій порядок, обґрунтувавши перед судом його переваги та сутність. У будь-якому випадку з урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справ та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання. У цьому контексті важливим є дотримання принципу пропорційності цивільного судочинства, що закріплений у ч. 1 ст. 11 ЦПК України, і декларує, що суд визначає порядок здійснення провадження у справі враховуючи: завдання цивільного судочинства, забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами, особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних з відповідними процесуальними діями тощо.

Стаття 229. Дослідження доказів

1. Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази.

2. Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення.

3. Речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам.

4. Відтворення аудіо- і відеозапису проводиться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально обладнаному для цього.

5. Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта.

Частина перша коментованої статті присвячена висвітленню питання важливості безпосереднього дослідження доказів (письмових, електронних, висновків експертів, пояснення учасників справи, покази свідків тощо), що прямо пов'язане із:

1) обов'язком сторін та інших учасників справи подавати докази безпосередньо до суду, що закріплений у ч. 1 ст. 83 ЦПК України, *(див. відповідний коментар)*;

2) обов'язком суду під час розгляду справи безпосередньо дослідити докази у справі, вказівка на що міститься у ч. 1 ст. 213 ЦПК України, *(див. відповідний коментар)*;

3) обов'язком суду оцінити докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів, що зафіксований у ч. 1 ст. 89 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*;

4) можливістю вчинення певних процесуальних дій безпосередньо суді, наприклад, вручення судової повістки в порядку абз. 2 ч. 6 ст. 128 ЦПК України, або одержання учасником справи копії повного судового рішення згідно ч. 4 ст. 272 ЦПК України (див. відповідні коментарі) тощо.

Частина друга коментованої статті є своєрідним продовженням першої частини, оскільки в ній законодавець вкотре наголошує, що докази, які не були предметом дослідження у судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення. Обов'язок суду обґрунтувати свої рішення лише доказами, одержаними у визначеному законом порядку та дослідженими у відповідному судовому засіданні закріплюється також і у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судове рішення у цивільній справі».

Частина третя коментованої статті регламентує, що речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам.

Щодо винятків закріплених у коментованій частині статті 229 ЦПК України, насамперед, слід виділити випадки огляду доказів за їх місцезнаходженням (ст. 85 ЦПК України), що до речі є одним зі способів забезпечення доказів (ч. 2 ст. 116 ЦПК України), та огляд речових доказів, що швидко псуються (ст. 86 ЦПК України). Питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження, згідно п. 7) ч. 2 ст. 197 ЦПК України, суддя вирішує у ході підготовчого засідання *(див. відповідний коментар)*. При цьому, необґрунтоване відхилення судом клопотання про огляд доказів є підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд, як прояв порушення норм

процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи (п. 2) ч. 3 ст. 411 ЦПК України).

Більш детально процедура огляду письмових, речових та електронних доказів прописана у ст.ст. 235, 237 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, а процесуально-правовий статус і повноваження осіб, зазначених у коментованій частині, розкриваються, відповідно, у статтях 42, 48, 52, 58, 69, 72–74 ЦПК України (див. відповідні коментарі).

Частина четверта коментованої статті конкретизує загальне правило, закріплене у ст. 238 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, відзначаючи, що відтворення аудіо- і відеозапису проводиться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально обладнаному для цього. Важливо при цьому дотримуватися основних засад цивільного судочинства та принципів дослідження доказів, до складу яких, зокрема, можна віднести правило, згідно якого відтворення звуко- чи відеозаписів, що містять особисту інформацію, може бути здійснено лише за згодою чітко визначених осіб (ч. 8 ст. 7 ЦПК України).

Водночас, не лише відтворення аудіо- та відеозапису може проводитися поза приміщенням суду. Законодавець передбачає також можливість здійснювати фотографування, звуко- і відеозапис при огляді доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 85 ЦПК України).

Частина п'ята коментованої статті унормовує порядок надання пояснень з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду. Відповідно до цієї норми учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу дослідження цих різновидів доказів, ставити свої питання експертам у такій послідовності: першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта.

Процесуальне право учасника судової справи брати участь у дослідженні доказів і ставити питання інших учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам у загальній формі закріплено у п. 2) ч. 1 ст. 43 ЦПК України; а деталізовано у ч. 1–2 ст. 235 ЦПК України *(див. відповідні коментарі)*.

Стаття 230. Порядок допиту свідків

1. Кожний свідок допитується окремо.

2. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи.

3. Перед допитом свідка головуючий встановлює його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки зі сторонами та іншими учасниками справи, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань.

4. Відмова від давання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

5. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги: «Я, (ім'я, по батькові, прізвище), присягаю говорити правду, нічого не приховуючи і не спотворюючи».

6. Текст присяги підписується свідком. Підписаний свідком текст присяги та розписка приєднуються до справи.

7. Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою ставить питання особа, за заявою

якої викликано свідка, а потім інші учасники справи в черговості, передбаченій пунктом 3 частини п'ятої статті 227 цього Кодексу.

8. Головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити свідкові питання в будь-який час його допиту.

9. Головуючий у судовому засіданні та інші судді мають право з'ясовувати суть відповіді свідка на питання учасників справи, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту учасниками справи.

10. Головуючий має право за заявою учасників справи знімати питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду.

11. Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи. Суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін.

12. Свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні за його власною заявою, заявою сторін та інших учасників справи або з ініціативи суду. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити питання сторони, інші учасники справи, суд.

13. Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях.

14. Свідок, який не може прибути у судове засідання внаслідок хвороби, старості, інвалідності або з інших поважних причин, допитується судом у місці його проживання (перебування).

Коментована стаття містить основні нормативні положення, що матимуть значення у випадку допиту свідка, який процесуально належить до інших учасників судового процесу (ч. 1 ст. 65 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 69 ЦПК України, свідком може бути кожна особам, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи *(див. відповідний коментар)*. Саме через таку обізнаність свідків, допит таких осіб має надзвичайно важливе значення для розгляду цивільної справи по суті у судовому засіданні, в яке свідок може бути викликаний або судовою повісткою про виклик (ч. 3 ст. 128 ЦПК України), або – у випадку термінової необхідності, наприклад, у справах про видачу обмежувального припису – телефонограмою, телеграмою, засобами факсимільного зв'язку, електронною поштою або повідомленням через інші засоби зв'язку (зокрема мобільного), які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику (ч. 9 ст. 128 ЦПК України), або через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, що має бути розміщене не пізніше ніж за 10 днів до дати відповідного судового засідання (ч. 11 ст. 128 ЦПК України).

Питання про виклик свідка вирішується судом у підготовчому засіданні (п. 8) ч. 2 ст. 197 ЦПК України). Належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився у судове засідання або не повідомив про причини неявки, може бути, у порядку ч. 1 ст. 147 ЦПК України, бути підданий приводу через відповідні органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення *(див. відповідний коментар)*.

Свідок, який не може прибути у судове засідання внаслідок хвороби, старості, інвалідності або з інших поважних причин, допитується судом у місці його проживання чи перебування (ч. 14 ст. 230 ЦПК України). Водночас, законодавець дозволяє свідкові брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду (ч. 6 ст. 212 ЦПК України).

Проте згідно ч. 1 ст. 224 ЦПК України, у разі неявки в судове засідання свідка, суд заслуховує думку учасників справи про можливість розгляду справи за відсут-

ності свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася *(див. відповідний коментар)*.

Також фундаментальним є постулат, який зафіксовує правило про те, що кожен свідок допитується окремо. З метою недопущення небажаного обміну інформацією, свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи. Обов'язок слідкувати і забезпечити запрошення до зали судових засідань свідків та виконання вказівок головуючого щодо приведення їх до присяги покладаються, в силу п. 7) ч. 1 ст. 68 ЦПК України, на судового розпорядника *(див. відповідний коментар)*. Так само на судового розпорядника покладаються обов'язки видалення свідків із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання, а також він повинен вжити достатніх заходів щодо того, щоб свідки, допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав (ч. 1–2 ст. 219 ЦПК України).

Як і перед допитом будь-якого іншого учасника судового провадження, перед допитом свідка головуючий встановлює його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки зі сторонами та іншими учасниками справи, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань.

Перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки закріплено у ст. 70 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, а допит малолітніх чи неповнолітніх свідків має свої особливості, зафіксовані у ст. 232 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

За правилом, розміщеним у ч. 1 ст. 71 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів.

При цьому, відмова від давання показань свідком може своїм підґрунтям мати цілком законні підстави, як наприклад, передбачена ч. 1 ст. 61 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. Тому ч. 2 ст. 71 ЦПК України закріплює, що особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити про причини своєї відмови. У будь-якому випадку, така відмова від давання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги: «Я, (ім'я, по батькові, прізвище), присягаю говорити правду, нічого не приховуючи і не спотворюючи». Текст цієї присяги підписується свідком і разом з розпискою приєднуються до матеріалів справи. Як і решта учасників справи, свідок у судовому засіданні повинен звертатися до суду словами: «Ваша честь» (ч. 1 ст. 215 ЦПК України).

Важливо, що законодавець прагне унормувати процесуальну послідовність допиту свідка, що очевидно свідчить про його намагання на практиці втілити приписи принципів пропорційності та процесуальної економії цивільного судочинства. Так, частина сьома коментованої статті закріплює, що допит свідка розпочинається

з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка. Після цього запитання свідкові можуть поставити інші учасники справи в черговості, визначеній у п. 3) ч. 5 ст. 227 ЦПК України, а саме: позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь на стороні позивача, відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи *(див. відповідний коментар)*. Процесуальне право учасників справи ставити питання свідкові, зафіксоване також і у п. 2) ч. 1 ст. 43, і у ч. 3 ст. 237 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

У цілому, показання свідка, як регламентує ч. 1 ст. 90 ЦПК України,– це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Порядок оголошення показань свідків, зібраних за судовим дорученням в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, регламентовано ст. 233 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Коментована стаття наділяє головуючого у судовому засіданні та інших суддів цілою низкою повноважень щодо допитування свідків, в саме:

- ставити свідкові питання в будь-який час його допиту;
- з'ясовувати суть відповіді свідка на питання учасників справи;
- ставити питання свідку після закінчення його допиту учасниками справи;
- знімати питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду;
- якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків, суд не виймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду (ч. 2 ст. 244 ЦПК України).

Водночас, у разі виникнення заперечень у будь-кого з учасників справи, а також свідків щодо дій головуючого, ці заперечення заносяться до протоколу судового засіданні і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу (ч. 3 ст. 214 ЦПК України).

Прикметно, що чинне цивільне процесуальне законодавство (ст. 234 ЦПК України) закріплює порядок допиту сторін, третіх осіб, їх представників у якості свідків Якщо сторона, третя особа, їх представники заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їхньою згодою можуть бути допитані як свідки згідно із статтями 230–232 цього Кодексу *(див. відповідний коментар)*. При цьому, якщо суддя брав участь у справі в якості свідка, він не може розглядати цю справу і підлягає відводу (самовідводу) у порядку п. 2) ч. 1 ст. 36 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Як правило, кожен допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи, проте за згодою сторін, суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи. Водночас, свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні

за його власною заявою, заявою сторін та інших учасників справи або з ініціативи суду. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити питання сторони, інші учасники справи, суд.

Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 231 ЦПК України, даючи показання, свідок може користуватися записами лише в тих випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті. Ці записи подаються судові та учасникам справи і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду *(див. відповідний коментар)*.

У контексті коментованої статті важливо усвідомити, що допит свідків, є також одним зі способів забезпечення судом доказів, закріплений у ст. 116 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, а витрати, пов'язані із залученням свідка належать до витрат, пов'язаних із розглядом справи (п. 2) ч. 3 ст. 133, ст. 139 ЦПК України).

Допит свідка може мати місце на всіх стадіях та усіх провадженнях цивільного процесу, зокрема у порядку спрощеного позовного провадження (ч. 8 ст. 279 ЦПК України), у справах окремого провадження (ч. 1 ст. 308 ЦПК України), при розгляді справи судом апеляційної інстанції (п. 6 ч. 1 ст. 365 ЦПК України) та при розгляді заяв про відновлення втраченого судового провадження (ч. 2 ст. 493 ЦПК України) тощо.

Незалежно від стадії судового розгляду чи різновиду провадження у справі, у разі виявлення факту надання свідком неправдивих показань, суд постановляє окрему ухвалу у порядку ч. 4 ст. 262 ЦПК України. при цьому, встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправдивих показань свідка є підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами (п. 2) ч. 2 ст. 423 ЦПК України).

Стаття 231. Використання свідком письмових записів

1. Свідок, даючи показання, може користуватися записами лише в тих випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті. Ці записи подаються судові та учасникам справи і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду.

Оскільки свідок є учасником розгляду справи (ч. 1 ст. 65 ЦПК України), він зобов'язаний неухильно виконувати всі вказівки і розпорядження суду (ст. 69–71 ЦПК України).

Загальне право свідка користуватися письмовими записами закріплено у ч. 4 ст. 69 ЦПК України, що в принципі є винятком із загального правила, відповідно до якого учасники справи надають суду покази усно. Коментована стаття уточнює, що таке право може бути реалізовано за наявності одночасно двох обставин:

1) лише під час давання показань;

2) лише в тих випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти у пам'яті.

Інакше кажучи, використовувати письмові «підказки» свідок може лише задля полегшення відтворення інформації щодо певних списків (імен, речей тощо), математичних розрахунків та ін., за умови, що вони не містять схематичного чи розгорненого змісту показань свідка, що може викликати сумнів у об'єктивності

та правдивості свідчень такої особи. Для того, щоб уникнути цього у суду та інших учасників судового провадження є можливість переглянути ці записи, щоб переконатися у неупередженості свідка.

Також коментована стаття закріплює право суду приєднати ці записи до справи за ухвалою суду. Законодавець не конкретизує, у яких конкретно випадках суд може це зробити, але очевидно, що позитивне розв'язання цього питання залежатиме від обставин кожної конкретної цивільної справи і вирішуватиметься на розсуд суду.

Стаття 232. Порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків

1. Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей.

2. Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

3. Особи, зазначені у частині першій цієї статті, можуть з дозволу суду ставити свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань.

4. У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість ставити йому питання.

5. Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання.

Враховуючи вікові особливості, а отже нестійкий психічний та не до кінця сформований фізіологічний розвиток малолітніх і неповнолітніх осіб, котрі можуть бути свідками у судовому провадженні, законодавець закріплює у коментованій статті норми, відповідно до яких для допиту малолітніх і неповнолітніх свідків установлюється особливий порядок і процедура, до особливостей якого можна віднести:

1. Імперативні – однозначно законодавчо визначені:
   - обов'язкова присутність на допиті малолітніх, їх батьків, усиновлювачів, опікунів чи піклувальників за умови, що останні не є заінтересованими у результатах розгляду цієї справи, представників органів опіки і піклування, а також служби у справах дітей;
   - свідкам, які не досягли 16-річного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, а також не приводить його до присяги;
   - свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання.
2. Диспозитивні – застосування яких вирішується на розсуд суду:
   - присутність батьків, усиновлювачів, опікунів чи піклувальників на допиті неповнолітніх свідків, що перебувають із ними у родинних зв'язках або під

опікою чи піклуванням зазначених осіб, за умови що останні не є заінтересованими у результатах розгляду цієї справи, представників органів опіки і піклування, а також служби у справах дітей;

– присутні при допиті неповнолітніх чи малолітніх свідків батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, представники органів опіки і піклування, а також служби у справах дітей мають право з дозволу суду ставити свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка та змісту його показань;

– у виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість ставити йому питання;

– свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту може залишитися присутнім у залі судового засідання, коли суд визнає це за необхідне.

Важливо наголосити на тому, що на відміну від інших категорій осіб, котрі можуть бути свідками в цивільному процесі, проте всупереч належному повідомленню не з'явилися в судове засіданні і тому були піддані приводу через відповідні органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави відповідних витрат, малолітні та неповнолітні свідки не підлягають приводу до суду (ч. 4 ст. 147 ЦПК України).

Забезпеченню захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи присвячена також і ст. 45 ЦПК України *(див відповідний коментар)*.

Стаття 233. Оголошення показань свідків

1. У разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні є неможливою. Учасники справи мають право висловити своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення.

Незважаючи на те, що цивільне процесуальне законодавство закріплює обов'язок суду безпосередньо дослідити докази у цивільній справі (ч. 1 ст. 89 та ч. 1 ст. 229 ЦПК України), законодавець водночас дозволяє використати в судовому засіданні вже зафіксовані покази свідка, що відповідають таким критеріям:

1) ці показання вже були надані свідком:

– або за судовими дорученнями у порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання;

– або у вигляді показань, наданих ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване судове рішення.

2) участь цього свідка у новому судовому засіданні є неможливою (причиною такої неможливості може бути складна життєва ситуація, хвороба, відрядження тощо).

В такій ситуації суд може дозволити оголосити зафіксовані раніше покази свідка, вони повинні бути досліджені у судовому дослідженні, в якому ухвалено рішення. Проте на практиці трапляються випадки, коли суд може визнати за необхідне повторно допитати цих свідків, наприклад, коли суд вищої інстанції в своїй ухвалі, якою скасовував попереднє рішення, констатував факт порушення норм процесуального права при первісному допиті цих осіб.

У будь-якому випадку всі учасники справи мають право висловити своє ставлення до цих показань свідків і надати щодо них свої пояснення.

Нагадаємо, що все описане вище може мати місце у випадку відкладення судового розгляду справи, яке регламентується статтями 223 та 240 ЦПК України *(див відповідні коментарі)*.

Стаття 234. Допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків

1. Якщо сторона, третя особа, їх представники заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їхньою згодою можуть бути допитані як свідки згідно із статтями 230–232 **цього Кодексу.**

Диференціація процесуальних функцій кожного з учасників судового провадження обумовлює неможливість одночасного вступу у процес цих суб'єктів з різними статусами (особа, наприклад, не може бути одночасно позивачем і відповідачем, представником заявника і суддею тощо). Проте у окремих випадках законодавець допускає винятки з цього загального правила, коли в якості свідка можуть бути допитані інші учасники цивільного процесу, що можливо лише за наявності наступних передумов:

- це стосується лише вичерпного переліку учасників справи, а саме сторони, третьої особи, їх представників;
- наявність особисто у них інформації про факти, які мають значення для справи;
- повідомлення про це суду;
- наявність згоди вказаних суб'єктів на те, щоб бути допитаними в якості свідків.

Процесуальний порядок здійснення такого допиту регламентовано статтями 230–232 ЦПК України *(див відповідний коментар)*.

Стаття 235. Дослідження письмових доказів

1. Письмові докази, у тому числі протоколи їх огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні або пред'являються йому, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам для ознайомлення.

2. Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу цих доказів або протоколу їх огляду. Учасниками справи з приводу зазначених доказів можуть ставитися питання свідкам, а також експертам, спеціалістам.

Коментована стаття передбачає порядок дослідження у судовому засіданні письмових доказів.

Стаття 95 ЦПК України закріплює, що письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для

правильного вирішення спору і подаються до суду в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, в тому числі в електронній. Важливо, що у контексті коментованої статті, законодавець передбачає однаковий порядок дослідження письмових доказів, незалежно від того, в якій формі вони надійшли до суду і незважаючи на те, чи були вони подані безпосередньо сторонами, чи протоколи їх огляду були одержані у порядку виконання судового доручення чи забезпечення доказів.

На відміну від попередньої редакції Цивільного процесуального кодексу України, стаття 185 якого зобов'язувала суду оголошувати в судовому засіданні всі письмові докази та протоколи їх огляду. Чинний варіант цивільного процесуального закону у коментованій статті закріплює лише що зміст письмового доказу може бути оголошений в судовому засіданні за клопотанням учасника справи і лише у разі необхідності пред'являються також свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам для ознайомлення. Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЦПК України, ніхто не може бути позбавлений права на отримання в суді усної чи письмової інформації.

Частина друга коментованої статті закріплює, що учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу тих доказів або протоколу їх огляду, що цілком узгоджується зі змістом п. 2) ч. 1 ст. 43 ЦПК України, де зафіксовано право учасників справи брати участь у дослідженні доказів.

З приводу оголошених або пред'явлених для огляду в судовому засіданні письмових доказів усі учасники справи мають право ставити питання свідкам, а також експертам і спеціалістам.

Стаття 236. Оголошення і дослідження змісту особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції

1. Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути досліджений у відкритому судовому засіданні або оголошений за клопотанням учасника справи лише за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України.

Коментована стаття є яскравим прикладом практичного втілення сутності принципу пропорційності цивільного процесу, що закріплений у ч. 1 ст. 11 ЦПК України, і зобов'язує суд дотримуватися розумного балансу між приватними і публічними інтересами. Питання це є ще тим більше складне, що, з одного боку, кожному в Україні Основний Закон нашої держави гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), а з іншого боку – особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні (ч. 8 ст. 7 ЦПК України).

Коментована стаття закріплює два способи використання паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб, а саме:

1. Дослідження у відкритому судовому засіданні,

2. Оголошення за клопотанням учасника справи за згодою певних осіб. У цьому випадку, коментована стаття носить відсильний характер до змісту норм Цивільного кодексу України, де закріплене коло осіб, з дозволу яких може бути здійснено таке оголошення. У свою чергу цивільне законодавство досить детально регламентує це питання. Зокрема, ч. 2 ст. 306 ЦК України, передбачає, що листи, телеграми та інші види кореспонденції можуть використовуватися лише за згодою особи, яка

їх направила, та адресата. При цьому ч. 4 ст. 303 ЦК України відзначає, що у разі смерті фізичних осіб-власників особистих паперів, телеграм тощо, використання такої кореспонденції можливе лише за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця), а якщо таких немає – батьків, братів і сестер.

При цьому незрозумілим залишається питання, чому законодавець звузив коло суб'єктів – адресатів цієї норми лише фізичними особами, хоча, як відомо, учасниками судового провадження можуть бути також і юридичні особи, і держава, уповноважені органи яких також можуть вести листування, здійснювати телефонні переговори тощо. Вважаємо, що на папери, листи, записи телефонних розмов, телеграм та інших видів їхньої кореспонденції також має бути поширене правило, закріплене у коментованій статті. Адже хоча інформація, розміщена у таких видах кореспонденції і не носить особистого характеру, притаманного людині, на неї все ж може поширюватися режим конфіденційності, а тому оприлюднення її у залі судових засідань повинно теж зазнавати певних обмежень.

Стаття 237. Дослідження речових та електронних доказів

1. Речові та електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення речові та електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

2. Протоколи огляду речових та електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

3. Учасники справи можуть ставити питання з приводу речових та електронних доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

4. Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів.

Попередня редакція ЦПК України не містила у складі відповідної статті посилання на електронні докази, оскільки запровадження їх нормативно-правового регулювання на такому рівні є новелою вітчизняного законодавства, де на один рівень поставлені письмові, речові та електронні докази (п. 1) ч. 2 ст. 76 ЦПК України).

Речовими доказами, відповідно до ч. 1 ст. 97 ЦПК України, є предмети матеріального світу, які своїм існування, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи. Натомість електронними доказами (ч. 1 ст. 100 ЦПК України) є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.

Коментована стаття закріплює, що речові та електронні докази оглядаються судом та досліджуються іншим способом (наприклад, ч. 1 ст. 85 ЦПК України передбачає, що речові та електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням). Після цього вони пред'являються для ознайомлення

особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам, тобто всім особам, чия думка з приводу відповідного доказу може мати відповідний вплив на порядок розгляду та вирішення цивільної справи по суті. Зокрема, ці особи можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, що пов'язані з оглядом речових та електронних доказів у судовому засіданні. Всі їхні думки, міркування та пояснення заносяться до протоколу судового засідання.

В цілому ж протоколи огляду речових та електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів (ст. 116 та ін. ЦПК України), виконання судового доручення (ст. 87 ЦПК України) або за результатами огляду доказів на місці (ст. 85 ЦПК України), за клопотанням учасника справи можуть бути оголошені у судовому засіданні, з приводу чого учасники справи мають законодавчо закріплену можливість давати свої пояснення, а також ставити запитання з приводу цих протоколів і речових/електронних доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали, тобто, інакше кажучи мають достатньо важелів для використання у повному обсязі своїх процесуальних прав, регламентованих ст. 43 ЦПК України.

Частина четверта коментованої статті закріплює, що електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів *(див коментар до ст. 235 ЦПК України)*.

Стаття 238. Відтворення звукозапису, демонстрація відеозапису і їх дослідження

1. Під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила цього Кодексу щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень.

2. Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у протоколі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації. Після цього суд заслуховує пояснення учасників справи.

3. У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

Коментована стаття регламентує особливості та процесуальний порядок дослідження змісту звукозапису чи відеозапису, як складовий етап відправлення правосуддя, що останнім часом набуло неабиякого поширення у всіх сферах нашого життя. Наприклад, у випадку недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом (що не має наслідком його недійсності), рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків (ч. 1 ст. 218 ЦК України). Натомість можливість використовувати засоби аудіо- чи відеозапису в цій ситуації законодавець не обмежує, зокрема, у разі заперечення сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин.

Окрім цього, вищий суд може використовувати результати технічного фіксування судового засідання, оскільки згідно ч. 14 ст. 7 ЦПК України, суд під час розгляду справи в судовому засіданні здійснює повне фіксування його перебігу за допомогою відео- та/або звукозаписувального технічного засобу.

Тож, процесуальний порядок використання звукозапису чи відеозапису в судовому засіданні включає в себе наступне етапи:

– наявність спеціально підготовленого приміщення для відтворення звукозапису та/або демонстрації відеозапису (це може бути як зала судового засідання, так і інша кімната);
– відображення у протоколі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів із зазначенням часу демонстрації;
– у разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

Після перегляду відеозапису та/або прослуховування аудіо запису, суд повинен заслухати пояснення учасників справи з приводу обставин, що стали відомі з цих носіїв інформації і мають значення для справи. В силу п. 3) ч. 1 ст. 43 та п. 5 ч. 2 ст. 43 ЦПК України необхідність учасників справи надавати суду пояснення виступає одночасно і правом, і обов'язком відповідного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила ЦПК України щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень (додатково див. коментар до ст. 236 ЦПК України), що дозволяє дотримуватися розумного балансу між приватними та публічними інтересами, які являють собою сутність закріпленого у ст. 11 ЦПК України, принципу пропорційності.

Стаття 239. Дослідження висновку експерта

1. Висновок експерта за клопотанням учасника справи оголошується в судовому засіданні.

2. Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою питання ставить експертові особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим питання ставить експертові позивач і його представник.

3. Суд має право з'ясовувати суть відповіді експерта на питання учасників справи, а також ставити питання експерту після закінчення його допиту учасниками справи.

4. Викладені письмово і підписані експертом роз'яснення і доповнення висновку приєднуються до справи.

Частина третя статті 72 ЦПК України зобов'язує експерта надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання. Проте на відміну від попередньої редакції цивільного процесуального закону, де містило загальне правило обов'язкового оголошення висновку експерта в судовому засіданні, у чинному вигляді ЦПК України передбачає необхідність оголошувати висновок експерта в судовому засіданні лише за клопотанням учасника справи.

Оскільки експертом є особам, яка володіє спеціальними знаннями (ч. 1 ст. 72 ЦПК України), природно, що складений ним висновок може містити не зовсім зрозумілі пересічному громадянинові терміни чи фрази, а також використовувати звороти із суто професійної лексики та оперувати відомими вузькому колу фахівців речами. Для того, щоб забезпечити максимально правильне сприйняття інформації з кінцевого висновку експерта частина друга коментованої статті закріплює право учасників судового провадження, у порядку ст. 43 ЦПК України, ставити питання експертові. Першою питання ставить експертові особа, за заявою якої призначено

експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим питання ставить експертові позивач і його представник. У свою чергу експерт зобов'язаний надати максимально повне роз'яснення свого висновку, що випливає зі змісту п. 2) ч. 1 ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 року № 4038-XII.

Для уточнення відповіді експерта на поставлені запитання суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, частина третя коментованої статті закріплює право суду з'ясовувати сутність відповіді експерта на питання учасників справи, що не обмежує також і можливості судді ставити у цьому контексті власні запитання експертові після закінчення його допиту учасниками справи.

В результаті таких процесуальних дій первинно складений експертом висновок може бути поповнений відповідними роз'ясненнями чи доповненнями. Викладені в письмовій формі, вони підписуються експертом і лиш після цього можуть бути приєднані до справи. У любому випадку висновок експерта, незалежно від його зрозумілості чи кількості заданих уточнюючих питань, для суду не має заздалегідь встановленої сили і, згідно ч. 1 ст. 110 ЦПК України, оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, установленими ст. 89 ЦПК України.

Стаття 240. Відкладення розгляду справи або перерва в судовому засіданні

1. Суд відкладає розгляд справи у випадках, встановлених частиною другою статті 223 цього Кодексу.

2. Якщо спір, розгляд якого по суті розпочато, не може бути вирішено в даному судовому засіданні, судом може бути оголошено перерву в межах встановлених цим Кодексом строків розгляду справи, тривалість якої визначається відповідно до обставин, що її викликали, з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі.

3. Про відкладення розгляду справи або перерву в судовому засіданні, місце, дату і час нового судового засідання або продовження судового засідання суд повідомляє під розписку учасників справи, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, які були присутніми в судовому засіданні. Учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не прибули або яких суд вперше залучає до участі в судовому процесі, повідомляються про судове засідання в порядку, визначеному цим Кодексом.

{Частина третя статті 240 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2234-VIII від 07.12.2017}

4. У разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які прибули. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

5. Якщо розгляд справи було відкладено, суд продовжує провадження у справі зі стадії, на якій розгляд справи було відкладено. У випадку відкладення розгляду справи під час її розгляду по суті суд може почати розгляд справи по суті спочатку.

6. Якщо в судовому засіданні було оголошено перерву, провадження у справі після її закінчення продовжується зі стадії, на якій було оголошено перерву.

7. У справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців.

Коментована стаття присвячена розкриттю підстав та змісту перенесення судового засідання, найбільш поширеними з яких є:

– відкладення розгляду справи (ч. 1 ст. 240 ЦПК України);

– перерва у судовому засіданні (ч. 2 ст. 240 ЦПК України).

Розглянемо їх детальніше.

Частина перша коментованої статті, яка окреслює загальні підстави для відкладення розгляду справи, носить відсильний характер і звертає увагу, що основна причина для вчинення судом таких процесуальних дій (а саме: перша неявка в судове засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив про причини неявки, які судом визнані поважними), регламентується частиною другою ст. 223 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Натомість частина друга коментованої статті регламентує процес оголошення перерви у судовому засіданні. Нагадаємо, що вказівка на можливість застосувати перерви у судовому засіданні, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали, первинно закріплена у ч. 3 ст. 213 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. Коментована ж стаття закріплює, що у разі, якщо спір, розгляд якого по суті розпочато, не може бути вирішено в даному судовому засіданні, судом може бути оголошено перерву в межах встановлених цивільним процесуальним законом строків розгляду справи, тривалість якої визначається відповідно до обставин, що її викликали, з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі. Хоча тривалість строків відкладення судового розгляду у більшості статей ЦПК України не вказані (законодавець уповноважує вирішувати це питання на розсуд суду), проте частина сьому коментованої статті є в цьому плані винятковою, оскільки встановлює чіткі строки. Зокрема, у ній відзначається, що у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців. Вважається, що такий строк є цілком достатнім для подружжя, щоб зрештою з'ясувати, чи можливе між ними продовження шлюбно-сімейних відносин чи ні.

Варто відзначити, що підстави для оголошення перерви у судовому засіданні не обмежуються неможливістю остаточного вирішення спору у певному судовому процесі. Наприклад, підстави для оголошення перерви у підготовчому провадженні закріплені у ч. 5 ст. 198 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. Водночас законодавчо зафіксована можливість оголосити перерву регламентується також ч. 2 ст. 7 тощо ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

З огляду на поширеність випадків відкладення розгляду справи (до прикладу, ч. 3 ст. 280, ч. 1 ст. 372, ч. 8 ст. 402 та ін. ЦПК України) та оголошення перерви у проведенні судового засідання (зокрема, ч. 2 ст. 145, ч. 4 ст. 216, ч. 4 ст. 244, ч. 2 ст. 7 тощо ЦПК України), послідовною видається позиція законодавця щодо обов'язку суду повідомляти про відкладення розгляду справи або перерву в судовому засіданні, місце, дату і час нового судового засідання або продовження судового засідання під розписку учасників справи, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, які були присутніми в судовому засіданні. При цьому, учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не прибули або яких суд вперше залучає до участі в судовому процесі, повідомляються про судове засідання в порядку, визначеному цивільним процесуальним законом. Остання фраза означає здебільшого, унормований у абз. 2 ч. 6 ст. 128 ЦПК України, порядок, відповідно до якого у разі відкладення розгляду справи про дату, час і місце наступного засідання може бути повідомлено під розписку.

Як правило, в суді першої інстанції питання відкладення розгляду справи або оголошення перерви вирішуються судом шляхом постановлення ухвал (ч. 2 ст. 258

ЦПК України). Аналогічна ситуація спостерігається і в судах апеляційної (ч. 2 ст. 381 ЦПК України) та касаційної (ч. 2 ст. 415 ЦПК України) інстанції тощо. При цьому, у разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які прибули. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову. Частина перша статті 233 *(див. відповідний коментар)* при цьому уточнює, що у разі відкладення розгляду справи, показання свідків, зібрані за судовими дорученнями у порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому засіданні є неможливою.

Важливим моментом, на який слід звернути особливу увагу є, закріплене у частині 5 коментованої статті правило, відповідно до якого вирішується питання стадії відновлення судового провадження, а саме:

- якщо розгляд справи було відкладено, суд продовжує провадження у справі зі стадії, на якій розгляд справи було відкладено; і лиш у випадку відкладення розгляду справи під час її розгляду по суті суд може почати розгляд справи по суті спочатку;
- якщо в судовому засіданні було оголошено перерву, то провадження у справі після її закінчення продовжується зі стадії, на якій було оголошено перерву.

Стаття 241. Закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами

1. Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи.

2. У зв'язку з додатковими поясненнями учасника справи суд може ставити питання іншим учасникам судового процесу.

3. Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

Коментована стаття передбачає наступну хронологію процесуальних дій судді на відповідній стадії цивільного процесу:

- насамперед повинні бути з'ясовані усі обставини справи;
- відбулася перевірка цих обставин у справі доказами;
- після цього, головуючий надає сторонам та іншим учасникам справи можливість подати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи;
- у зв'язку із цим, можуть бути поставленні також питання іншим учасникам судового процесу;
- далі суд повинен прореагувати на заявлені при цьому клопотання учасників судового провадження;
- потім суддя постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами;
- відбувається таким чином переходить до наступного етапу процесуальної діяльності – судових дебатів.

Саме таким чином досягається практичне втілення у цивільному судочинстві принципу змагальності сторін (ст. 12 ЦПК України), при якому кожна сторона

повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, і водночас, кожна сторона при цьому несе ризик настання відповідних наслідків, пов'язаних із вчиненням чи не вчиненням нею процесуальних дій. Суд у цьому процесі, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, повинен так керувати ходом судового провадження, щоб, з одного боку, сприяти учасникам справи у реалізації ними їхніх процесуальних прав, і запобігти зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами, з іншого.

§ 4. Судові дебати та ухвалення рішення

Стаття 242. Судові дебати

1. У судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні.

Кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах.

2. У судових дебатах першим надається слово позивачеві та його представникові.

3. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь.

4. Третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін.

5. За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник.

6. Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

7. Тривалість судових дебатів визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи виходячи з розумного часу для викладення промов. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється, або істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Природно, що закріпивши право на вступне слово у ст. 227 ЦПК України (див. відповідний коментар), законодавець не порушив багатовікову традицію і завершальним шансом для сторін закцентувати перед судом свою позицію, із урахуванням результатів досліджених у справі доказів та заперечень іншої сторони, зафіксував у коментованій статті можливість учасників судового провадження виступити із промовами, зі своїм заключним словом у ході важливого етапу судового розгляду – судових дебатів.

У судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні.

Першим надається слово позивачеві та його представникові. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета

спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін. За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник. Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Хоча кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах, проте загальна тривалість судових дебатів завжди визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи виходячи з розумного часу для викладення промов. Окрім цього, головуючий може зупинити промовця лише у таких випадках:

- тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом;
- тоді, коли він повторюється;
- тоді, коли він істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах.

Лише з дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Кількість можливих реплік кожної сторони судового провадження не лімітується, проте право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Стаття 243. Повернення до з'ясування обставин у справі

1. Якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку.

Коментована стаття присвячена регламентації питання повернення до з'ясування обставин у справі. На практиці так може трапитися, що інформація про обставини, які мають значення для справи, може виникнути на будь-якому етапі судового розгляду цивільної справи. Особливо важливим для суду є правильне реагування на ці факти мало не на заключній стадії цивільного процесу – судових дебатах.

І оскільки, на ухвалення законного і обгрунтованого рішення у справі дослідження таких фактів має безпосереднє значення, законодавець прописав процедуру дій суду у такій ситуації. Зокрема, суд може повернутися до з'ясування обставин у справі. Підставами для цього може бути:

- якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи
- якщо під час судових дебатів виникає необхідність дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі.

Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами, суд одразу повертається до етапу судових дебатів, які проводяться в загальному порядку.

Стаття 244. Вихід суду для ухвалення рішення

1. Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

2. Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії, суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду.

3. Розгляд справи у випадку, встановленому частиною другою цієї статті, проводиться виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки.

4. Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилося неможливим, оголошує перерву.

Ухвалення рішення є кінцевим етапом судового розгляду цивільної справи по суті. Зважаючи на виняткову важливість цієї дії, невипадково законодавець традиційно передбачає для її здійснення необхідність суду виходити до нарадчої кімнати (тобто до спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши при цьому орієнтовний час його проголошення.

Частина друга коментованої статті передбачає, що у випадку, якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії, суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду. У такому разі немає потреби починати спочатку всю процесуальну модель відправлення правосуддя – розгляд справи проводиться виключно в межах з'ясування тих обставин, що потребують додаткової перевірки.

В якості результату поновленого розгляду справи суддя може використати дві процесуальні можливості, закріплені цивільним процесуальним законодавством, а саме:

1) відкрити судові дебати з приводу додатково досліджених обставин, після чого суддя має повторно вийти до нарадчої кімнати для ухвалення рішення;

2) оголосити перерву у випадку, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у цьому судовому засіданні виявилося неможливим.

Стаття 245. Таємниця нарадчої кімнати

1. Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу.

2. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи.

3. Судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

Коментована стаття складається з трьох частин імперативно-заборонного характеру:

1) одна з яких накладає обмеження на невизначене коло осіб кожен з яких зобов'язаний утриматися від перебування у нарадчій кімнаті, окрім складу суду, що розглядає справу,

2) дві інші – адресуються судді, котрий розглядає справу по суті:

- під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи,

– судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

Об'єднує їх одна спільна процесуальна дія – перебування судді у нарадчій кімнаті для ухвалення рішення у справі (тобто у спеціально обладнаному для цього приміщенні – ч. 1 ст. 244 ЦПК України), як надзвичайно важлива фінальна складова частина судового розгляду. Вважається, що перебуваючи на одинці суддя здатен зосередитися виключно на обставинах справи та ухвалити справедливе, об'єктивне і неупереджене рішення. При цьому заборона приєднуватись до судді у цей момент стосується однаковою мірою учасників справи, співробітників суду і зовсім сторонніх осіб – ніхто не має право перебувати в нарадчій кімнаті під час ухвалення рішення. Цим самим законодавець намагається убезпечити суддю від зайвого впливу сторонніх заінтересованих осіб.

Важливість дотримання таємниці нарадчої кімнати простежується і у інших нормах цивільного процесуального законодавства, які закріплюють практичні гарантії її нерозголошення, зокрема:

Суддя зобов'язаний не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання (п. 5) ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Судді не мають права розголошувати міркування, що були висвітлені у нарадчій кімнаті (ч. 2 ст. 35 ЦПК України).

Судді не можуть бути допитані як свідки про обставини обговорення в нарадчій кімнаті, що виникли під час ухвалення судового рішення (п. 4 ч. 1 ст. 70 ЦПК України) тощо.

Стаття 246. Ухвалення рішення про судові витрати

1. Якщо сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат до закінчення судових дебатів у справі, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

2. Для вирішення питання про судові витрати суд призначає судове засідання, яке проводиться не пізніше двадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог.

3. У випадку, визначеному частиною другою цієї статті, суд ухвалює додаткове рішення в порядку, передбаченому статтею 270 цього Кодексу.

Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, згідно п. 12) ч. 3 ст. 2 ЦПК України, є одним із основних завдань цивільного судочинства нашої держави, а також є чинником, який береться до уваги судом при застосуванні принципу пропорційності у судовому провадженні (ч. 1 ст. 11 ЦПК України).

При цьому, до складу судових витрат у ст. 133 ЦПК України законодавець відніс:

1) судовий збір – тобто збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених законом (ст. 1 Закону України «Про судовий збір», яким визначається порядок обчислення, сплата та розмір судового збору);

2) судові витрати, пов'язані з розглядом справи, до яких належать:

- витрати на професійну правничу допомогу;
- витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- витрати, пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до неї.

Питання про розподіл судових витрат може бути підняте на будь-якій стадії судового провадження. Наприклад, у випадку заміни неналежного відповідача, останній має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача, що буде вирішено в ухвалі про заміну неналежного відповідача (ч. 5 ст. 51 ЦПК України).

Проте, якщо до закінчення судових дебатів сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат, то як зазначається у коментованій статті, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

Для вирішення цього питання суд призначає окреме судове засідання, що має бути проведене не пізніше 20 днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог, і оформлюється у вигляді додаткового рішення в порядку, передбаченому статтею 270 ЦПК України *(див коментар до ст. 270 ЦПК України)*.

Глава 7.
Фіксування судового процесу

Стаття 247. Фіксування судового засідання технічними засобами

1. Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). За заявою будь-кого з учасників справи або за ініціативою суду повне фіксування судового засідання здійснюється за допомогою відеозаписувального технічного засобу (за наявності в суді технічної можливості та за відсутності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу).

{Частина перша статті 247 в редакції Закону № 1416-IX від 27.04.2021}

2. Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання. У разі неявки в судове засідання всіх учасників справи чи в разі якщо відповідно до положень цього Кодексу розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється.

3. Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи, або за ініціативою суду.

4. Технічний запис судового засідання та протокол судового засідання після закінчення судового засідання долучаються до матеріалів справи. Порядок зберігання технічного запису судового засідання та долучення його до матеріалів справи визначається Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну

систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

{Частина четверта статті 247 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1416-IX від 27.04.2021; в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

5. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу.

6. Розмір судового збору за видачу в електронній формі копії технічного запису судового засідання, в тому числі шляхом надання доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля) для його завантаження, встановлюється законом.

{Частина шоста статті 247 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

{Стаття 247 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1089-IX від 16.12.2020}

Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Зазначене цілком відповідає основним засадам (принципам) цивільного судочинства, серед яких чільне місце посідають гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (п. 3) ч. 3 ст. 2 ЦПК України). Змістовна сутність принципу гласності, згідно ч. 4 ст. 7 ЦПК України, виражається у тому, щоб особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації могли проводити у залі судового засідання фотозйомку, відео зйомку та аудіо запис з використанням портативних відео- та аудіо технічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, установлених законодавчо.

За наявності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу проти здійснення повного фіксування судового засідання за допомогою відеозаписувального технічного засобу – таке фіксування здійснюється лише за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Так само не здійснюватиметься фото- і кінозйомка, відео-, звукозапис під час врегулювання спору за участю судді, що заборонено частинами 7 і 9 ст. 203 ЦПК України.

За загальним правилом, в силу виконання своїх функціональних обов'язків, фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання. Цей його обов'язок прямо прописаний у п. 3) ч. 1 ст. 67 ЦПК України.

При цьому, у разі неявки в судове засідання всіх учасників справи чи в разі якщо відповідно до положень цього Кодексу розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється. Водночас, ч. 5 ст. 85 ЦПК України передбачає, якщо огляд доказів за їх місцезнаходженням здійснюється за відсутності хоча б однієї зі сторін, а також в інших випадках коли суд визнає це за необхідне, суд забезпечує відео фіксацію огляду технічними засобами.

Надзвичайно важливо, щоб використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології могли забезпечувати належну якість зображення, і, як унормовано у ч. 10 ст. 212 ЦПК України, інформаційну безпеку.

Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи, або за ініціативою суду. Поряд із цим, учасники справи мають право ознайомитися із технічним записом судового засідання та протягом 5 днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду письмові

зауваження щодо неповноти або неправильності їх запису (ст. 249 ЦПК України). Згідно ч. 3 ст. 365 ЦПК України, у випадку, якщо під час вивчення матеріалів справи суд апеляційної інстанції виявить нерозглянуті зауваження на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами, нерозглянуті письмові зауваження щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, апеляційний суд постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд І інстанції має усунути ці недоліки.

Частина четверта коментованої статті зазначає, що технічний запис судового засідання та протокол судового засідання після закінчення судового засідання долучаються до матеріалів справи. Порядок зберігання технічного запису судового засідання та долучення його до матеріалів справи визначається Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Окрім цього, технічні засоби можуть застосовуватися і при складанні протоколу вчинення окремої процесуальної дії (ч. 1 ст. 250 ЦПК України).

Це пояснюється тим, що незважаючи на можливість усіх осіб, присутніх у залі судового засідання, проводити фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіо технічних засобів без отримання окремого дозволу суду (ч. 4 ст. 7 ЦПК України), проте офіційним записом судового засідання буде лише технічний запис, здійснений судом (ч. 15 ст. 7 ЦПК України) за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу (ч. 14 ст. 7 ЦПК України). При цьому, не викликає сумнівів важливість належної фіксації кожної процесуальної дії в судовому провадженні, оскільки, згідно п. 8) ч. 2 ст. 223 ЦПК України, виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції призводить до відкладення розгляду справи по суті, окрім випадків, коли таке засідання може відбуватися без участі такої особи.

Частина п'ята коментованої статті закріплює, що учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу. Це право закріплено також у п. 4) ч. 1 ст. 43 ЦПК України, де вказано, що учасники справи мають право ознайомлюватися із записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати з приводу їх неправильності чи неповноти зауваження.

Частина шоста коментованої статті закріплює, що розмір судового збору за видачу в електронній формі копії технічного запису судового засідання, в тому числі шляхом надання доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля) для його завантаження, встановлюється законом. При цьому Закон України «Про судовий збір» установлює, що за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання сплачується судовий збір у розмірі 0,03 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (пп. 4 п. 4 ч. 2 Закону України «Про судовий збір»).

Стаття 248. Протокол судового засідання

1. У судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

2. У протоколі судового засідання зазначаються такі відомості:

1) рік, місяць, число і місце судового засідання;

2) найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання;

3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших учасників справи;

4) порядковий номер вчинення процесуальної дії;

5) назва процесуальної дії;

6) час вчинення процесуальної дії;

7) ухвали суду, постановлені в судовому засіданні, не виходячи до нарадчої кімнати;

8) інші відомості, визначені цим Кодексом.

3. Протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання і приєднується до справи.

4. Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції протокол судового засідання створюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

{Абзац перший частини четвертої статті 248 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

Протокол судового засідання скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання і приєднується до справи.

{Статтю 248 доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 1416-IX від 27.04.2021}

Коментована стаття присвячена складанню протоколу судового засідання, що є своєрідною запорукою не порушення норм чинного законодавства при відправленні правосуддя та гарантією дотримання прав сторін, інших учасників судового провадження. Учасники судової справи, в силу п. 4) ч. 1 ст. 43 ЦПК України, мають право ознайомлюватися з протоколом судового засідання, робити з нього копії та подавати письмові зауваження щодо їх неправильності чи неповноти. Такі зауваження мають бути розглянуті судом не пізніше 5 днів з дня їх подання, згідно ч. 4 ст. 249 ЦПК України. Якщо такі зауваження будуть проігноровані судом, то суд апеляційної інстанції, відповідно до ч. 3 ст. 365 ЦПК України, виявивши нерозглянуті письмові зауваження щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути ці недоліки.

Окрім цього, до протоколу судового засідання заносяться ухвали суду, постановлені судом не виходячи до нарадчої кімнати (ч. 5 ст. 250 ЦПК України).

У судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Зокрема, це стосується врегулювання спору за участі судді, коли в силу ч. 7 ст. 203 ЦПК України, протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами.

В усіх інших випадках, у протоколі судового засідання зазначаються такі відомості:

1) рік, місяць, число і місце судового засідання;

2) найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання;

3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших учасників справи;

4) порядковий номер вчинення процесуальної дії;

5) назва процесуальної дії;

6) час вчинення процесуальної дії;

7) ухвали суду, постановлені в судовому засіданні, не виходячи до нарадчої кімнати;

8) інші відомості, визначені ЦПК України. Наприклад, у випадку наявності заперечень у будь-кого з учасників справи, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого, ці заперечення заносяться до протоколу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу (ч. 3 ст. 214 ЦПК України).

Частина третя коментованої статті закріплює, що протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання (що відповідає п. 4) ч. 1 ст. 67 ЦПК України), який підписується останнім невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання та приєднується до справи. Секретар судового засідання може уточнювати сутність процесуальної дії з метою її правильного відображення у протоколі судового засідання, згідно ч. 2 ст. 67 ЦПК України.

Додатком до протоколу судового засідання є технічний запис судового засідання, що після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи (ч. 4 ст. 247 ЦПК України).

Влітку 2023 року коментована стаття була доповнена частиною 4 наступного змісту: «4. Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції протокол судового засідання створюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).»

Прикметно, що протокол судового засідання скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання і приєднується до справи.

Стаття 249. Зауваження щодо технічного запису судового засідання, протоколу судового засідання та їх розгляд

1. Учасники справи мають право ознайомитися із технічним записом судового засідання, протоколом судового засідання та протягом п'яти днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду письмові зауваження щодо неповноти або неправильності їх запису.

2. Головуючий розглядає зауваження щодо технічного запису судового засідання та протоколу судового засідання, про що постановляє відповідну ухвалу.

3. У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення головуючий залишає їх без розгляду.

4. Зауваження щодо технічного запису судового засідання чи протоколу судового засідання повинні бути розглянуті не пізніше п'яти днів з дня їх подання.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами є основною засадою судочинства, згідно п. 6) ст. 129 Конституції України. При цьому, як закріплено у ч. 10 ст. 212 ЦПК України, використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку.

Коментована стаття присвячена регламентації питання ознайомлення учасників судового провадження з технічним записом судового засідання та виправлення

у ньому недоліків судом. Право учасника судової справи ознайомитися із записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти закріплено також у п. 4 ч. 1 ст. 43 ЦПК України (див також коментар до цієї статті). Частина перша коментованої статті наголошує не лише на можливості особи ознайомитися із технічним записом судового засідання, протоколом судового засідання, але й на праві такого суб'єкта, в разі виявлення неповноти або неправильності відповідного запису, протягом 5 днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду письмові зауваження щодо цього. Якщо відповідні зауваження на неповноту чи неточність технічного запису судового засідання чи протоколу судового засідання будуть подані з пропуском цього строку, особі доведеться обґрунтувати наявність у неї поважних причин для поновлення цього строку, в інакшому випадку, головуючий суддя залишить такі зауваження без розгляду.

Натомість, у випадку, коли законодавчі вимоги щодо строків звернення до суду із зауваженнями щодо неповноти або неправильності технічного запису записом судового засідання або протоколу судового засідання, головуючий розглядає таке звернення не пізніше п'яти днів з дня їх подання, що постановляється відповідна ухвала.

Контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами, відповідно до п. 3) ч. 1 ст. 67 ЦПК України, здійснює секретар судового засідання (див коментар до цієї статті).

У контексті коментованої статті також важливо, що згідно ч. 3 ст. 365 ЦПК України, у випадку, якщо під час вивчення матеріалів справи суд апеляційної інстанції виявить нерозглянуті зауваження на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами, нерозглянуті письмові зауваження щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, апеляційний суд постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд I інстанції має усунути ці недоліки.

Стаття 250. Порядок складання та оформлення протоколів про окремі процесуальні дії

1. Під час вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол. При його складанні можуть застосовуватися технічні засоби.

2. У протоколі вчинення окремої процесуальної дії зазначаються такі відомості:

1) рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії;

2) час початку вчинення процесуальної дії;

3) найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання;

4) справа, що розглядається, імена (найменування) учасників справи;

5) відомості про явку учасників справи, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків;

6) відомості про роз'яснення сторонам та іншим учасникам справи їхніх процесуальних прав та обов'язків;

7) усі розпорядження головуючого та постановлені ухвали, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу;

8) заяви і клопотання сторін та інших учасників справи;

9) основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших учасників справи, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання; консультацій та висновків спеціалістів;

10) докази, а в разі якщо докази не додаються до справи,– номер, дата та зміст письмових доказів, опис доказів;

11) час закінчення вчинення процесуальної дії;

12) інші відомості, визначені цим Кодексом.

3. Протокол повинен бути оформлений не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії.

4. Протокол підписується головуючим та секретарем судового засідання, приєднується до справи і зберігається в установленому порядку разом з її матеріалами.

5. Письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності протоколу вчинення окремої процесуальної дії подаються до суду протягом п'яти днів з дня його підписання та розглядаються судом в порядку, встановленому статтею 249 **цього Кодексу.**

Всі процесуальні дії суду в рамках відкритого судового провадження мають бути зафіксовані відповідним чином. Наприклад, у підготовчому засіданні суд встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що обов'язково зазначається у протоколі судового засідання (п. 16) ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Підлягає відповідній фіксації у протоколі суду і вчинення окремих процесуальних дій, незалежно від того, чи вони були здійсненні у залі судового засідання чи поза ним (ч. 1 ст. 250). Як зазначається у коментованій статті, при складанні протоколу вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням можуть застосовуватися технічні засоби, що регламентується ст. 247 ЦПК України *(див відповідний коментар)*.

За загальним правилом, протокол вчинення окремої процесуальної дії повинен бути оформлений не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії. При цьому, на практиці трапляються випадки, коли вчинення окремої процесуальної дії (а отже і протокол її оформлення) покладається на інший суд (наприклад, у порядку ст. 85 ЦПК України, відбувається огляд доказів за їх місцезнаходженням, про що складається відповідний протокол). У такому випадку про виконання або неможливість виконання з об'єктивних причин судового доручення, наприклад, щодо збирання доказів, постановляється ухвала, яка з протоколами про вчинення процесуальних дій і всіма зібраними на виконання судового доручення матеріалами невідкладно надсилається до суду, що розглядає справу (ч. 2 ст. 88 ЦПК України).

У протоколі вчинення окремої процесуальної дії зазначаються відомості, як умовно можна поділити на наступні складові частини:

- вступна частина, котра охоплює наступну інформацію:
- рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії;
- час початку вчинення процесуальної дії;
- найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання;
- справа, що розглядається, імена (найменування) учасників справи;
- відомості про явку учасників справи, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків;
- відомості про роз'яснення сторонам та іншим учасникам справи їхніх процесуальних прав та обов'язків;
- описова частина, котра охоплює наступну інформацію:

- усі розпорядження головуючого та постановлені ухвали, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу;
- заяви і клопотання сторін та інших учасників справи;
- змістовна, частина, котра охоплює наступну інформацію:
- основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших учасників справи,
- основний зміст показань свідків,
- усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання;
- консультацій та висновків спеціалістів;
- заключна, частина, котра охоплює наступну інформацію:
- докази, а в разі якщо докази не додаються до справи,– номер, дата та зміст письмових доказів, опис доказів;
- час закінчення вчинення процесуальної дії;
- інші відомості, визначені чинним законодавством України.

Протокол підписується головуючим та секретарем судового засідання. Варто нагадати, що обов'язок забезпечення ведення судових протоколів покладається на секретаря судового засідання (п. 4) ч. 1 ст. 67 ЦПК України), який має право уточнювати сутність відповідної процесуальної дії з метою її правильного відображення в протоколі судового засідання (ч. 2 ст. 67 ЦПК України).

Протокол вчинення окремої процесуальної дії, як правило, приєднується до справи і зберігається в установленому порядку разом з її матеріалами. Водночас, у випадку звернення заявника до міжнародного комерційного арбітражу чи третейського суду, усі необхідні протоколи та інші матеріали надаються відповідній особі за її заявою (ч. 10 ст. 118 ЦПК України).

Будь-які зауваження з приводу неповноти або неправильності протоколу вчинення окремої процесуальної дії мають бути викладені у письмовій формі і подаються до суду протягом п'яти днів з дня його підписання та розглядаються судом в порядку, встановленому для розгляду зауважень щодо технічного запису судового засідання чи протоколу судового засідання. Право учасника судової справи на ознайомлення з протоколом судового засідання, зафіксовано у п. 4) ч. 1 ст. 43 ЦПК України. на практиці не виключені випадки, коли в результаті такого ознайомлення особа може виявити певні неточності, неповноту, неправильність чи невідповідність змісту оформленого протоколу сутності проведеної процесуальної дії. У такому випадку ч. 5 ст. 250 та ст. 249 передбачають наступну процедуру:

- свої зауваження до протоколу вчинення окремої процесуальної дії особа викладає у письмовій формі і протягом 5 днів з дня підписання цього протоколу подає до суду. Пропуск такого строку без поважних причин призводить до того, що головуючий залишає ці зауваження без розгляду;
- суд розглядає подані у письмовій формі зауваження щодо протоколу вчинення окремої процесуальної дії протягом 5 днів з дня їх подання, про що постановляє відповідну ухвалу.

Глава 8. Зупинення і закриття провадження у справі. Залишення позову без розгляду

Стаття 251. Обов'язок суду зупинити провадження у справі

1. Суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі:

1) смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;

2) перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;

3) призначення або заміни законного представника у випадках, передбачених статтею 63 цього Кодексу;

4) надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення;

4–1) звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації;

{Частину першу статті 251 доповнено пунктом 4–1 згідно із Законом № 1875-IX від 16.11.2021}

5) прийняття рішення про врегулювання спору за участю судді;

6) об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства,– до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі; суд не може посилатися на об'єктивну неможливість розгляду справи у випадку, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду.

2. З питань, зазначених у цій статті, суд постановляє ухвалу.

Зупинення провадження у справі, як інститут цивільного процесуального права,– це законодавчо закріплене припинення вчинення судом та іншими учасниками справи усіх юридично-значимих процесуальних дій, що обумовлено наявністю однієї із визначних у ЦПК України підстав.

Коментована стаття закріплює підстави, за яких суд, що розглядає судову справу, зобов'язаний зупинити провадження у справі. Перелік окреслених підстав має вичерпний характер і включає в себе:

1) смерть або оголошення фізичної особи померлою (ст. 46–48 ЦК України), яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;

2) перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;

3) призначення або заміни законного представника у випадках, передбачених статтею 63 ЦПК України;

4) надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення;

5) прийняття рішення про врегулювання спору за участю судді;

6) об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивіль-

ного, господарського чи кримінального судочинства,– до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі; суд не може посилатися на об'єктивну неможливість розгляду справи у випадку, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду.

Частина друга коментованої статті закріплює, що з досліджених у коментованій статті питань, суд постановляє ухвалу. Відповідно до п. 14) ч. 1 ст. 353 ЦПК України, на ухвалу суду щодо зупинення провадження у справі апеляційна скарга подається окремо від рішення суду.

У цілому ж, законодавець передбачає дві великі групи підстав для зупинення провадження у справі:

- розглянуті у коментованій статті підстави для обов'язкового зупинення провадження у справі;
- закріплені у ст. 252 ЦПК України факультативні підстави для зупинення провадження у справі (див відповідний коментар).

Стаття 252. Право суду зупинити провадження у справі

1. Суд може за заявою учасника справи, а також з власної ініціативи зупинити провадження у справі у випадках:

1) перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі;

2) захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу;

3) перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні;

4) розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності;

5) призначення судом експертизи;

6) направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому статтею 87 цього Кодексу;

{Пункт 7 частини першої статті 252 виключено на підставі Закону № 460-IX від 15.01.2020}

8) звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави;

9) прийняття ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом;

10) перегляду судового рішення у подібних правовідносинах (у іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду.

2. Не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про батьківство (материнство), визначення місця проживання дитини, про участь одного з батьків або родичів у вихованні дитини, спілкуванні з дитиною.

3. Суд не зупиняє провадження у випадках, встановлених пунктами 1–3 частини першої цієї статті, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника.

4. З питань, зазначених у цій статті, суд постановляє ухвалу.

На відміну від попередньої статті, де законодавець імперативно закріплює випадки обов'язкової зупинки судом провадження у справі (див відповідний коментар), стаття 252 ЦПК України унормовує ситуації, у яких питання зупинення чи ні судового провадження покладено на розсуд суду.

Ініціатором такого процесуального реагування суду на перелічені у коментованій статті випадки, може бути як сам суд, так і учасник судового провадження. Таким, чином, коментована стаття закріплює підстави, за наявності яких суд, що розглядає цивільну справу по суті, має право (не зобов'язаний, на відміну від ст. 251 ЦПК України) зупинити провадження у справ, зокрема:

1) перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі;

2) захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу;

3) перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні;

4) розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності;

5) призначення судом експертизи;

6) направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому статтею 87 цього Кодексу;

8) звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави;

9) прийняття ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом;

10) перегляду судового рішення у подібних правовідносинах (у іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду.

Іншою відмінністю від попередньої статті 251 ЦПК України, є наявність у частині другій коментованої статті заборонна норма, зміст котрої полягає у вичерпному переліку категорій справ, зупинення провадження в яких з певних підстав однозначно забороняється законом. Зокрема, не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про:

- батьківство (материнство);
- визначення місця проживання дитини;
- про участь одного з батьків або родичів у вихованні дитини, спілкуванні з дитиною.

Підставою для закріплення цієї заборонної норми є предмет спору у відповідних категоріях справ – вони всі стосуються стягнення аліментів на дитину, а отже від своєчасного та справедливого вирішення справи залежить добробут та безпека малолітніх або неповнолітніх дітей.

Іншим винятком із загального правила про можливість суду на власний розсуд або з ініціативи сторони зупинити провадження у справі, є норм про те, що суд не зупиняє провадження у випадках перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі, захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу, перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні – за умови, що відсутня сторона веде справу через свого представника. Логіка законодавця у цій ситуації цілком зрозуміла, оскільки право особу на правову допомогу в цивільному судочинстві є невід'ємним. Воно закріплене у ст.ст. 15, 58 та ін. ЦПК України (див відповідний коментар).

Прикметно, що з питань, зазначених у коментованій статті, про зупинення провадження у справі, суд постановляє ухвалу, котра може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду, згідно п. 14) ч. 1 ст. 353 ЦПК України.

Стаття 253. Строки, на які зупиняється провадження у справі

1. Провадження у справі зупиняється у випадках, встановлених:

1) пунктами 1, 3 частини першої статті 251 цього Кодексу,– до залучення до участі у справі правонаступника чи законного представника;

2) пунктом 2 частини першої статті 251 цього Кодексу,– до припинення перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;

3) пунктом 4 частини першої статті 251 цього Кодексу,– до закінчення строку для примирення, визначеного судом;

3–1) пунктом 4–1 частини першої статті 251 цього Кодексу – на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі;

{Частину першу статті 253 доповнено пунктом 3–1 згідно із Законом № 1875-IX від 16.11.2021}

4) пунктом 5 частини першої статті 251 цього Кодексу,– до припинення врегулювання спору за участі судді;

5) пунктом 6 частини першої статті 251 цього Кодексу,– до набрання законної сили судовим рішенням, від якого залежить вирішення справи;

6) пунктами 1 та 3 частини першої статті 252 цього Кодексу,– до припинення перебування на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі; у службовому відрядженні;

7) пунктом 2 частини першої статті 252 цього Кодексу,– на час хвороби учасника справи;

{Пункт 7 частини першої статті 253 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2234-VIII від 07.12.2017}

8) пунктом 4 частини першої статті 252 цього Кодексу,– до розшуку відповідача;

9) пунктом 5 частини першої статті 252 цього Кодексу,– на час проведення експертизи;

10) пунктом 6 частини першої статті 252 цього Кодексу,– до надходження відповіді від суду на доручення щодо збирання доказів;

{Пункт 11 частини першої статті 253 виключено на підставі Закону № 460-IX від 15.01.2020}

12) пунктом 8 частини першої статті 252 цього Кодексу,– до надходження відповіді від іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави на судове доручення про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів;

13) пунктом 9 частини першої статті 252 цього Кодексу,– до закінчення виконавчого провадження з вилучення доказів для дослідження судом;

14) пунктом 10 частини першої статті 252 цього Кодексу,– до закінчення перегляду в касаційному порядку.

Коментована стаття містить досить деталізоване визначення тривалості процесуальних строків для всіх випадків, при настанні яких законодавець передбачає обов'язок або право суду зупинити провадження у справі на підставі, відповідно, статей 251 і 252 ЦПК України (див коментар до цих статей). Доцільність такої регламентації є очевидною, оскільки зупиняючи провадження у певній судовій справі, суд усвідомлює, що підстава звернення до суду у заінтересованих осіб не відпала, а лишень тимчасово унеможливився її повноцінний розгляд. Проте, щоб справа не «виселa» у нерозв'язаному стані невизначений проміжок часу, законодавець

і закріплює відповідну статтю, якою унормовуються граничні строки зупинення провадження у справі.

Таким чином, провадження у судовій справі зупиняється:

1) у випадку смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво, установлених (п. 1 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) – до залучення до участі у справі правонаступника чи законного представника;

2) у випадку призначення або заміни законного представника судом (п. 3 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) – до залучення до участі у справі правонаступника чи законного представника;

3) у випадку перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції (п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) – до припинення перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;

4) у випадку надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення (п. 4 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) – до закінчення строку для примирення, визначеного судом;

5) у випадку прийняття рішення про врегулювання спору за участю судді (п. 5 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) – до припинення врегулювання спору за участі судді;

6) у випадку об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства,– до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі; суд не може посилатися на об'єктивну неможливість розгляду справи у випадку, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду (п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) – до набрання законної сили судовим рішенням, від якого залежить вирішення справи;

7) у випадку перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі (п. 1 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до припинення перебування на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі;

8) у випадку перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні (п. 3 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до припинення перебування у службовому відрядженні;

9) у випадку захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу (п. 2 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – на час хвороби учасника справи;

10) у випадку розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності (п. 4 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до розшуку відповідача;

12) у випадку направлення судового доручення щодо збирання доказів (п. 6 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до надходження відповіді від суду на доручення щодо збирання доказів;

13) у випадку звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого

компетентного органу іноземної держави (п. 8 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до надходження відповіді від іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави на судове доручення про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів;

14) у випадку прийняття ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом (п. 9 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до закінчення виконавчого провадження з вилучення доказів для дослідження судом;

15) у випадку перегляду судового рішення у подібних правовідносинах (у іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду (п. 10 ч. 1 ст. 252 ЦПК України) – до закінчення перегляду в касаційному порядку.

Стаття 254. Поновлення провадження у справі

1. Провадження у справі поновлюється за клопотанням учасників справи або за ініціативою суду не пізніше десяти днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, що викликали його зупинення. Про поновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу.

2. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується.

3. Провадження у справі продовжується зі стадії, на якій його було зупинено.

Після того, як були усунені підстави для зупинення провадження у справі (див коментар до ст.ст. 251–252 ЦПК України), провадження у справі може бути поновлене:

– або за клопотанням учасників справи;
– або за ініціативою суду.

Новелою коментованої статті є прогресивне положення про встановлення десятиденного строку для поновлення провадження у справі, тобто провадження у справі має бути поновлене не пізніше 10 днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, які викликали його зупинення, що призводить до настання таких процесуальних наслідків:

1) із дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується. Враховуючи зміст ст. 127 ЦПК України, очевидно, що найбільш повно сутність вказаної процесуальної дії відобразила би термінологічна конструкція «перебіг процесуальних поновлюється», а не «подовжується», тому що мова не йде про збільшення існуючого процесуального строку, а лише про відновлення зупиненого перебігу процесуальних строків;

2) провадження у справі продовжується зі стадії, на якій його було зупинено.

Про поновлення провадження у справі суд постановляє відповідну ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку, згідно ч. 2 ст. 253 ЦПК України.

Стаття 255. Підстави закриття провадження у справі

1. Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:

1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

2) відсутній предмет спору;

3) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими

сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;

4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;

5) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом;

6) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 186 цього Кодексу;

7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;

8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

2. Про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з державного бюджету.

3. Ухвала суду про закриття провадження у справі може бути оскаржена.

Наука цивільного процесуального права визначає закриття провадження у справі, як форму закінчення розгляду цивільної справи без винесення судового рішення у зв'язку із виявленням після відкриття провадження обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи. Зокрема, до таких обставин законодавець відносить:

1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

2) відсутній предмет спору;

3) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;

4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;

5) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом;

6) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до п.п. 4, 5 ч. 1ст. 186 ЦПК України (див відповідний коментар);

7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;

8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Прийняте процесуальне рішення суду закрити провадження у відповідній справі оформлюється постановленням ухвали, у котрій також мають бути вирішені наступні питання:

- про розподіл між сторонами судових витрат, у відповідності до змісту ст. 141 ЦПК України (див відповідний коментар);
- повернення судового збору з державного бюджету – це питання регламентується Законом України «Про судовий збір» від 08.07.2011 року № 3674-VI, де закриття провадження у справі є підставою для повернення сплаченого до Державного бюджету України судового збору, крім випадків, коли про-

вадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом (п. 5) ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір».

Досліджувана у коментованій статті ухвала суду про закриття провадження у справі може бути оскаржена у апеляційному порядку окремо від судового рішення, відповідно до п. 15) ч. 1 ст. 353 ЦПК України.

Стаття 256. Наслідки закриття провадження у справі

1. Якщо провадження у справі закривається з підстави, визначеної пунктом 1 частини першої статті 255 цього Кодексу, суд повинен роз'яснити позивачеві, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи. Суд апеляційної або касаційної інстанції повинен також роз'яснити позивачеві про наявність у нього права протягом десяти днів з дня отримання ним відповідної постанови звернутися до суду із заявою про направлення справи за встановленою юрисдикцією, крім випадків об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. Заява подається до суду, який прийняв постанову про закриття провадження у справі.

У разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, провадження у справі не може бути закрите з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої статті 255 цього Кодексу.

{Частина перша статті 256 в редакції Закону № 460-IX від 15.01.2020}

2. У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Коментована стаття присвячена питанню процесуально-правових наслідків закриття провадження у справі, які залежатимуть від того, яка з перелічених у ч. 1 ст. 255 ЦПК України підстав ляже в основу відповідної ухвали суду. Зокрема, у ситуації, коли провадження у справі закривається з підстав, визначених пунктом 1 частин першої статті 255 ЦПК України (тобто якщо з'ясується, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства), суд зобов'язаний роз'яснити позивачеві, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи. Суд апеляційної або касаційної інстанції повинен також роз'яснити позивачеві про наявність у нього права протягом десяти днів з дня отримання ним відповідної постанови звернутися до суду із заявою про направлення справи за встановленою юрисдикцією, крім випадків об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. Заява подається до суду, який прийняв постанову про закриття провадження у справі.

У разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, провадження у справі не може бути закрите з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої статті 255 цього Кодексу (див. коментар до цієї статті).

Це положення цілком відповідає змісту, закріпленого у частині першій статті восьмої Закону України «Про судоустрій і статус суду» від 02.06.2016 року № 1402-VIII права на поважний суд, відповідно до якого ніхто не можу бути позбавлений

права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом.

2. У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Іншим суттєвим наслідком постановлення судом ухвали про закриття провадження у справі є, закріплене у частині другій коментованої статті положення, відповідно до якого у разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Подання такої заяви повторно призводить до закриття провадження у справі на підставі п. 3) ч. 1 ст. 255 ЦПК України.

Водночас, слід не плутати таку заборону із випадком, коли наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Окрім цього, варто пам'ятати, що згідно пункту 15) ч. 1 ст. 353 ЦПК України, ухвали суду першої інстанції про закриття провадження у справі можуть бути оскаржені у апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Стаття 257. Залишення позову без розгляду

1. Суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо:

1) позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;

2) позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

3) належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився у підготовче засідання чи в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи;

{Пункт 3 частини першої статті 257 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

4) у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

5) позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду;

6) між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана;

7) дієздатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява;

8) провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк;

9) позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, необхідні для вирішення спору;

10) позивач у визначений судом строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат відповідача і відповідач подав заяву про залишення позову без розгляду;

11) після відкриття провадження судом встановлено, що позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

12) між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України, за винятком випадків, якщо суд визнає, що така угода суперечить закону або міжнародному договору України, є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

2. Особа, позов якої залишено без розгляду, після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду, має право звернутися до суду повторно.

3. В ухвалі про залишення позову без розгляду можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення судового збору з державного бюджету.

Коментована стаття цілком присвячена регламентації процесуально-правових підстав і наслідків залишення позову без розгляду. Зокрема частина перша цієї статті виділяє наступні підстави для постановлення судом ухвали про залишення позову без руху, а саме:

1) позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності – відповідно до ч. 1 ст. 47 ЦПК України, цивільна процесуальна дієздатність – це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати обов'язки *(див. відповідний коментар)*.

2) позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи – відповідно до ч. 2 ст. 58 ЦПК України, особиста участь особи у справі не позбавляє її права мати в цій справі представника, повноваження якого мають бути підтверджені документами, перелік яких закріплено у ст. 62 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

3) належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився у підготовче засідання чи в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи – відповідно до п. 9) ч. 1 ст. 129 ЦПК України, неявка в судове засідання позивача, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового розгляду може призвести до залишення його позовної заяви без розгляду *(див. відповідний коментар)*.

4) у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав – важливо, що згідно п. 2) ч. 2 ст. 44 ЦПК України, подання декількох позовів до одного і того самого відповідача (відповідачів) із тим самим предметом та з тих самих підстав суд може визнати зловживанням процесуальними правами, тобто діями, що суперечать завданню цивільного судочинства *(див. відповідний коментар)*.

5) позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду – в цілому питання відмови позивача від позову регламентуються ст. 206 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. При цьому, відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором

в інтересах держави позову (заяви), подання ним заяви про залишення позову без розгляду, відповідно до ч. 4 ст. 57 ЦПК України, не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті *(див. відповідний коментар)*.

6) між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана – право сторін на передачу спору на розгляд третейським судом регламентується ч. 4 ст. 4 та ст. 21 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. У випадку залишення позову без розгляду з підстав, передбачених п. 6) ч. 1 коментованої статі, скасовується і зустрічне забезпечення *(див. відповідний коментар)*.

7) дієздатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява – відповідно до ч. 3 ст. 57 ЦПК України, якщо особа, котра має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду *(див. відповідний коментар)*.

8) провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк – первинно подання позовної заяви без дотримання вимог, викладених у статтях 175 («Позовна заява») та 177 («Документи, що додаються до позовної заяви») ЦПК України призводить до залишення заяви без руху, а позивачеві, згідно ст. 185 ЦПК України надається строк для усунення визначених судом недоліків. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, установлений судом, заява, відповідно до ч. 3 ст. 185 та ч. 13 ст. 187 ЦПК України, вважається неподаною і повертається позивачеві *(див. відповідний коментар)*.

9) позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, необхідні для вирішення спору – відповідно до ч. 10 ст. 84 ЦПК України, у разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, може визнати обставину, для з'ясування якої витребовувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами, або, у разі неподання таких доказів позивачем,– також залишити позовну заяву без розгляду *(див. відповідний коментар)*.

10) позивач у визначений судом строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат відповідача і відповідач подав заяву про залишення позову без розгляду – зокрема, ч. 6 ст. 135 ЦПК України твердить про те, що у разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення витрат на професійну правничу допомогу суд за клопотанням відповідача має право залишити такий позов без розгляду *(див. відповідний коментар)*. Норму аналогічного змісту розміщує і ч. 2 ст. 136 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

В цілому ж, як зазначено у ч. 3 коментованої статті, в ухвалі про залишення позову без розгляду, як правило, можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення судового збору з державного бюджету.

11) після відкриття провадження судом встановлено, що позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів)

на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду – Відповідно до п. 6) ч. 4 ст. 185 ЦПК України такі дії є безумовною підставою для повернення позовної заяви заявникові *(див. відповідний коментар)*. Окрім цього, такі дії, між іншим, можуть бути трактовані судом як зловживання особою процесуальними правами, що згідно ч. 3 ст. 44 ЦПК України призводить до залишення без розгляду відповідної заяви, скарги чи клопотання *(див. відповідний коментар)*.

12) між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України, за винятком випадків, якщо суд визнає, що така угода суперечить закону або міжнародному договору України, є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана – право сторін на передачу спору на розгляд іноземного суду закріплено у ст. 22 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

За загальним правилом, ухвала про залишення позовної заяви без розгляду постановляється за результатами підготовчого судового засідання (. 1) ч. 2 ст. 200 ЦПК України). Проте особа, позов якої залишено без розгляду, після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду, має право звернутися до суду повторно. При цьому, у випадку залишення позову без розгляду, згідно ч. 9 ст. 158 ЦПК України, суд у своєму рішенні зазначає про скасування заходів забезпечення позову *(див. відповідний коментар)*.

Водночас, у цивільному судочинстві використовується процедура залишення без розгляду не лише щодо позовів, але й щодо інших процесуальних заяв. Зокрема, ч. 5 ст. 39 регламентує, що у випадку заявлення повторного відводу з підстав, які вже були розглянуті судом раніше, ця заява залишається без розгляду *(див. відповідний коментар)*. Інший приклад: заявлення учасником справи клопотання про витребування доказів судом, подане з пропуском встановленого строку, також залишається без задоволення, згідно ч. 1 ст. 84 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. Суд, у порядку ч. 2 ст. 222 ЦПК України, залишає також без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом *(див. відповідний коментар)*.

Враховуючи той факт, що право на вчинення певної процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом, ч. 2 ст. 126 ЦПК України закріплює, що будь-які документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду *(див. відповідний коментар)*.

Глава 9. Судові рішення

Стаття 258. Види судових рішень

1. Судовими рішеннями є:
1) ухвали;
2) рішення;
3) постанови;
4) судові накази.

2. Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

3. Розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду.

4. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови.

5. У випадках, передбачених цим Кодексом, судовий розгляд закінчується постановленням ухвали чи видачею судового наказу.

Коментована стаття присвячена видам судових рішень – питанню, законодавче регулювання якого завжди містить низку недоліків. Попередня редакція цивільного процесуального закону містило тафтологічну норму, котру критикували у своїх працях усі вчені-процесуалісти, і яка полягала у тому, що судові рішення законодавець поділяв на ухвали і рішення, які включали судовий наказ і заочне рішення. Чинний варіант Цивільного процесуального кодексу України, хоча і розширив перелік різновидів судових рішень, але так і залишив у силі норму, відповідно до якої судові рішення складаються з рішень та інших процесуальних актів.

Зокрема, частина перша коментованої статті передбачає, що судовими рішеннями є:

1) ***ухвали*** – це процесуальний акт суду, постановленням яких у окремих випадках закінчується судовий розгляд (ч. 3 ст. 258 ЦПК України). Як правило, усі процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

Як відомо, ухвали суду можуть бути класифіковані на декілька підвидів.

Традиційною є класифікація ухвал на:

- ті, що оформлюються окремим документом і постановляються у нарадчій кімнаті;
- ті, які постановляються не виходячи до нарадчої кімнати і заносяться до протоколу судового засідання (ч. 4–5 ст. 259 ЦПК України).

Окрім цього, ухвали суду поділяються на:

- такі, що можуть бути оскаржені окремо від судового рішення (ст. 353 ЦПК України);
- такі, що оскаржуються разом із судовим рішенням (ч. 2 ст. 353 ЦПК України);
- такі, що оскарженню не підлягають (ч. 2 ст. 204, ч. 9 ст. 262 та ін. ЦПК України).

Самостійним підвидом ухвал є окремі ухвали, які, згідно ч.ч. 1, 6 ст. 262 ЦПК України, постановляються при виявленні судом фактів порушення законодавства або недоліків у діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб (незалежно від того, чи є вони учасниками справи) і направляється відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню.

2) ***рішення*** – це процесуальний акт суду, ухваленням якого закінчується розгляд справи по суті (ч. 3 ст. 258 ЦПК України). Різновидом судового рішення є заочне рішення у справі, яке, відповідно до ч. 1 ст. 282 ЦПК України, за формою і змістом повинно повністю відповідати вимогам, що ставляться до судових рішень, а також у ньому має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд;

3) ***постанови*** – це процесуальний акт суду, прийняттям якого закінчується перегляд судових рішень у апеляційному та касаційному порядку (ч. 4 ст. 258 ЦПК України),

4) ***судові накази*** – це процесуальний акт суду, видачею якого закінчується розгляд справи у порядку наказного провадження (ч. 5 ст. 258 ЦПК України). Водночас, ч. 1 ст. 160 ЦПК України визначає судовий наказ як особливу форму судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 ЦПК України.

Для більш детальної інформації – див коментарі до відповідних статей.

Стаття 259. Порядок ухвалення судових рішень

1. Суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду.

2. Рішення та постанови приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу.

3. Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невирішених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача.

Суд може вирішити питання розподілу судових витрат у додатковому рішенні після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті.

4. Ухвали суду, які оформлюються окремим документом, постановляються в нарадчій кімнаті, інші ухвали суд може постановити, не виходячи до нарадчої кімнати.

5. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання.

6. У виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи.

Складання повного тексту ухвали, залежно від складності справи, може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали.

Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

7. Виправлення в рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді.

8. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають

порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). На судове рішення, викладене в електронній формі, накладається кваліфікований електронний підпис судді (у разі колегіального розгляду – кваліфіковані електронні підписи всіх суддів, що входять до складу колегії).

{Абзац другий частини восьмої статті 259 в редакції Закону № 2801-IX від 01.12.2022}

{Частина восьма статті 259 в редакції Закону № 1416-IX від 27.04.2021}

{Стаття 259 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1089-IX від 16.12.2020}

Рішення суду, як найважливіший акт правосуддя, покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, а також, як зазначається у п. 2 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судове рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. № 14, здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права.

Саме тому рішення і постанови суди нашої держави ухвалюють іменем України. Відповідне правило про це передбачене у ст. 129[1] Конституції України. Як правило, це відбувається негайно після закінчення судового розгляду – суд видаляється до нарадчої кімнати, де складаються і підписуються рішення та постанови суду за результатами розгляду цивільних справ (детальніше про види судових рішень див. коментар до ст. 258 ЦПК України), а також ті ухвали суду, які оформлюються окремим документом (детальніше про зміст судових ухвал див. коментар до ст. 260 ЦПК України),– з обов'язковим дотриманням таємниці нарадчої кімнати, що передбачено ст. 245 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Зверніть увагу, якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невирішених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача. В цілому ж ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен обов'язково зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним (додатково також див. коментар до ст. 266 ЦПК України).

Окрім цього, суд може вирішити питання розподілу судових витрат у додатковому рішенні після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті (детальніше про порядок ухвалення та особливості додаткового рішення див. коментар до ст. 270 ЦПК України).

У переважній більшості випадків кожне судове засідання закінчується ухваленням рішення суду, що оголошується перед учасникам судового провадження та присутніми в залі судових засідань людми. Проте у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи. При цьому, складання повного тексту ухвали, залежно від складності справи, також може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали.

Якщо складання повного тексту судового рішення відкладається, його вступна і резолютивна частини викладаються у письмовому вигляді, підписуються усім складом суду, відразу проголошуються. Складений процесуальний документ (вступна і резолютивна частини судового рішення) приєднується до справи і суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду, що має бути зафіксовано в журналі судового засідання. Як закріплено у п. 4 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судове рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. № 14, відкладення проголошення вступної і резолютивної частин рішення після закінчення розгляду справи не допускається. Суди повинні суворо дотримуватися визначеного строку складання повного рішення.

Водночас, на практиці досить часто трапляються випадки, що в силу людського фактору чи з інших об'єктивних причин в судовому рішенні можуть бути допущені певні арифметичні помилки чи граматичні описка. Досить детально процедуру виправлення цих недоліків прописує ст. 266 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*. Натомість коментована стаття закріплює правило, що виправлення у рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді.

Новелою вітчизняного процесуального законодавства є обов'язок суду усі судові рішення викладати письмово у двох формах: паперовій та електронній. Судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду – електронними цифровими підписами всіх суддів, які входять до складу колегії) – *для більш детальної інформації див. коментар до ст. 14 ЦПК України.*

Отже, судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). На судове рішення, викладене в електронній формі, накладається кваліфікований електронний підпис судді (у разі колегіального розгляду – кваліфіковані електронні підписи всіх суддів, що входять до складу колегії).

Стаття 260. Зміст ухвали суду

1. Ухвала, що викладається окремим документом, складається з:
1) вступної частини із зазначенням:
а) дати і місця її постановлення;
б) найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів);
в) імен (найменувань) учасників справи;
2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;
3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;
4) резолютивної частини із зазначенням:

а) висновків суду;

б) строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

2. Ухвала, постановлена відповідно до статей 460, 479 **та** 487 **цього Кодексу, також повинна відповідати вимогам, що містяться у зазначених статтях.**

Коментована стаття присвячена закріпленню загальних вимог, що висуваються до тексту ухвал суду, які оформлюються у вигляді окремого документу. Якщо ті ухвали, які фіксуються у протоколі судового засідання, викладаються у більш довільній формі, то регламентовані у цій статті ухвали підлягають більш жорсткому законодавчому регулюванню (більш детально про відмінності різновидів ухвал див. коментар до ст. 259 ЦПК України).

Зокрема, вони повинні складатися з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної складових. Кожна з них, у свою чергу, поділяється на відповідні змістовні елементи, а саме:

1) вступна частина містить зазначення:

а) дати і місця її постановлення;

б) найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів);

в) імен (найменувань) учасників справи;

2) описова частина включає зазначення суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;

3) мотивувальна частина охоплює зазначення мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;

4) резолютивна частина розміщує:

а) висновки суду;

б) строк і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Частина друга коментованої статті поширює закріплені у частині першій вимоги до ухвал суду, що викладаються окремим документом, і стосовно наступних ухвал:

- ухвали суду у справі про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ст. 460 ЦПК України;
- ухвали суду про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу або про відмову у визнанні і наданні дозволу на виконання (ст. 479 ЦПК України);
- ухвали суду про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або про відмову у його видачі (87 ЦПК України).

Стаття 261. Набрання ухвалою законної сили

1. Ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

2. Ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями).

Коментована стаття присвячена важливому питанню набрання законної сили таким поширеним процесуальним актом суду, яким у наш час є ухвала.

Частина перша закріплює загальне правило, відповідно до якого ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено цивільним процесуальним законодавством. Це пояснюється призначенням цього процесуального

акту, який покликаний оперативно вирішувати по суті всі процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал (ч. 2 ст. 258 ЦПК України). Наприклад, ч. 9 ст. 7 ЦПК України регламентує, що про розгляд справи у закритому судовому засіданні постановляється ухвала. Після цього суд переходить до закритого судового засідання відповідної справи.

Натомість частина друга передбачає порядок набрання юридичної сили ухвал, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи. Ці процесуальні акти суду набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями). Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 26 ЦПК України, підсудність справи, в якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін.

Стаття 262. Окрема ухвала суду

1. Суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу.

2. Суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі, якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором.

3. Суд може постановити окрему ухвалу щодо державного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця та направити її органам, до повноважень яких належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності, або органу досудового розслідування, якщо суд дійде висновку про наявність в діях (бездіяльності) таких осіб ознак кримінального правопорушення.

4. Суд постановляє окрему ухвалу щодо свідка, експерта чи перекладача у разі виявлення під час розгляду справи відповідно неправдивих показань, неправдивого висновку експерта чи неправильного перекладу, підробки доказів та направляє її прокурору чи органу досудового розслідування.

5. В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення.

6. Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно.

7. З метою забезпечення виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, суд встановлює у ній строк для надання відповіді залежно від змісту вказівок та терміну, необхідного для їх виконання.

8. Окрему ухвалу може бути постановлено судом першої інстанції, судами апеляційної чи касаційної інстанції.

9. Окрема ухвала може бути оскаржена особами, яких вона стосується. Окрема ухвала Верховного Суду оскарженню не підлягає.

10. Суд вищої інстанції може постановити окрему ухвалу в разі допущення судом нижчої інстанції порушення норм матеріального або процесуального права, незалежно від того, чи є такі порушення підставою для скасування або зміни судового рішення. Такі самі повноваження має Велика Палата Верховного Суду щодо питань передачі справ на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

11. Окрема ухвала стосовно порушення законодавства, яке містить ознаки кримінального правопорушення, надсилається прокурору або органу досудового розслідування, які повинні надати суду відповідь про вжиті ними заходи у визначений в окремій ухвалі строк. За відповідним клопотанням прокурора або органу досудового розслідування вказаний строк може бути продовжено.

Коментована стаття регламентує порядок та підстави постановлення судом окремої ухвали, як процесуально-правового акту реагування суду на виявлені при вирішенні спору факти порушення чинного законодавства України.

Нова редакція цивільного процесуального закону значно розширює перелік підстав для постановлення судом окремої ухвали, а саме:

- порушення законодавства чи інші недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб (ч. 1 ст. 262 ЦПК України);
- зловживання процесуальними правами (ч. 2 ст. 262 ЦПК України);
- порушення процесуальних обов'язків (ч. 2 ст. 262 ЦПК України);
- неналежне виконання професійних обов'язків (у тому числі якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) (ч. 2 ст. 262 ЦПК України);
- порушення законодавства адвокатом або прокурором (ч. 2 ст. 262 ЦПК України);
- наявність у діях (бездіяльності) державного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця (ч. 3 ст. 262 ЦПК України);
- виявлення неправдивих показань свідка (ч. 4 ст. 262 ЦПК України);
- виявлення неправильного перекладу (ч. 4 ст. 262 ЦПК України);
- виявлення неправдивого висновку експерта (ч. 4 ст. 262 ЦПК України);
- виявлення фактів підробки доказів (ч. 4 ст. 262 ЦПК України).

Як зазначено у частині п'ятій коментованої статті, в окремій ухвалі суд повинен зазначити конкретну норму відповідного нормативно-правового акту, що була порушена (з чіткою вказівкою на номер статті, пункту чи підпункту тощо), а також повинен конкретизувати, у яких саме процесуальних діях це порушення відбулося.

За загальним правилом, така окрема ухвала має бути надіслана судом до відповідних юридичних чи фізичних осіб, державних чи інших органів, посадових осіб, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення, а також запобігти їх повторенню.

Водночас, з підстав наведених у п.п. 4–5 коментаря окрема ухвала надсилається до органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора чи адвоката, відповідно, до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (*стаття 44 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII*) чи до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за адресою робочого місця адвоката, що зазначене в Єдиному реєстрі адвокатів

України (*частина 3 статті 33 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» від 05.07.2012 року № 5076-VI*).

З підстав, окреслених у п. 6 суд повинен постановити окрему ухвалу і направити її органам, до повноважень яких належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності, або органу досудового розслідування, якщо суд дійде висновку про наявність в діях (бездіяльності) таких осіб ознак кримінального правопорушення. Натомість при наявності підстав, закріплених у п.п. 7–10, суд постановляє окрему ухвалу, яку направляє прокурору чи органу досудового розслідування.

У всіх випадках, коли порушення законодавства, зафіксоване у окремій ухвалі суду, містить ознаки кримінального правопорушення, цей процесуальний документ надсилається прокурору або органу досудового розслідування, які повинні надати суду відповідь про вжиті ними заходи у визначений в окремій ухвалі строк, який в разі потреби може бути продовжений за відповідним клопотанням прокурора або органу дізнання.

Дієвою гарантією належного реагування відповідних органів на окрему ухвалу суду є закріплення у ній строку для надання відповіді, що встановлюється в залежності від змісту вказівок та терміну, необхідного для їх виконання.

Суб'єктами постановлення окремої ухвали може бути суд будь-якої інстанції (суд першої інстанції, апеляційний суд, касаційний суд (Верховний Суд), з тією лише відмінністю, що окрема ухвала Верховного Суду не підлягає оскарженню, а постановлені всіма іншими судами окремі ухвали можуть бути оскаржені в загальному порядку особами, яких вони стосуються (наприклад, в порядку п. 17) ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

Стаття 263. Законність і обґрунтованість судового рішення

1. Судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

2. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права.

3. Судове рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом.

4. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

5. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

6. Якщо одна із сторін визнала пред'явлену до неї позовну вимогу під час судового розгляду повністю або частково, рішення щодо цієї сторони ухвалюється судом згідно з таким визнанням, якщо це не суперечить вимогам статті 206 цього Кодексу.

Як відзначається у п. 2 Постанови Пленуму Верховного суду України від 18.12.2009 року № 14, рішення суду, як найважливіший акт правосуддя покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом нашої держави принципу верховенства права. У зв'язку з цим суди повинні неухильно додержувати вимог про законність і обґрунтованість рішення у цивільній справі.

Коментована стаття є більш деталізованим продовженням цього постулату, оскільки розкриває процесуальний зміст визначальних рис кожного судового рішення – законності і обґрунтованості. Зокрема, частина перша коментованої статті відзначає, що судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права (зміст якого розкривається у коментарі до п. 1) ч. 3 ст. 2 та ст. 10 ЦПК України), бути законним і обґрунтованим.

Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Важливою гарантією дотримання цієї норми на практиці є зафіксоване правило, відповідно до якого порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права є підставою для скасування рішення суду нищестоящої інстанції (ч. 4 ст. 367, ч. 2 ст. 400 та ін. ЦПК України – див відповідні коментарі).

Обґрунтованим при цьому вважатиметься рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Окрім цього, судове рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному у ч. 1 ст. 2 ЦПК України, тобто справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, прав та інтересів юридичних осіб, держави*(див. відповідний коментар)*.

Важливо, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду (див. коментар до ст. 394–396 ЦПК України).

Диспозитивність цивільного судочинства, закріплена у ст. 13 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, виражається також у тому, що згідно ст. 43, 49 ЦПК України, сторона судового провадження може визнати пред'явлену до неї вимогу іншої сторони. Частина шоста коментованої статті закріплює, що якщо одна із сторін визнала пред'явлену до неї позовну вимогу під час судового розгляду повністю або частково, рішення щодо цієї сторони ухвалюється судом згідно з таким визнанням, якщо це не суперечить вимогам статті 206 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Стаття 264. Питання, які вирішує суд під час ухвалення рішення суду

1. Під час ухвалення рішення суд вирішує такі питання:

1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються;

2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;

3) які правовідносини сторін випливають із встановлених обставин;

4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин;

5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити;

6) як розподілити між сторонами судові витрати;

7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення;

8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

2. При ухваленні рішення суд не може виходити за межі позовних вимог.

3. Ухвалюючи рішення у справі, суд, за заявою позивача, поданою до закінчення підготовчого провадження, може визнати недійсним повністю чи у певній

частині пов'язаний із предметом спору правочин, який суперечить закону, якщо позивач доведе, що він не міг включити відповідну вимогу до позовної заяви із не залежних від нього причин.

Коментована стаття окреслює коло питань, які суд (суддя) вирішує в процесі ухвалення судового рішення. Зокрема законодавець зобов'язує суд послідовно і неухильно звернути увагу на такі з них:

1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються;

2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;

3) які правовідносини сторін випливають із встановлених обставин;

4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин;

5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити;

6) як розподілити між сторонами судові витрати;

7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення;

8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

Логіка нормативної побудови коментованої норми полягає у тому, що відповідати на ці запитання суддя повинен у викладеній вище послідовності, що забезпечує послідовність та обґрунтованість аналітичної діяльності судді у кожній конкретній справі.

Частина друга коментованої статті декларує одне з правил, що являють собою фундаментальну основу цивільного судочинства – при ухваленні рішення суд не може виходити за межі позовних вимог. Це положення цілком і повністю узгоджується із викладеним у ст. 13 ЦПК України принципом диспозитивності цивільного судочинства, відповідно до якого суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до вимог цивільного процесуального законодавства, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених нормативно-правовими актами випадках.

Оскільки у порядку цивільного судочинства, відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України, суди розглядають справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, підставою виникнення яких, згідно п. 1) ч. 2 ст. 11 ЦК України, є правочини, недивно, що згадки про цей правовий інститут – правочин (визначений у ч. 1 ст. 202 ЦК України) зустрічаються у багатьох статтях цивільного процесуального законодавства (наприклад, ч. 7 ст. 30, ч. 3 ст. 199 та ін. ЦПК України).

У коментованій статті питання, пов'язані із врегулюванням спору, що випливає із правочину, регламентовано у частині третій, яка відзначає, що ухвалюючи рішення у справі, суд, за заявою позивача, поданою до закінчення підготовчого провадження, може визнати недійсним повністю чи у певній частині пов'язаний із предметом спору правочин, який суперечить закону, якщо позивач доведе, що він не міг включити відповідну вимогу до позовної заяви із не залежних від нього причин.

Прикметно, що дія цієї норми обмежена виключно закінченням підготовчого провадження, стадією, на якій позивач повинен обґрунтувати перед судом поважні причини неможливості включення відповідної вимоги (про повну чи часткову недійсність правочину) до складу позовної заяви. Підставою для задоволення відповідного клопотання позивача буде його заява до суду, а фінальна вказівка суду

щодо визнання правочину недійсним міститиметься у судовому рішенні, що може бути оскаржене за загальними правилами цивільного судочинства.

Стаття 265. Зміст рішення суду

1. Рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин.

2. У вступній частині рішення зазначаються:

1) дата і місце його ухвалення;

2) найменування суду;

3) прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів;

4) прізвище та ініціали секретаря судового засідання;

5) номер справи;

6) ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи;

7) вимоги позивача;

8) прізвища та ініціали представників учасників справи.

3. В описовій частині рішення зазначаються:

1) стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача;

2) заяви, клопотання;

3) інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).

4. У мотивувальній частині рішення зазначаються:

1) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини;

2) докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення;

3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику;

4) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду;

5) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;

6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

5. У резолютивній частині рішення зазначаються:

1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог;

2) розподіл судових витрат;

3) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження;

4) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України;

6. Висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення).

7. У разі необхідності в резолютивній частині також вказується про:

1) порядок і строк виконання рішення;

2) надання відстрочення або розстрочення виконання рішення;

3) забезпечення виконання рішення;

4) повернення судового збору;

5) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат;

6) дату складення повного судового рішення.

8. При розгляді первісного і зустрічного позовів та при розгляді позову третьої особи з самостійними вимогами у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

9. У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору.

10. Суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування.

11. Остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), який здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому розділом VII цього Кодексу.

12. У разі часткового задоволення первісного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму.

13. У разі визнання судом недійсним кредитного договору, в якому виконання зобов'язання позичальника забезпечено заставою майна, а також у разі визнання недійсним договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, суд накладає на таке майно арешт. Такий арешт може бути скасовано з підстав, передбачених законом.

Коментована стаття містить чіткі вимоги до змісту судового рішення. Відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судове рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14, ухвалене у справі судове рішення має бути гранично повним, ясним, чітким, викладеним у відповідній послідовності. Частина перша коментованої статті закріплює цю послідовність складових елементів судового рішення:

1. У вступній частині рішення зазначаються:

1) дата і місце його ухвалення;

2) найменування суду;

3) прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів;

4) прізвище та ініціали секретаря судового засідання;

5) номер справи;

6) ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи;

7) вимоги позивача;

8) прізвища та ініціали представників учасників справи.

2. В описовій частині рішення зазначаються:

1) стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача;

2) заяви, клопотання;

3) інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).

3. У мотивувальній частині рішення зазначаються:

1) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини;

2) докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення;

3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику;

4) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду;

5) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;

6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

4. У резолютивній частині рішення зазначаються:

1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог;

2) розподіл судових витрат;

3) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження;

4) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України.

Додатково резолютивна частина може також містити наступну інформацію:

1) порядок і строк виконання рішення;

2) надання відстрочення або розстрочення виконання рішення;

3) забезпечення виконання рішення;

4) повернення судового збору;

5) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення;

6) строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат;

7) дату складення повного судового рішення.

При колегіальному розгляді справи досить часто судове рішення може містити вказівку на наявність окремої думки одного чи декількох суддів, що згідно ч. 3 ст. 35 ЦПК України, відбувається у випадку, коли суддя не згодний із спільним рішенням – в такому випадку учасникам справи повідомляється про наявність окремої думки судді (без оголошення її змісту), яка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення *(див. відповідний коментар)*.

Попри закріплення вимог щодо основного змісту судового рішення, коментована стаття також унормовує окремі ситуативні випадки, що часто зустрічаються на практиці при розгляді та вирішенні окремих категорій цивільних справ, а саме:

1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення);

2) важливо, що при розгляді первісного і зустрічного позовів та при розгляді позову третьої особи з самостійними вимогами у рішенні вказуються результати

розгляду кожного з позовів (див також коментар до ч. 6 ст. 30, ст.ст. 52, 192, 193 та ін. ЦПК України);

3) у спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору. При ухваленні рішення з кожного питання, жоден із суддів, згідно ч. 2 ст. 35 ЦПК України, не має права утриматися від голосування та підписання рішення чи ухвали *(див. відповідний коментар)*;

4) суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування. До прикладу, окремі питання відповідних розрахунків регламентується положеннями Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» № 543/96-ВР від 22.11.1996 року;

5) остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), який здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому розділом VII Цивільного процесуального Кодексу України;

6) у разі часткового задоволення первісного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму;

7) у разі визнання судом недійсним кредитного договору, в якому виконання зобов'язання позичальника забезпечено заставою майна, а також у разі визнання недійсним договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, суд накладає на таке майно арешт. Такий арешт може бути скасовано з підстав, передбачених законом.

Як наголошується у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судове рішення в цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14, у рішенні суду, якщо стороною спору була юридична особа, то найменування такої юридичної особи слід наводити відповідно до документів про реєстрацію юридичної особи.

Стаття 266. Рішення суду на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів

1. Суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Рівність учасників цивільного судочинства виражається не лише у тому, щоб кожна залучена до цивільного процесу особа була наділена однаковим комплексом процесуальних прав і обов'язків, проте і у тому, щоб була реальна можливість на належному рівні реалізувати ці права, особливо у випадку процесуальної співучасті.

Коментована стаття містить додаткові вимоги до резолютивної частини рішення суду, яке ухвалюється на користь одночасно кількох позивачів або проти кількох відповідачів. Законодавець в такому випадку імперативно вимагає від суду чіткого зазначення:

– або в якій частині рішення воно стосується кожного з учасників справи;

– або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним. Цивільне законодавство унормовує, що у разі солідарної вимоги кредиторів кожен із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі (ч. 1 ст. 542 ЦК України), а у разі солідарного обов'язку боржників кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників, так і від будь-кого з них (ч. 1 ст. 543 ЦК України).

Прикметно, що ч. 7 ст. 259 ЦПК України регламентує, що усі виправлення у рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді *(див. відповідний коментар)*

У випадку не дотримання судом вищевказаних вимог, заінтересовані особи можуть вимагати ухвалення додаткового рішення (ст. 270 ЦПК України). Якщо під час вивчення матеріалів справи суд апеляційної інстанції виявить невирішене питання про ухвалення додаткового рішення, суддя постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути цей недолік (ч. 3 ст. 365 ЦПК України).

Стаття 267. Визначення порядку і строку виконання рішення суду, забезпечення його виконання

1. Суд, який ухвалив рішення, може визначити порядок його виконання, надати відстрочення або розстрочення виконання, вжити заходів для забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні.

2. Забезпечення виконання рішення здійснюється в порядку забезпечення позову. Забезпечення виконання рішення скасовується після повного виконання відповідачем рішення суду.

Коментована стаття унормовує процесуально-правові повноваження суду при ухваленні судового рішення, що дозволяють судді поряд із розв'язанням справи по суті, вирішувати також і питання, пов'язані з наступним виконанням судового рішення. Це важливе доповнення, що дозволяє уникнути зволікань і не дає підстав несумлінній стороні провадження затягувати реалізацію суддівських приписів, посилаючись на невизначеність окремих питань, пов'язаних з виконанням судового рішення.

Зокрема йдеться про можливість судді зазначити у судовому рішенні такі аспекти:

– визначити порядок виконання судового рішення – тобто установити форми, способи, строки та порядок здійснення відповідною стороною судового провадження певних дій (утримання від вчинення дій), що направлені на захист порушених, невизнаних або оспорених прав, свобод чи інтересів;
– надати відстрочення або розстрочення у виконанні судового рішення, що згідно ч. 5 ст. 435 ЦПК України, не може перевищувати одного року з дня ухвалення такого рішення, ухвали чи постанови;
– вжити заходів для забезпечення виконання судового рішення.

Стаття 10 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 року № 1404-VIII передбачає, що заходами примусового виконання рішень є:

1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами;

2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника;

3) вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні;

4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем;

5) інші заходи примусового характеру, передбачені законодавством.

Заходи із забезпечення виконання судового рішення здійснюються у порядку забезпечення позову (див коментар до ст.ст. 149–159 ЦПК України). Після повного виконання відповідачем судового рішення скасовується забезпечення виконання рішення суду.

Стаття 268. Проголошення судового рішення

1. Рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення суду.

2. При проголошенні рішення суду суддя не оголошує такі відомості щодо учасників справи:

1) місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі;

2) реєстраційні номери транспортних засобів;

3) номери рахунків у банках, інших фінансових установах, небанківських надавачів платіжних послуг, номери платіжних карток, електронних гаманців в емітентах електронних грошей;

{Пункт 3 частини другої статті 268 в редакції Закону № 2888-IX від 12.01.2023}

4) інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні.

3. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

4. У разі неявки всіх учасників справи у судове засідання, яким завершується розгляд справи, або розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, суд підписує рішення без його проголошення.

5. Датою ухвалення рішення є дата його проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення.

6. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин рішення суд повідомляє, коли буде складено повне рішення.

7. Рішення суду (повне або скорочене) підписується всім складом суду у день його складення і додається до справи.

8. Після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, визначених цим Кодексом.

9. Ухвали суду проголошуються негайно після їх постановлення за правилами проголошення рішень суду.

10. В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд дійшов такого висновку.

За загальним правилом, закріпленим у частині першій коментованої статті, рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд

справи, публічно, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Зокрема задля збереження достатньої приватності учасників судового провадження, при проголошенні рішення суду суддя не оголошує такі відомості щодо учасників справи:

1) місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі;

2) реєстраційні номери транспортних засобів;

3) номери рахунків у банках, інших фінансових установах, небанківських надавачів платіжних послуг, номери платіжних карток, електронних гаманців в емітентах електронних грошей;

4) інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні.

Частина третя коментованої статті, закріплює, що головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. При цьому більш детально ці питання висвітлено у ст. 271 ЦПК України (додатково див. відповідний коментар). Зокрема, у разі неявки всіх учасників справи у судове засідання, яким завершується розгляд справи, або розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, суд підписує рішення без його проголошення.

Оскільки від дати ухвалення рішення починають обраховуватися окремі процесуальні строки, а також у сторін виникає право на оскарження відповідного рішення, своєчасне проголошення судового рішення має виняткове значення для усього цивільного процесу. Частина п'ята коментованої статті якраз присвячена визначення моменту, котрий офіційно вважатиметься датою ухвалення рішення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення.

Частина шоста коментованої статті також наголошує на тому, що у разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин рішення, суд повідомляє про те, коли буде складено повне рішення. При цьому, відповідно до ч. 6 ст. 259 ЦПК України, у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи *(див. відповідний коментар)*.

Частина сьома коментованої статті закріплює, що рішення суду (повне або скорочене) підписується всім складом суду у день його складення і додається до справи. Більш детально це питання висвітлюється у ч.ч. 2, 6 ст. 259 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*.

Частина п'ята статті 239 ЦПК України закріплює, що ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи, а ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання. У цьому контексті важливо, що згідно частини 9 коментованої статті, усі без винятку ухвали суду проголошуються після їх постановлення за правилами проголошення рішень суду. При цьому, в ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд дійшов такого висновку.

Стаття 269. Виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні

1. Суд може з власної ініціативи або за заявою учасників справи виправити допущені в рішенні чи ухвалі описки чи арифметичні помилки.

2. Питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи, про що постановляється ухвала. За ініціативою суду питання про внесення виправлень вирішується в судовому засіданні за участю учасників справи, проте їхня неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень.

3. Заява про внесення виправлень розглядається протягом десяти днів після її надходження.

4. Ухвала про внесення виправлень надсилається всім особам, яким видавалося чи надсилалося судове рішення, що містить описки чи арифметичні помилки.

Незважаючи на високі професійні вимоги, що висуваються до суддів у наш час, фіксація окремих помилок у тексті, складених ними судових рішень, подекуди має місце. Ці помилки можуть бути зумовлені арифметичними неточностями, граматичними помилками, описками тощо. Проте, незалежно від причини допущення таким помилок, вони мають бути усунені максимально оперативно задля гарантування належного виконання приписів судового рішення.

Важливо, що суд самостійно вправі усунути лише власні помилки. Проте, якщо відповідні арифметичні чи граматичні помилки допущені експертом у висновку чи стороною у поданих нею письмових доказах – суддя не може втручатися у зміст цих документів.

Ініціатором такої діяльності з виправлення допущених судом помилок може бути, як сам суддя, так і учасники справи. Заява про внесення виправлень розглядається протягом десяти днів після її надходження. У цілому, це питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи, про що постановляється ухвала. За ініціативою суду питання про внесення виправлень вирішується в судовому засіданні за участю учасників справи, проте їхня неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень.

Ухвала про внесення виправлень надсилається всім особам, яким видавалося чи надсилалося судове рішення, що містить описки чи арифметичні помилки. Така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду, згідно п. 19) ч. 1 ст. 353 ЦПК України.

Стаття 270. Додаткове рішення суду

1. Суд, що ухвалив рішення, може за заявою учасників справи чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення, якщо:

1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;

2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати;

3) судом не вирішено питання про судові витрати;

4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених статтею 430 **цього Кодексу.**

2. Заяву про ухвалення додаткового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання рішення.

3. Суд, що ухвалив рішення, ухвалює додаткове судове рішення в тому самому складі протягом десяти днів із дня надходження відповідної заяви. Додаткове судове рішення ухвалюється в тому самому порядку, що й судове рішення.

4. У разі необхідності суд може викликати сторони або інших учасників справи в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви.

5. Додаткове рішення або ухвалу про відмову в прийнятті додаткового рішення може бути оскаржено.

Коментована стаття регламентує питання ухвалення додаткового рішення судом у визначених законом випадках. Так, частина перша цієї статті закріплює, що додаткове рішення ухвалює лише той складу суду, що ухвалив основне рішення. В інакшому випадку, згідно п. 20 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судове рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14, особа має право звернутися до суду з тими ж вимогами на загальних підставах.

Строк, протягом якого можна звернутися до суду, обмежується закінченням строку на виконання рішення.

Ініціатором ухвалення додаткового рішення може бути як суд, так і учасники справи, котрі звертаються з відповідною заявою до суду в наступних випадках:

1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;

2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати;

3) судом не вирішено питання про судові витрати;

4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених статтею 430 ЦПК України (див відповідний коментар).

При порушенні питання про ухвалення додаткового рішення з інших підстав суд ухвалою відмовляє в задоволенні такої заяви.

При цьому порядок ухвалення додаткового рішення нічим не відрізняється від порядку ухвалення судового рішення у справі. Законодавець лишень обмежує суд десятиденним строком для ухвалення додаткового судового рішення, що починає обраховуватися із дня надходження відповідної заяви.

Виклик сторін для вирішення питання про ухвалення додаткового рішення не є обов'язковим. Проте у разі необхідності суд може викликати сторони або інших учасників справи в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви.

За своїм змістом додаткове рішення не може змінити суті основного рішення або містити в собі висновки про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі чи вирішували вимоги, не досліджені в судовому засіданні.

Додаткове рішення або ухвалу про відмову в прийнятті додаткового рішення може бути оскаржено. При цьому, згідно п. 20) ч. 1 ст. 353 ЦПК України, ухвала суду першої інстанції щодо відмови ухвалити додаткове рішення оскаржується в апеляційному порядку окремо від рішення суду. При цьому, у випадку скасування первісного (основного) рішення, згідно Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судове рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14, призводить до втрати законної сили додатковим рішенням суду.

Стаття 271. Роз'яснення судового рішення

1. За заявою учасників справи, державного виконавця, приватного виконавця суд роз'яснює судове рішення, яке набрало законної сили, не змінюючи змісту судового рішення.

2. Подання заяви про роз'яснення судового рішення допускається, якщо судове рішення ще не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання.

3. Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення у порядку, в якому було ухвалено відповідне судове рішення, протягом десяти днів з дня її надходження. У разі необхідності суд може викликати учасників справи, державного чи приватного виконавця в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розглядові заяви про роз'яснення рішення.

4. Про роз'яснення або відмову у роз'ясненні судового рішення суд постановляє ухвалу, яку може бути оскаржено.

Відповідно до п. 4 Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10.05.2006 року № 361/2006, судові рішення мають відповідати критеріям юридичної визначеності та однаковості практики, адже застосовуючи положення закону, суд повинен ураховувати цілі і намір законодавця, інтерпретувати його, виходячи з принципу верховенства права. Проте на практиці нерідко трапляються випадки постановлення незрозумілих або суперечливих судових рішень, для подолання чого і функціонує інститут роз'яснення рішень суду.

Суд, який ухвалив судове рішення може здійснити його роз'яснення за наявності наступних передумов:

- суб'єкт звернення. Ініціатором такої діяльності суду, згідно ч. 1 ст. 271 ЦПК України, може бути:
- учасник справи;
- державний виконавець;
- приватний виконавець.
- процесуальна форма звернення. Роз'яснення відбувається на підставі одержаної судом заяви від відповідної особи;
- об'єкт роз'яснення. Звернення до суду з відповідною заявою можливо лише щодо рішення суду, яке набрало законної сили;
- строки звернення. Подання заяви про роз'яснення судового рішення допускається:
- якщо судове рішення ще не виконане або
- якщо не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання.
- спосіб роз'яснення судового рішення. В результаті проведеного роз'яснення зміст судового рішення, що набрало законної сили, не може бути змінений по суті.

Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення у порядку, в якому було ухвалено відповідне судове рішення, протягом десяти днів з дня її надходження. У разі необхідності суд може викликати учасників справи, державного чи приватного виконавця в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розглядові заяви про роз'яснення рішення.

Частина четверта коментованої статті закріплює, що про роз'яснення або відмову у роз'ясненні судового рішення суд постановляє ухвалу, яку може бути оскаржено. Відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 353 ЦПК України, ухвала суду І інстанції про роз'яснення чи про відмову у роз'ясненні судового рішення може бути оскаржена окремо від судового рішення в апеляційному порядку.

Стаття 272. Вручення судового рішення

1. Копії повного судового рішення вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такого рішення.

2. У разі проголошення тільки скороченого (вступної та резолютивної частин) судового рішення, учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, за їхньою заявою негайно після його проголошення видаються копії скороченого судового рішення.

3. У разі проголошення в судовому засіданні скороченого рішення суд надсилає учасникам справи копію повного судового рішення протягом двох днів з дня його складення в електронній формі у порядку, встановленому законом, а в разі відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

{Частина третя статті 272 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

4. За заявою учасника справи копія повного судового рішення вручається йому під розписку безпосередньо в суді.

5. Учасникам справи, які не були присутні в судовому засіданні, або якщо судове рішення було ухвалено поза межами судового засідання чи без повідомлення (виклику) учасників справи, копія судового рішення надсилається протягом двох днів з дня його складення у повному обсязі в електронній формі у порядку, визначеному законом, а в разі відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

{Частина п'ята статті 272 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

6. Днем вручення судового рішення є:

1) день вручення судового рішення під розписку;

2) день отримання судом повідомлення про доставлення копії судового рішення до електронного кабінету особи;

3) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про вручення судового рішення;

4) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового рішення чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;

5) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового рішення чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, що зареєстровані у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси.

Якщо судове рішення надіслано до електронного кабінету пізніше 17 години, судове рішення вважається врученим у робочий день, наступний за днем його відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про його доставлення.

{Частина шоста статті 272 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

7. Якщо копію судового рішення вручено представникові, вважається, що її вручено й особі, яку він представляє.

8. Якщо судовим рішенням відповідачеві заборонено вчиняти певні дії або накладено арешт на його майно і виконання такого рішення потребуватиме вчи-

нення дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами, в тому числі внесення записів до відповідних реєстрів, копія такого судового рішення також надсилається судом цим органам та (або) особам у порядку та строки, визначені цією статтею для негайного виконання.

Копія судового рішення про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, яке набрало законної сили, також надсилається судом відповідному державному органу, органу місцевого самоврядування, керівникові підприємства, установи чи організації, державному чи виборному органу, уповноваженому на прийняття рішення щодо звільнення або припинення повноважень особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, якої стосується відповідне судове рішення про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

{Частину восьму статті 272 доповнено абзацом другим згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019}

9. Копії судових рішень можуть бути видані повторно за заявою особи у порядку, встановленому законодавством.

10. Судові рішення відповідно до цієї статті вручаються шляхом надсилання (видачі) відповідній особі копії (тексту) повного або скороченого судового рішення, що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

11. Якщо учасник справи має електронний кабінет, суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи чи її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами. У разі відсутності в учасника справи електронного кабінету суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в паперовій формі рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

{Частина одинадцята статті 272 в редакції Закону № 3200-IX від 29.06.2023}

12. Особа, яка не брала участі у справі, але щодо якої суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, може отримати в суді, який розглядав справу як суд першої інстанції, копію рішення, що є в матеріалах цієї справи, ухваленого судом будь-якої інстанції.

Частина друга статті другої Закону України «Про доступ до судових рішень» декларує, що усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписанні. При цьому, важливість практичного забезпечення для будь-якої особи гарантованого законом доступу до правосуддя виражається також і у спеціальному порядку вручення судових рішень, який, до речі, часто збігається із процесуально-правовим порядком вручення особі інших актів правосуддя.

Ідентичним до закріпленого у коментованій статті є порядок вручення окремих інших процесуальних документів суду, зокрема:

- вручення постанов суду апеляційної інстанції – ст. 386 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*,
- вручення судових рішень суду касаційної інстанції – ст. 421 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*,
- вручення ухвали суду про визнання і надання дозволу на добровільне виконання або про відмову у визнанні і виконанні рішення міжнародного комерційного арбітражу – ч. 8 ст. 480 ЦПК України *(див. відповідний коментар)* тощо.

Окремі паралелі у нормативному закріпленні простежуються у випадках вручення інших процесуальних документів, а саме: питанням вручення судової повістки

присвячена ст.ст. 128, 130 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, врученню судового наказу – ч. 3 ст. 168, ст. 169 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, врученню обмежувального припису – ст. 350^8 ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, виконанню судового доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів – ст. 501 ЦПК України *(див. відповідний коментар)* тощо.

Окрім цього, коментована стаття закріплює загальні правила вручення судових актів, що дозволяє розмежувати порядок передачі копії повного чи скороченого судового рішення учасникам справи, які були присутні в судовому засіданні і які були відсутні в судовому засіданні. Отже:

1. Учасникам справи, які були присутні в судовому засіданні, негайно після проголошення судового рішення вручається копія:

– або повного судового рішення (у разі проголошення судом повного судового рішення). За заявою такого учасника справи копія повного судового рішення вручається йому під розписку безпосередньо в суді;
– або скороченого (вступної та резолютивної частин) судового рішення (у разі проголошення тільки скороченого (вступної та резолютивної частин) судового рішення), за їхньою заявою негайно.

2. Учасникам справи, які не були присутні в судовому засіданні, копія судового рішення надсилається:

– або в електронній формі у випадку наявності в особи офіційної електронної адреси,
– або рекомендованим листом з повідомленням про вручення, якщо офіційна електронна адреса відсутня у учасника судового провадження.

Аналогічним чином вирішується це питання у випадку, якщо судове рішення було ухвалено поза межами судового засідання, або без повідомлення (виклику) учасників справі.

Прикметно, що у випадку вручення копії судового рішення представникові учасника цивільного процесу, вважається, що її вручено й особі, яку він представляв, що цілком узгоджується зі змістом ст. 15, ч. 1 ст. 44, ст.ст. 58, 64 та ін. ЦПК України (див. відповідні коментарі).

Оскільки з дня вручення судового рішення у судовому провадженні виникають певні процесуально-правові наслідки, наприклад, закріплені у статтях 17, 18 та ін. статтях ЦПК України *(див. відповідний коментар)*, визначення точної дати такого вручення має надзвичайно важливе значення. Частина шоста коментованої статті закріплює, що за загальним правилом, днем вручення судового рішення є:

1) день вручення судового рішення під розписку;

2) день отримання судом повідомлення про доставлення копії судового рішення на офіційну електронну адресу особи;

3) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про вручення судового рішення;

4) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового рішення чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;

5) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового рішення чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, що зареєстровані у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси.

При цьому, якщо судове рішення надіслано на офіційну електронну адресу пізніше 17 години, судове рішення вважається врученим у робочий день, наступний за днем його відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про його доставлення.

Використовується вказане правило визначення дня вручення судового рішення і в інших інститутах цивільного процесуального права. Так, ч. 4 ст. 169 ЦПК України містить пряме відсилання до коментованої статті у контексті визначення дня отримання боржником копії судового наказу *(див. відповідний коментар)*.

Важливо, що у випадку, якщо судовим рішенням відповідачеві заборонено вчиняти певні дії або накладено арешт на його майно і виконання такого рішення потребуватиме вчинення дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами, в тому числі внесення записів до відповідних реєстрів, копія такого судового рішення також надсилається судом цим органам та (або) особам у порядку та строки, визначені цією статтею для негайного виконання. При цьому, забороняється відмовляти у доступі до відповідного судового рішення заявникам, стосовно яких судом вжито заходів щодо забезпечення позову або запобіжних заходів (ч. 8 ст. 9 Закону України «Про доступ до судових рішень»).

Частина дев'ята коментованої статті врегульовує можливість повторного звернення особи до суду за одержанням копії судових рішень. тут доречно було б відзначити, що законодавець не лімітує кількість копій судових рішень, які особи на законних підставах можуть вимагати у суду, де зберігаються матеріали справи. Водночас, Закон України «Про судовий збір» закріплює судовий збір у еквіваленті 0,003 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб за кожен аркуш паперу і за повторну видачу копії судового рішення сплачується судовий збір (пп. 1 п. 4 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»), і за виготовлення копії судового рішення у разі, якщо особа, яка не бере (не брала) участі у справі, якщо судове рішення безпосередньо стосується її прав, свобод, інтересів чи обов'язків (пп. 5 п. 4 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»).

Відповідно до частини десятої коментованої статті, судові рішення вручаються шляхом надсилання (видачі) відповідній особі копії (тексту) повного або скороченого судового рішення, що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, порядок ведення якого затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 р. № 740.

За частиною одинадцятою коментованої статті якщо учасник справи має електронний кабінет, суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи чи її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами. У разі відсутності в учасника справи електронного кабінету суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в паперовій формі рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

Фактично частина дванадцята коментованої статті корелює зі змістом ч. 1 ст. 8 ЦПК України, згідно якої ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Таким чином, будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом *(див. відповідний коментар)*. Очевидно, що коментована частина ст. 272 ЦПК України якраз і містить такий порядок. Він полягає у тому, що будь-яка особа, котра не брала участі у справі, але щодо якої суд вирішив

питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, може отримати в суді, який розглядав справу як суд першої інстанції, копію рішення, що є у матеріалах справи, ухваленого судом будь-якої інстанції. Для одержання копії судового рішення в такому випадку, відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ до судових рішень», слід звернутися до апарату відповідного суду з письмовою заявою.

Одержання копії судового рішення є можливим завдяки закріпленню спеціального Переліку судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання, № 1087 від 07.12.2017 р., де законодавець установлює мінімальні строки зберігання судових справ певних категорій, а саме:

Протягом трьох років зберігаються судові справи, наприклад, за скаргами на дії або бездіяльність державного виконавця, справи про стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги, справи про розірвання шлюбу тощо;

Протягом п'яти років зберігаються судові справи, наприклад, про звільнення майна з-під арешту, справи наказного провадження, справи про визнання, виконання та оскарження рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів, третейських судів в Україні тощо;

Протягом десяти років зберігаються судові справи, наприклад, про поновлення на роботі, про страйки, про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, справи, що виникають із житлових правовідносин тощо;

Протягом п'ятдесяти років зберігаються судові справи, наприклад, про земельні правовідносини тощо;

Протягом сімдесяти п'яти років зберігаються судові справи, наприклад, про спадщину, про право інтелектуальної власності, обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, про визнання фізичної особи померлою або оголошення її безвісті відсутньою, про оспорювання батьківства/материнства тощо;

Постійно зберігаються судові справи, наприклад, про усиновлення (удочеріння), про реабілітацію жертв політичних репресій, про право власності на нерухоме майно, де суб'єктом є держава, тощо.

Одинадцята частина коментованої статті була викладена у новій редакції Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» № 3200-IX від 29 червня 2023 року. Згідно нової редакції, якщо учасник справи має електронний кабінет, суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи чи її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами. У разі відсутності в учасника справи електронного кабінету суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в паперовій формі рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

Стаття 273. Набрання рішенням суду законної сили

1. Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано.

2. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

3. Якщо справу розглянуто за заявою осіб, визначених частиною другою статті 4 цього Кодексу, рішення суду, що набрало законної сили, є обов'язковим для особи, в інтересах якої було розпочато справу.

4. Якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них.

За загальним правилом, судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх службовими та посадовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Такі рішення, згідно ч. 1 ст. 18 ЦПК України, підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України,– за її межами. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів, згідно ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII, визначається законом.

Частина перша коментованої статті встановлює, що рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. Це положення цілком узгоджується зі змістом ч. 3 ст. 18 ЦПК України, де зазначено, що обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси.

При цьому право на перегляд справи та оскарження судового рішення, задекларованe у п.п. 8–9 ч. 3 ст. 2 ЦПК України та у ст. 17 ЦПК України, дозволяє учасникам справи, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи. У цьому контексті доречним є правило, закріплене у частині другій коментованої статті, де зазначено, що у разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили у таких випадках:

- після повернення апеляційної скарги;
- після відмови у відкритті апеляційного провадження;
- після закриття апеляційного провадження;
- після прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Набранням рішенням суду законної сили призводить до настання чисельних процесуальних наслідків:

1) воно стає обов'язковим до виконання, інакше особа буде притягнута до передбаченої законом відповідальності (ч. 2 ст. 18 ЦПК України);

2) воно стає обов'язковим для особи, в інтересах якої було розпочато справу, якщо справу розглянуто за заявою осіб, визначених частиною другою статті 4 цього Кодексу, де закріплено, що у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах;

3) стає можливим вчинити чисельні процесуальні дії, можливість здійснення яких перебувала у прямій залежності від набрання рішенням суду законної сили, наприклад:

- після набрання судовим рішенням законної сили суд повертає особі матеріальний носій оригіналу електронного доказу (ч. 2 ст. 101 ЦПК України);

- скасовується зустрічне забезпечення (ч. 1 ст. 155 ЦПК України);

- заходи забезпечення позову можуть діяти протягом 90 днів з дня набрання рішенням суду законної сили (ч. 7 ст. 158 ЦПК України) тощо.

Частина четверта коментованої статті містить досить вагоме правило про те, що якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них. Положення відповідного змісту якнайкраще демонструє сутність принципу пропорційності цивільного судочинства, закріпленого у ст. 11 ЦПК України, оскільки незважаючи на незмінність та винятковість судового рішення, суд повинен брати до уваги розумний баланс між приватними та публічними інтересами і повинен відповідним чином зреагувати у випадку одержання заяви про зміну розміру, строків платежів або звільнення від них у зв'язку зі зміною обставин, що впливають на визначення розміру цих платежів.

Глава 10. Розгляд справ у порядку спрощеного провадження

Стаття 274. Справи, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження

1. У порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи:

1) малозначні справи;

2) що виникають з трудових відносин;

3) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

{Частину першу статті 274 доповнено пунктом 3 згідно із Законом № 2475-VIII від 03.07.2018}

2. У порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті.

3. При вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд враховує:

1) ціну позову;

2) значення справи для сторін;

3) обраний позивачем спосіб захисту;

4) категорію та складність справи;

5) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо;

6) кількість сторін та інших учасників справи;

Наукове видання

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Науково-практичний коментар

Видання четверте, доповнене і перероблене

за заг. ред. д.ю.н., професора,
академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка

Відповідальний за випуск	*О. В. Діордійчук*
Комп'ютерна верстка	*Д. М. Алексєєв*
Обкладинка	*Д. М. Алексєєв*

Підписано до друку 15.08.2024.
Гарнітура Times New Roman. Формат 70×100 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк 75,4.

Видавництво «Алерта»
04210, м. Київ, а/с 112.
Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.
E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.

Науково-практичний коментар

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

В даному науково-практичному коментарі Цивільного процесуального кодексу України, з урахуванням останніх його змін, проведено науково-системний аналіз норм цивільного процесуального права з роз'ясненнями і коментуванням всіх його положень.

Коментар розрахований на працівників суду, прокуратури, адвокатури, юрисконсультів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів та широкого наукового загалу.

ISBN: 978-617-566-852-8
9 786175 668528

ПРАВОВА ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ВИДАНЬ